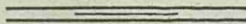

I. PETROVICI

FELURITE

Probleme și Oameni.— Evenimente.

Note de drum.

EDITURA LITERARĂ A CASEI ȘCOALELOR

1928

I. PETROVICI

FELURITE

Probleme și Oameni. — Evenimente

Note de drum

BUCUREȘTI

TIPOGRAFIA ION C. VACĂRESCU, Strada Umbrei, 4

1928

DE ACELAȘ AUTOR :

SCRIERI FILOSOFICE

Cercetări filosofice, Ed. II-a.
Teoria Noțiunilor, Ed. II-a.
Probleme de logică, Ed. III-a.
Introducere în Metafizică.
Studii Istorico-filosofice.
Pagini filosofice (Biblioteca Universală).

SCRIERI LITERARE

Amintiri Universitare.
Simfiri rostite.
Figuri dispărute.
Amintirile unui băiat de familie.
Raite prin țară.
Văzute și trăite.
Momente solemne (discursuri).

P R E F A Ț Ă

Sub titlul de «FELURITE», care are cel puțin meritul de a nu implica nici o pretenție, am adunat diverse pagini, risipite prin mai multe reviste. Conținutul volumului nu este omogen. Unele bucăți au un cuprins filosofic, altele curat literar, — după cum unele au fost de-adreptul scrise, altele rostite și stenografiate. Fără a înfățișa o unitate organică a părților componente, volumul nu este însă nici o colecție dispartă, fiindcă emanând din aceiași cugetare și din aceleași puteri de expresie — determinate de identitatea autorului — se va găsi pretutindeni, oricare ar fi varietatea subiectelor abordate, fondul aceleași gândiri, o desfășurare de procedee înrudite, precum și haina aceluiasi stil. O pecete sufletească identică, justifică în orice caz constituirea volumului.

Maiu, 1928.

I. PETROVICI.

PROBLEME ȘI OAMENI

Metafizica în filosofia contemporană ¹⁾

(secolul al XIX-lea și începutul sec. XX)

Direcția Universității libere a ținut să figurez și anul acesta în ciclul de conferințe filosofice, propunându-mi să fac o prelegere — evident cu un caracter întrucâtva popular — despre metafizică și situația ei în filosofia contemporană, — o sarcină îndeajuns de grea, dar pe care am primit-o cu destulă bucurie, pentru mai multe motive pe care le voi arăta.

Mai întâiu fiindcă metafizica, ocupându-se de lucruri care trec dincolo de raza percepției și a experienței noastre, exercită un fel de vrajă — vraja depărtării și a limanurilor greu de atins. Pe urmă am totdeauna o reală satisfacție să spun câte-va vorbe bune despre această metafizică, pe care atâta lume o vorbește numai de rău.

1) Conferință ținută la Universitatea liberă din București, la 30 Noembrie 1925.

Pe numeroșii detractori ai metafizicei i-aș putea împărți în două categorii. Unii care susțin — nici mai mult, nici mai puțin — de cât că metafizica a murit, c'a avut cândva ce e dreptul o existență glorioasă, dar acum i-a trecut vremea, rămânând ca un fel de mitologie, bună de adormit copiii. (În treacăt fie zis că pentru un astfel de oficiu rămâne mult superioară vechea mitologie, care cel puțin adoarme desfătând). Așa dar sunt unii care socotesc metafizica drept o speculație apusă, care nu cadrează cu mentalitatea unui spirit riguros științific, — și față de aceștia îmi propun să arăt că metafizica n'a murit și mai mult de cât atâta, că nici nu poate să moară, oricât va trebui să recunoaștem pe de altă parte că au existat efectiv în istoria cugetării perioade de eclipsă și de dezamăgire, perioade de scepticism față de puterile metafizicei, decurgând din împrejurări pasagere care nu pot însă atinge perenitatea ei....

O altă categorie de detractori ai metafizicei, sunt acei care afirmă că ea este confuză și obscură, întrucât se ocupă cu lucruri care stau dincolo de domeniul faptelor concrete.

Eu recunosc că au fost metafizicieni obscuri, dar mă întreb dacă nu există oameni obscuri, fără sa fie metafiziciani. Nu există oare persoane, care își exprimă gândul, greoi și încurcat, care se învârtesc în loc și nu pot avansa mai departe,

cu toate că materia pe care au s'o exprime e mult mai simplă decât a metafizicei? Dar tot așa precum au existat și metafizicieni luminoși — clăritatea fiind în multe privinți chestie de structură cerebrală — și cum această conferință este măcar în parte o excursie în metafizică, nădăjduesc să dau dovadă chiar acum, că se poate vorbi cu destulă claritate în chestii metafizice. Angajament dificil, dar cred că mă voi ține de cuvânt.

Făcând această observare care n'a fost o simplă butadă, recunosc totuși că în domeniul metafizicei nu poate fi vorba de evidență matematică. Un vâl ușor de ceață va învălui explicațiile metafizice, care rezultă cu necesitate din caracterul lor hipotetic și din lipsa lor de stringență. Dar este în orice caz cu mult mai preferabil clar-obscurul metafizicei, întunericului orb, care ar rămânea renunțându-se la speculări metafizice. Acei care susțin — de teama ipotezelor aventuroase — că e mai bine să ne mărginim la domeniul concret al faptelor limpezi, lăsând neatins întunericul de jur împrejurul lor, comit o profundă eroare psihologică. Întunericul nu poate fi oprit cu bariere și dacă nu pornești din sfera luminoasă cu facile aprinse pentru a asalta împărăția întunericului, atunci acesta din urmă are să invadeze dânsul în porțiunea luminoasă. Ca s'o asiguri și s'o consolidezi pe aceasta trebuie să

pătrunzi stăruitor în zona întunecată, căutând să cucerești cât mai mult din ea. Intre întuneric și lumină este luptă de fiecare moment și dacă nu strămuți bătaia în domeniul întunericului, o să se reverse dânsul dincoace de linia de graniță unde credeai că ai lumina asigurată. De aceea oricum se vor prezenta adevărurile metafizice, oricât vor fi de hipotetice și de fragile, sunt preferabile beznei absolute.

Aceiași ideie se poate exprima și într-o formă nefigurată. Lumina desăvârșită în materie de cunoaștere nu se poate dobândi până nu yei istovi șirul complet al cauzelor, coborând de la suprafața faptelor, la elementele fundamentale ale existenței. Atâta vreme cât cunoștința ta se învârte la suprafață, beneficiezi firește de-o înțelegere relativă, însă cu o condiție: ea să apară *ca o etapă provizorie în drumul spre cunoașterea completă, pe care s'o și anticipezi prin conjecturi*, — nu însă cu o poziție definitivă, fiindcă atunci ceiace îți păruse clar un moment, devine enigmatic și misterios. Lucruri care sunt inteligibile atunci când fac parte dintr'un lanț — măcar întrezărit — rămân suspendate în aer și neînțelese, dacă sunt tăiate și izolate, chiar dacă sunt limpezi în ele însele.

Dar prin asta n'am epuizat subiectul, am creat mai mult o atmosferă pentru dezvoltările ulterioare. Poate chiar n'am arătat încă destul de

precis, ce este metafizica, și vom lămuri termenul punându-l în legătură cu originea lui.

Vom proceda deci după clișeu tradițional: arătând de unde a luat naștere cuvântul acesta. Ca mai toți termenii tehnici are origină grecească. Atunci când au fost puse în ordine manuscrisele filosofului grec Aristotel, comentatorii săi au așezat îndată după scrierile lui de fizică, lucrarea care studiază nu aspectul concret al naturii, ci căuta să adâncească fundamentele ultime ale ei, — fundamente care sunt dincolo de lumea simțurilor. Pusă după fizică, a fost denumită metafizică, întru cât pe grecește *meta* (μετά) înseamnă după. Așa dar numele acesta are o obârșie accidentală, de și mai târziu s'a speculat că acea vorbă grecească mai are și un alt înțeles de cât cronologicul după, — anume și înțelesul: *dincolo*, — ceea ce ar corespunde exact cu rostul însuș al metafizicei, care vrea să cunoască nu realitatea așa cum apare, ci principiile ei fundamentale, esența ei intimă, — care e dincolo de experiența sensibilă. Fapt e că expresia metafizică, deși de origină grecească, n'a fost folosită de marii filosofi greci. Aristoteles a prilejuit termenul, fără să-l fi inventat și fără să-l fi întrebuițat. Operii sale căreia urmașii i-au zis metafizică, dânsul i-a zis «filosofie primă» și aceasta fiindcă în vremea cugetătorului grec, *toată* cunoștința se denumea filosofie (termenul acesta cuprindea ansamblul

știinților) așa că pentru speculația principiilor fundamentale a adăogat specificarea «primă», pe lângă termenul generic de filosofie.

Expresia de filosofie primă a fost utilizată și mai târziu, după ce termenul metafizică se încetățenise. Așa de ex.: Descartes își denumeste meditațiile sale metafizice: «*Meditationes de prima philosophia*». Și alți filosofi moderni au căutat să evite vorba metafizică. Schleiermacher, a folosit cuvântul «Dialectică», — care era termenul lui Platon.¹ Filosoful Christian Wolff a adoptat termenul «Ontologie» și au mai fost și alte încercări mai puțin fericite, asupra cărora nu stăruim¹⁾. Între diferitele denumiri s'a dat în decursul istoriei intelectuale o luptă pentru existență, și prin selecție naturală termenul metafizică a rămas biruitor. Astăzi, cu toată originea lui accidentală, nu numai că este acel mai lătit, dar cuprinde în silabele lui un fel de rezonanță, o vibrație particulară, care îl face cel mai adecuat obiectului speculărilor suprasensibile, către care omul se avântă nu numai îmboldit de necesități raționale ci și de elanul simțimentelor sale celor mai puternice și mai adânci.

Spusesem în treacă adineauri că cercetările

1) Facem abstracție de cazul cu totul individual și sporadic al lui Spinoza care și-a numit opera sa speculativă *Etica* sau a lui Hegel care a numit-o *Logică*.

metafizice nu pot fi îndepărtate din sufletul omenească și nu pot fi nimicite de cât odată cu el. Să deslușim, mai cu precizie, câte va dintre mobilele sufletești, care asigură metafizicii viață fără moarte. Avem mobile intelectuale și altele morale. Omul năzuește să cunoască, să știe ceiace este. Ce însemnează a cunoaște un lucru? Însemnează a-l pune în legătură cu alt lucru cunoscut. Indată ce un fenomen este complet izolat, atunci nu știi ce este cu dânsul, e incomprehensibil și misterios. Să luăm un exemplu banal. Cineva care se păzește foarte mult, stă veșnic în casă, la căldură, -- totuși într'o zi răcește. În primul moment răceala apare inexplicabilă și misterioasă. Cum a fost cu puțință când s'a ferit așa de mult?! Cercetând însă cu stăruință își aduce aminte că într'o zi, printr'o fereastră întredeschisă a simțit un ușor curent. Din momentul acela răceala n'a mai părut misterioasă, fiind pusă în legătură cu curentul amintit.

Dacă a cunoaște însemnează a pune în legătură, a scoate lucrurile din izolare, a le introduce într'o țesătură, — *a ști înseamnă a unifica*. Toate științele pozitive — pentru moment lăsând la o parte metafizica, — toate aceste științe (fizica, chimia, biologia, etc.) nu fac decât să unifice între dânsle fenomenele respective. Însă fiecare dintre aceste discipline, reprezintă o unificare parțială a aspectelor realității, pentru că nici una n'o îmbră-

țișează în întregime, ci numai felii de realitate. Însă după ce științele se restrâng la misiunea aceasta, constituind grupe de unificare parțială, opera unificării trebuie fatal să meargă mai departe. Ai unificat fenomenele în grupe, *trebuesc unificate și grupele*. Ele nu pot rămânea suspendate, ci trebuie introduse într'o vastă țesătură de ansamblu. Dar pentru a realiza această unificare totală, a tuturor tipurilor de fenomene, va trebui să constăți îndeobște că fundamentul acestei unificări, nu-l poți găsi în lumea faptelor observabile. Acest fundament se găsește dincolo de sfera faptelor sensibile, dincolo de regiunea concretă, dincolo de domeniul fenomenelor percepute. Cu aceasta ești împins cu necesitate în împărăția metafizicei și iată cum nevoia de unificare a cunoștințelor te duce fatal către metafizică.

De altfel chiar științele pozitive, când explică și unifică fenomenele lor, trec adeseori dincolo de lumea vizibilă, făurind noțiuni care nu cad sub simțurile noastre. Chimia se servește de atomi și molecule, fizica de noțiuni cum este aceea a gravitației, pentru a nu cita decât poate pe cea mai cunoscută, biologia de concepte ca hereditatea, forța vitală, ideile directrice și altele, — toate creații mintale care nu se găsesc ca atare în lumea simțurilor. Nici o surprindere că avansând pe calea unificării totale, va trebui

să mergi și mai departe în regiunea suprasensibilă și să făurești noțiuni francamente metafizice.

De sigur cineva ar putea să spue: din moment ce fundamentul acela este dincolo de lumea simțurilor, cum îl vei putea cunoaște? Răspunsul e foarte simplu. Nu-l cunoști de-adreptul prin constatarea simțurilor, îl construiești cu mintea ta. Dar atunci ne întâmpină o altă întrebare: o construcție a minții tale ce valoare *obiectivă* poate avea?

Este netăgăduit că nu orice construcție metafizică prezintă valoarea obiectivă, unele fiind pure fantezii. Avem totuș un criteriu pentru a distinge plăsmuirile fanteziste de acele care pot ridica pretențiunea de-a fi icoane ale realității însăși. Veleitate de-a exprima adevărul pot avea acele teorii metafizice care introduc cât mai multă armonie, cât mai multă unitate și cât mai mare coerență în faptele cosmice, pe care voesc a le explica. Acesta ar fi criteriul de valorificare al concepțiilor metafizice. Scriitorul belgian Maeterlinck în opera sa filosofică *Sagesse et Destinée* și într-o conjonctură de idei asemănătoare cu aceasta a noastră, amintește de faimosul pasagiu din *Divina Comedie* a lui Dante, când acesta se urca la cer întovărașit de Beatricea. La un moment dat, ajuns în învâlmășeala stelelor, s'a încurcat așa de tare, că nu-și mai dădea seama dacă sue, stă pe loc sau coboară. Nu avea

putința să perceapă limpede, care dintre cele trei situații era cea exactă. Însă uitându-se spre Beatricea, observă deodată că dânsa devenea din ce în ce mai frumoasă. Atunci și-a zis că acesta este semnul că se urcă, fiindcă această schimbare a Beatricei nu poate fi în legătură de cât cu treptata apropiere de cer.—Tot așa am putea să zicem că pe măsură ce o ipoteză metafizică introduce în lumea faptelor mai multă coerență, armonie, unitate și frumusețe, ne dă dovadă că înaintăm efectiv nu către un principiu de imaginație, ci spre fundamentul real al lucrurilor.

Imboldul sufletesc asupra căruia am stăruit până acum, este de natură teoretică, rațională,—și are ca resort nevoia de explicare *cauzală*. Așa dar o trebuință irezistibilă, inherentă firii noastre, pe care o găsim activă din cea mai îndepărtată copilărie. Copiii te întreabă adeseori inoportun, să le arăți cauza lucrurilor: pentru ce este soare, de ce este apă, de ce este pământ?... și de sigur că greșim atunci când plictisiți de întrebări formulate cu stângăcie îi descurajăm printr'un: lăsa-mă în pace! Căci este rău să se stingă această curiozitate a explicării cauzale, fiindcă întărim prin asta o altă înclinare a sufletului nostru, anume de-a socoti lucrurile, cu care ne-am deprins de vreme îndelungată, ca explicate

dela sine. Din cauza acestor consecinți ale habitudinei prelungite — neîntreruptă de demonul critic — ajungem să ne tocim curiozitatea și să admitem ca bune, o mulțime de prejudecăți și erezii. Dar acest marasm al obișnuinții este un produs sufletesc ulterior, — starea inițială este curiozitatea și trebuința vie a explicării cauzale.

Științele pozitive, după cum am arătat, satisfac numai în parte această trebuință, punându-i dela o vreme hotar. Fizica, bunăoară, se silește să-ți explice geneza diverselor fenomene ale naturii (mecanice, optice, electrice, magnetice etc.), se avântă câte odată până la ipoteze mai profunde asupra constituției materiei — și în momentul acela deja i se spune că devine *filosofică* — dar în nici un caz nu coboară pâna la ultimele fundamente ale existenței ca atare. Ori care știință nu înaintează decât până la un hotar, care față de curiozitatea veșnic nesatisfăcută a explicării cauzale, nu are decât valoare de provizorat, întocmai ca un semn pe care îl pui într'o carte, unde ți-au mai rămas pagini de cetit. Sufletul omenesc nu poate respecta în mod definitiv hotarul științelor pozitive, și după ce vei fi fost lămurit asupra cauzei diferitelor fenomene din lume, ți se pune mai departe întrebarea: Dar care este originea lumii însăși? — întrebare de autentică metafizică.

Pe această chestiune capitală se grefează și

preocupări de natură sentimentală, fiindcă de această problemă e legată cheștiunea destinului nostru. Fiecare se interesează de soarta lui, de unde vine și încotro se duce. Dar ca să speculezi temeinic asupra acestei întrebări vitale, trebuie câtdecât să-ți dai seama, de rostul însăși al lumii în care te afli înglobat, de destinația mării corăbii pe scândurile căreia plutești. Descoperind un sens în procesul cosmic — ori stabilind că nu are nici unul — vei fi mai în măsură să întrezești ceva asupra soartei tale, evident nu ca exemplar individual, ci ca mădular al unei spețe, al unei forme de creațiune. Cheștiunea destinului omenesc este așa de legată de rostul lumii ca atare — rost îmbinat la rându-i cu chestia originii —, încât nu există om despre care să nu putem spune că-și are cel puțin *metafizica lui proprie*. Sunt o mulțime de indivizi care n'au cunoștinți de fizică, chimie, algebră etc., și pot muri fără imboldul de-a le căpăta. Dar poate nu există ființă omenească, fie dânsa lipsită de cultură, care în lipsă de concepție împrumutată, să nu-și făurească singură, cu mijloace oricât de primitive, o interpretare a apariției lumii și a mersului ei.

Pentru a degaja dintre mobilele sufletești care împing pe nesimțite spre cercetări metafizice, încă pe unul și dintre cele mai expresive —, voi cita, ca încheiere nevoia de *Ideal*.

Oamenii sunt așa fel construiți că nu se pot mulțumi numai cu ceiace este, ci aspiră către ceiace cred dânsii c'ar *trebui să fie*. De aci dualismul între *Realitate* și *Ideal*. Această năzuință către ideal este inerentă sufletului nostru, veșnic în prada unui conflict lăuntric, între porniri animalice care ne trag în jos, înglobându-ne în lumea așa cum este, și aspirații care caută să ne ridice într'o lume de valori superioare, într'o lume mai bună. Kant căutase la un moment să dea chiar un fel de explicație cosmologică acestui dualism care există în noi. El socotea că origina acestui conflict interior se află în poziția planetei noastre, care s'ar găsi față de soare la o distanță mijlocie, în comparație cu planetele mai apropiate și cu acele mai îndepărtate. Pornind dela ideea că toate planetele sunt locuite, însă că locuitorii variază ca structură, Kant susținea că acele învecinate de soare (Mercur, Venus), fiind sub influența covârșitoare a unei călduri toride, sunt populate de sensuali, cu instincte pur animalice, pe când locuitorii planetelor îndepărtate (Saturn, Uran) fiind scăpați de efectele căldurii coplesitoare, nu au decât năzuinți curat spirituale.

Numai noi, locuitorii pământului, fiind așezați la mijloc, suntem pe jumătate constituiți din porniri animalice și altă jumătate din aspirații mai pure. De aci, în sufletul nostru, lupta per-

manentă între năzuinți care ne înalță și păcate care ne scoboară.

Lăsând la o parte explicația fantezistă a lui Kant dela tinerețe, fapt este însă că dualitatea aceea există și că avem trebuință de ideal. Dar ca să te lași mânat de ideal, trebuiește să crezi într'însul, *să te socoți sprijinit de undeva*, evident nu de realitatea concretă, care adesea e negația brutală a idealului tău. Sprijinul acela indispensabil nu-l poți situa decât într'altă parte, într'o lume invizibilă, într'o regiune metafizică, — deasupra lumii sensibile. Un exemplu ne va clarifica mai bine, și să alegem unul din sfera experienței noastre apropiate. Să ne gândim la ceiace a fost idealul nostru național. Exista o realitate concretă, România veche, cu care nefiind satisfăcuți, visam o altă țară, mai întinsă, pe care o invocam mereu și am urmărit-o cu tenacitate.

Ce ne făcea să stăruim cu hotărâre în dâra de lumină a acelui ideal? Credința că România visată era mai *dreaptă*, decât cea ce exista aveau, înainte de războiu. Dar ce ne făcea să nădăjduim temeinic că într'o zi idealul nostru — de-o teribil de grea realizare — va dobândi ființă? A fost convingerea că există un *fundament al dreptății*, undeva, în afară de lumea simțurilor, de lumea realității concrete, care e adesea streină de orice justiție, un fundament invizibil care sprijinea eforturile noastre. În momentele acelea

făceam metafizică, cu sau fără știință, fiindcă nevoia de ideal implică nevoia de metafizică.

Mărginindu-ne la cele mai pregnante justificări ale speculației metafice, se cuvine să subliniem că metafizica reprezintă disciplina centrală a cugetării filosofice. Subt eticheta generală de filosofie, unde pe vremuri se cuprindeau toate ramurile de cunoștinți, chiar științele exacte, astăzi de mult emancipate și de sine stătătoare, — subt acea etichetă generală au rămas și acum mai multe discipline, însă nici una nu este ca metafizica, eminentă și central filosofică. Psihologia, Etica, Estetica, etc., se află desigur și dânsese în cadrul filosofiei, însă, ceva mai periferice și uneori chiar cu tendinți centrifugale. Poziția dominantă a metafizicei în cuprinsul specialităților filosofice, ne explică pentru ce intensitatea avântului filosofic al unei epoci se măsoară de regulă cu prosperarea și înflorirea speculațiilor metafizice. Așa de pildă, secolul al XIX-lea, de care vom avea să ne ocupăm în conferința de față, a oferit o bogată dezvoltare a psihologiei, logicei, esteticei, eticei, sociologiei, — și totuși el nu este îndeobște socotit ca un secol filosofic, pentru că în comparație cu alte epoci ale cugetării, metafizica s'a cultivat cu timiditate și uneori a fost pusă chiar la carantină.

Antichitatea greacă, luată în ansamblu, a fost o mare epocă filosofică, fiindcă, abstracție făcând

de unele perioade sceptice și decadente, ne-a lăsat o strălucită moștenire de speculații metafizice și înainte de Socrate și după el. În Evul mediu, când meditația era colorată de preocupări religioase, când ideea de divinitate era așa de obsedantă, neapărat că gândirea filosofică se avânta neconținut în sfere transcendente, așa că'n această epocă, metafizica a fost cu ardoare cultivată, — ce e drept fără prea mare originalitate, însă nici cum s'a crezut într'o vreme, fără vre-un adaos de seamă la concepțiile filosofilor antici. Evul mediu ar fi fost filosofic, dacă n'ar fi fost prea teologic. În epoca modernă dacă făcem abstracție de linia empiriștilor englezi, care n'au avut entuziasm pentru metafizică, deși cercetările lor au avut repercusiuni sensibile în metafizică, — a existat o catenă de mari metafizicieni printre care cităm personalitățile cele mai proeminente: Descartes, Spinoza, Leibniz, — în sfârșit Kant, care — după împărțirile obișnuite — stă călare pe două epoci, încheind într'o superbă apoteoză filosofia modernă și deschizând-o pe cea contemporană

Secolul al XIX-lea, după cum am spus, nu trece ca un secol filosofic. Este drept că veacul al XVIII-lea poartă această denumire și pentru un alt motiv decât pentru sistemele metafizice pe care le-a produs în desfășurarea sa. S'a mai adăugat și faptul de-a fi fost secolul «luminilor», de a fi fost secol intelectual, cu pasiunea gân-

dirii în cercuri cât mai întinse și de-a fi folos. examenul filosofic ca instrument de acțiune practică. Însă în perspectiva istorică denumirile nu se justifică după unele contingente secundare, ci după *creații* efective și pentru asta epitetul de filosofi care s'a încetățenit enciclopediștilor franchezi — minți luminate dar fără originalitate filosofică — începe a fi trecut între ghilimete, ca având în cazul acesta o cauză accidentală.

Secolul al XIX-lea, cu care începe epoca contemporană, este mai degrabă un secol științific și tehnic, și întrucât-va antifilosofic, prin ostilitatea pe care o arată metafizicei. Din această apreciere trebuie să scoatem însă primii 20 de ani, — și aceasta într-o singură țară, Germania, unde avem un interval de patru decenii (1780 — 1820), de splendidă înflorire metafizică ¹⁾. Perioada în care unele semințe aruncate de geniul lui Kant, au fost dezvoltate până la extremități aventuroase și cutezătoare, pe de-o parte de linia romantică Fichte, Schelling și Hegel, pe de alta de doi gânditori ceva mai moderați, de altfel foarte deosebiți unul de altul, Herbart și Schopenhauer.

Dacă facem abstracție de filosofia germană post-kantiană, restul secolului se înfățișează cu puțină măreție metafizică ²⁾.

1) Cele două pietre de hotar ale acestei epoci strălucite sunt «Critica rațiunii pure» a lui Kant și «Lumea ca voință și reprezentare» a lui Schopenhauer.

2) Eventual această perioadă s'ar putea chiar anexa secolului precedent, tot așa precum bunăoară primele încasări ale unui nou an, se fac în contul bugetului trecut.

Care să fie cauzele acestei depresiuni metafizice, ale acestui vânt nefavorabil pentru ceiace se numea în antichitate, cu respectul pe care îl implică expresia: *prima philosophia* ?

O explicare ce se invoacă adesea este oboseala. Se pretinde că spiritul filosofic prezintă perioade alternante de elan și lăncezire, lucru care ar înfățișa o analogie cu ceace se petrece în viața individuală. Explicația însă e cam vagă și cam superficială, așa că te îndeamnă spre determinări mai precise.

O cauză mai palpabilă ar fi enorma înmulțire a faptelor și cunoștințelor științifice. Când erau cunoștinți mai puține, era mult mai ușor de înfăptuit sinteza lor și puteai să le înșiri pe un fir, întocmai ca într'o salbă.

O altă cauză este prestigiul extraordinar, pe care l-au dobândit în secolul acesta științele naturii — fizica, chimia, întrucâtva și biologia — prestigiu care ar avea la rândul-i două explicări deosebite. Una ar fi progresele tehnice considerabile, care au dat științelor exacte o aureolă deosebită. Alta a fost desigur certitudinea, claritatea și caracterul rațional-matematic, pe cari l'au îmbrăcat treptat științele naturii. Aceste discipline dobândeau, într'un crescendo vertiginos, o evidență și un aspect inteligibil, care le asigurau un prestigiu și-o autoritate specială. Când vaza acestor științe a crescut ca niciodată, ele nu numai c'au

eșit de sub tutela filosofiei — printr'o emancipare despre care am pomenit — dar au luat poziție în contra ei, constituindu-se în putere rivală. Filosofia, presimțind primejdia, încercase și dânsa la un moment dat să folosească pentru chestiunile metafizice, metoda matematică. Dar cu toate eforturile geniale cheltuite de-un Spinoza, încercarea nu izbutise, așa că toate acele științi care se puteau închea cu metode riguroase și raționale, au declarat război metafizicei, imputându-i metoda ei elastică și fantezistă, caracterul îndolnic al rezultatelor sale.

Este de remarcat că în această luptă dificilă, metafizica este părăsită și trădată chiar de aliatele sale firești, — anume de disciplinile rămase în sfera filosofiei, care în loc să-i vie în ajutor, au trecut în câmpul celui mai tare. Una din ele a fost psihologia, care deși respinsă de Auguste Comte din clanul științelor pozitive, când a văzut în tabăra opusă științi cu metode severe și formule matematice, a trecut acolo și dânsa, năzuind să se constituie după modelul științelor naturii. Aceiași cale a urmat-o și sociologia, — dânsa cu binecuvântarea rigurosului Comte. De unde știința socială ființase mai înainte sub formă de filosofie a istoriei, având un pronunțat contact cu metafizica, acum vrea să se constituie și dânsa în știință autonomă, știință de legi, contribuind și ea la izolarea în care rămânea glorioasa disci-

plină filosofică, ce-avea acum în față o lume de adversari.

Consecințele acestei stări de lucruri, care păreau să vestească sfârșitul metafizicei, în orice caz a dreptului ei de-a mai exista, le trage o doctrină filosofică, care avusese precursori și'n secolii trecuți, dar care acum se organizează sub numele de *pozitivism*. Răpărezentantul ei intranșigent și celebru este Auguste Comte.

Pozitivismul este fățiș și categoric *antimetafizic*. În locul împărătesei de altă dată el cere să se instaleze sovietul științelor pozitive. Comte merge până acolo cu discreditarea metafizicei, precum și-a oricărui încercări de-a trece dincolo de domeniul faptelor concrete, încât formulează așa numita lege *a celor trei stări*. Omenirea în evoluția ei intelectuală a trecut prin trei faze deosebite: teologică, metafizică și pozitivă.

În faza teologică își explică evenimentele cu ajutorul unor ființe supranaturale, — aceasta e faza copilăriei. În faza metafizică, cu ajutorul unor forțe oculte, — aceasta este adolescența. În sfârșit în faza pozitivă — care e cea a maturității — omul se lecuște de miracol și de entități abstracte, mărginindu-se la explicații curat științifice, la cunoașterea fenomenelor și a raporturilor lor. După Comte speculațiile metafizice — ca și explicările teologice — *nu cadrează cu maturitatea intelectuală*, păstrând totuși o simpatie

mai mare pentru faza teologică, fiindcă cel puțin aci există — zice dânsul — o autoritate, pe când faza metafizică reprezintă o anarhie pură.

Epitetul «metafizic» devenise la Comte o vorbă de ocară. Despre soția sa Carolina Comte — tip de femeie arțăgoasă — spunea că reprezintă faza metafizică, pe când despre blânda Doamnă de Vaux, pentru care a avut o iubire pasionată, zicea că înfățișează faza teologică.

Tot așa amintindu-și de un atac de alienație mintală de care fusese lovit în tinerețe, ne povestește că atunci când era în apogeul rătăcirii sale, simțea cum gândurile i se dislocă și cum recade în... faza metafizică. Iar când grație tratamentului medical, Comte își revine la normal, el ne spune cum simțea că se întoarce la... faza pozitivă.

Pozitivismul este expresia cea mai credincioasă a științifismului antimetafizic. Este produsul cel mai caracteristic al mentalității secolului al XX-lea în ce-lace dânsul are mai personal. Totuș paralel cu pozitivismul, mai înregistrăm și alte atitudini filosofice, — toate însă neprielnice și dușmănoase metafizicei.

În timp ce pozitiviștii strigau că vechiul tron împărătesc al metafizicei trebuie trimis la muzeu, se produce o altă încercare, pornită tot din tabăra științelor naturii, îmbătate de triumfuri neconținute, anume de-a menține tronul, sceptrul și

hlamida, dar de-a așeza un nou suveran, pornit din mediul și din clasa lor. Cu această pretențiune vine așa numitul *materialism*, dezvoltat sgomotos și agresiv în Germania, — de către Büchner, Vogt, Moleschott și alții. Materialismul nu excludea, ca pozitivismul, posibilitatea de-a se cunoaște elementele ultime ale existenței, el decreta pur și simplu că datele fundamentale ale științelor naturii — atomele materiale — reprezintă dănsese, esența ultimă a realității, din care derivă printr'un joc de combinare mecanică, toate fenomenele cosmice, inclusiv acele spirituale.

Infeodându-se viața sufletească, la mecanica fizică,—vechea metafizică pierdea principala sa întăritură, materia devenea noțiunea fundamentală a existenței, *dincolo* de fizică nu mai era nimic, ba dânsa deținea cheia explicării universale. Concepția materialistă apărea ca prelungirea firească a adevărului științelor naturii, deși în fond se făcea o deplasare nepermisă: adevăruri relative (cum sunt de pildă atomele materiale) erau transformate deodată în adevăruri și realități absolute.

Nici o concepție, fie dânsa oricât de absurdă, pentru pârțica de adevăr pe care trebuie s'o conție, nu este complet de prisos. Servicii va fi adus desigur materialismul prin rezerva față de supranatural și mai ales prin îndrumarea psihologiei spre o cale mai științifică, studiin-

du-se fenomenele sufletești în paralel și în legătură cu acele fiziologice-nervoase.

Dar oricare vor fi fost avantajele secundare nu trebuie uitat că această teorie — care nici măcar n'a fost o creație originală a sec. XIX-lea, fiindcă modele găsim și'n antichitatea greacă și la unii gânditori din epoca modernă prekantiană, este lipsită de examen critic, fiindcă este aventuros să proclamăm materia ca o realitate din care se naște spiritul când dânsa tocmai *presupune* un spirit care s'o cugete, fiind mai degrabă un extract și un fragment al vieții psihice (al senzațiilor vizuale și tactile); fiindcă nu poți socoti spiritul ca o aparență a unor fenomene mecanice, întrucât «aparențele» tocmai reclamă existența prealabilă a unui spirit *în fața căruia apar*; pe de altă parte că nu poți concepe lesne energia fizică transformându-se în energie psihică, și nici fenomenele sufletești ca fiind lipsite de energie, (simple reflecte fără putere) fiindcă ne-având nici un rol efectiv ar fi dispărut de mult, pe când ele sunt în continuă dezvoltare, și e mai simplu să concepi materia ca un spirit amorțit de cât spiritul ca o materie înviată(!); deasemeni e mai comprehensibil să concepi organul creat de funcțiune, de cât funcțiunea de organ, deci mișcarea de voință (și nu invers), dintele de foame și nu foamea de dinte, creerul de cugetare și nu aceasta de creer; însfârșit întinderea (care este carac-

teristica esențială a materiei) e mai ușor de conceput ca un produs derivat al unor forțe imateriale, decât forța ca un produs al întinderii, — fapt așa de neverosimil, în cât Descartes, care explica bucuros întreg procesul cosmic fizicește, a trebuit să postuleze o îmbrâncire inițială dată materiei de către Dumnezeu.

Materialismul german din sec. al XIX-lea a fost de-o rară vulgaritate și lipsă de adâncime. El este, cum am zis, produsul unei ameteți a științelor pozitive — care, uitându-și de sobrietatea lor firească — au făcut speculații mai hazardate și mai șubrede de cât ale metafizicianilor celor mai fanteziști.

Scriitorul francez Pierre Loti, în cartea sa *Vers Ispahan* ne povestește că Persanii sunt de-o rară sobrietate, că nu gustă alcool, aceasta în contrast cu vecinii lor Rușii, care sunt foarte amatori. — Totuș spectacolul cel mai desgustător de beție nu îl dau Rușii, ci acei Persani *care trăesc alături de frontiera rusească*. Așa s'a întâmplat și în cazul nostru: cele mai fragile teorii metafizice n'au fost în genere opera metafizicianilor autentici (care totdeauna vor avea oarecare măsură critică), ci a acelor spirite «științifice» care în loc să rămână în domeniul riguros al specialității lor, vagabondează în vecinătatea periculoasă a marilor probleme ale existenței.

Materialismul n'a avut rezerva și sobrietatea

pozitivismului. Pe tronul glorios al vechii metafizici, asupra căruia pozitivistii voiau să tragă perdele, materialişti au pus o caricatură de suveran. În cel mai bun caz un surogat, — care nu-şi avea locul, acolo unde, cu toate păcatele lor, purtaseră sceptrul cu strălucire un şir întreg de dinastii vestite în numele unei idei mari şi-a unei necesităţi generale.

În opoziţie cu materialismul, care făcea din relativul ştiinţelor naturii o cunoştiinţă filosofică absolută şi cu pozitivismul, care mărginea cunoaşterea valabilă la domeniul ştiinţelor, având însă deplina conştiinţă a relativităţii lor — ştiinţificismul epocii mai produce ş'o altă atitudine, superioară filosoficeşte acestor două, însă tot antimetafizică şi ea. Din convingerea că juxtapunerea ştiinţelor pozitive nu poate istovi conţinutul cunoaşterii şi nici potoli setea de înţelegere a sufletului omenesc, se încearcă a se pune în locul metafizicii, ca disciplină filozofică supremă, aşa numita *teorie a cunoştinţii*. Această disciplină s'a constituit ca un corp de sine stătător, graţie filosofilor engleji prekantiani — lui Locke, Berkeley şi Hume. Un prestigiu şi o autoritate deosebită capătă după aceasta, prin opera lui Kant. De unde teoria cunoştinţii urma să fie un instrument pentru explorarea marilor probleme metafizice, încet-încet devine dintr'un mijloc un scop, dintr'o unealtă a metafizicei, o înlocuitoare a ei. Rolul

de frână, pe care l'a avut dela început, capătă succesiv un caracter de limitare și'n cele din urmă de denegare a posibilității metafizice. Pe la mijlocul secolului al XIX-lea, în largi cercuri intelectuale, teoria cunoștinții — adică examenul critic al posibilității, al limitelor și al originii cunoașterii noastre — se substituie problemelor metafizice, și are dreptate filosoful francez Guyau, atunci când spune că pentru mulți gânditori nu se mai punea problema lui Hamlet: «a fi sau a nu fi» ci o altă problemă: «a ști sau a nu ști». Savanții, pe care nu-i puteau integral satisface rezultatele științelor respective și simțeau nevoia unei aprofundări a principiilor de bază — cum este bună oară Helmholtz și alții — nu numai că încurajează ascensiunea teoriei cunoașterii, dar o hrănesc și dâșii cu cercetări personale, osebit de opera lor de specialitate.

Bucuroasă de sprijinul, pe care îl căpătase din partea atâtor savanți de marcă, prin urmare nu numai îngăduită, dar chiar și ajutată de știința pozitivă — teoria cunoașterii îi întoarce acesteia serviciul, în campania ei antimetafizică, susținând pe baza unui sever examen critic, un relativism intelectual, care atrage imposibilitatea cercetărilor în absolutul metafizic, și acordarea neconcurată a întregului câmp al cunoștinței valabile, științelor pozitive. Avem deci un nou act de trădare — o disciplină filosofică, creată în ajutorul metafi-

zicei, care trece în lagărul dușman, bine înțeles rezervându și din partea științelor pozitive o recunoaștere ș'un omagiu pe care nu le întâlnim în aceeași măsură în doctrina pozitivismului propriu zis.

Un factor care a ajutat cultivarea exagerată a teoriei cunoașterii, a fost și reînvierea filosofiei lui Kant, câtă-va vreme înăbușită de luxurianta vegetație a metafizicei postkantiane. Criticismul filosofului din Königsberg a fost invocat ca un sprijin și ca o autoritate, deși caracterul antimetafizic al teoriei cunoașterii din epoca cu care ne ocupăm, se răzima pe un Kant simplificat și redus. Cel mult dacă savanții, care făceau profesie de kantianism, mai foloseau din Kant și separația abruptă pe care acesta o făcuse între domeniul cunoștinții teoretice și acel al activității practice, însușindu-și câte ceva din concepția lui etică, pentru trebuințele mai adânci ale sufletului lor.

Și totuș trebuința metafizică, în oricât de ingrate condiții îi era dat să se găsească, nu putea să dispară cu desăvârșire. Vegeta, se strecura, așteptând ceasuri mai prielnice, când în fața unei noi izbucniri impetuoase, argumentele potrivnice, oricât păreau acum de decisive, vor trebui să slăbească și să cedeze.

Chiar în lozinca filosofică «Inapoi la Kant» (Zurück zu Kant) așa de lătită în Germania de samăgirea metafizice, din perioada imediat ur-

mătoare marilor romantici, — poate că se găsea ceva mai mult de cât revenirea la o prudență ostilă metafizicei. Poate că în acel cuvânt de ordine, care a caracterizat vre-o două decenii ale cugetării germane — rămânând pentru unii recomandabil până astăzi — se exprima pur și simplu o ostilitate în contra unei *anume* metafizici (acea a lui Fichte, Schelling, Hegel), fără a rosti o dușmănie principială în contra oricărei metafizici, bunăoară a aceleia incluse în filosofia lui Kant, sau a alteia, care s'ar dezvolta în mod critic pe baze solide kantiane.

Tot răspunzând unei nevoi de sinteză metafizică — alături de alte preocupări deordin practic-cetățenesc — Franța din întâia jumătate a secolului al XIX-lea (cu repercusiuni prelungite și mai târziu) ne mai înfățișează cu Victor Cousin și alții, un fel de metafizică lipsită de virilitate, pentru uzagiul siguranței statului și al lealității cetățenești.

Aci nu este vorba — ca la *Zurück zu Kant* — de revenirea la un *singur* sistem filosofic, concepția eclectică combina într'un mozaic elegant *câteva* din sistemele existente, luând de la toate așa zisa lor parte bună, dar adăogând între altele, că tot ce s'a putut spune valabil, s'a spus până astăzi, așa că de aci înainte nu se mai poate inova. În timp ce pozitivismul, contemporan cu școala eclectică, afirma că speculațiile metafizice nu sunt posibile, eclecticismul declara

că ele nu mai sunt posibile *de acum înainte*, fiindcă nu se mai poate adăogi nimica la ceiace s'a spus. O notă întru cât-va comună între curentul antimetafizic, — și unul filometafizic, dar lipsit de amploare și de avânt.

În secolul al XIX-lea știința pozitivă devenise tirană și intransigentă. Dezvoltările ei admirabile și mentalitatea ei severă, acoperiseră de discredit fanteziile constructive și nici un sistem metafizic nu se poate lipsi de instrumentul imaginației. Științifismul riguros al epocii, care apărea îndârjit în contra metafizicei, era un lucru peste care nu se putea trece și de-aceia poziția metafizicei devenise așa de precară. Au existat totuș—mai ales la începutul celei de a doua jumătăți a veacului —încercări de-a adapta ipotezele metafizice, rezultatelor științelor pozitive, fără a-și permite nici un fel de libertate față de acestea din urmă, din contră respectându-le deplin și integral.

Poate cea mai însemnată încercare de-a combina științifismul cu spiritul metafizic, zămisbind o concepțiune de ansamblu, quasimetafizică, este evoluționismul lui Herbert Spencer. Imprumutând de la Schelling ideia evoluționistă—care concepușe natura ca o serie de trepte, ca un șir de eseuri din ce în ce mai bune, până izbutește să creeze pe om—și combinând-o cu mecanicismul științei pozitive, Spencer concepe existența nu

ca o operă de artă cu ciorne prealabile, ci ca o scară de forme, care descind *unele din altele*, printr'un proces mecanic fără năzuinți și fără țel. Mai puțin îndrăznet de cât vechii metafiziciani, depășește totuș printr'o vastă sinteză, limitele circumspecte ale pozitivismului antimetafizic.

Și mai apăsător metafizice sunt sistemele unor filosofi (majoritate germani), care studiind temeinic științele pozitive și închinându-se concluziilor lor, se degajează totuș — întrunindu-le într'un ansamblu — de mecanismul lor materialist, proiectând — ca o complectare — deasupra lumii văzute, care rămâne așa cum o înfățișează științele, o regiune ideală, cu valori superioare cosmosului fizic. În această sinteză e pur și simplu vorba ca științele pozitive, suverane — cu rețeaua lor de legi pe întreg domeniul faptelor cosmice, să îngăduie o întregire idealistă, care să nu contrazică și să nu deranjeze cu nimica, rezultatele riguroase ale cercetărilor științifice. În ordinea aceasta avem concepțiile lui Lotze, Fechner, Hartmann, Wundt, Fouillée. Incercările acestea sunt însă palide în comparație cu strălucitele sisteme — mai fantetiziste de sigur — ale metafizicianilor din trecut. ¹⁾ Poate o cauză este și imensa aglomerare a cunoștințelor științifice care îngreuează sinteza. În

1) Putem recunoaște totuși că Ed. Hartmann se apropie într-o măsură oarecare, în orice caz mai mult de cât alții, de feericele construcții de altădată.

pravința aceasta rămâne cel mai caracteristic Wundt, al cărui formidabil material de fapte, pe care îl cară ca un ciclop, pare a-l copleși câte odată, în orice caz îl împedică să înalțe turnul, din vârful căruia să îmbrățișezi dintr'o privire, ansamblul și perspectiva întregii construcțiuni.

Dar cauza de căpetenie este alta: faptul că această metafizică pare numai *tolerată*, izbindu-se la tot pasul de grija de-a nu se indispune știința pozitivă, care e socotită ca ceva intangibil și sacru. Metafizica apare sfielnică, cuminte, făcând din colțul ei puțină larmă, ca să nu turbure stăpânul, ce și-a păstrat palatul cel mai somptuos.

Și neapărat, atâta vreme cât valoarea științei și-a legilor științifice părea o dogmă, masa lor granitică și osatura lor rigidă era o barieră pentru zboruri speculative mai cutezătoare.

Erau însă, cu toate aceste vicisitudini, apropiate vremurile de resurrecție ale metafizicei, care reprezintă nu numai o necesitate netăgăduită a sufletului, dar continua să exercite un fel de vrajă ocultă. Printre alte fapte caracteristice să facem mențiune de un lucru foarte interesant, pe care îl destăinuște filosoful american James, într'o corespondență, lui Charles Renouvier: la universitățile americane rectorul trebuia să fie... profesor de metafizică. Nu știu dacă este cel mai bun criteriu de selecționare a rectorilor, în orice caz e lucru simptomatic și deajuns de eloquent.

Resurecția metafizică pe care o constatăm spre sfârșitul secolului al XIX-lea, continuându-se și în veacul următor are pe lângă explicarea mai vagă a unui ritm alternant în lumea ideilor, una mai precisă: *Se ivește o teorie a cunoștinții nouă, care subție și înmoaie armătura de fier a legilor științifice, sabotând chiar ideia de lege naturală, în orice caz micșorează considerabil majestatea și tirania științificismului, care fusese obstacolul esențial al elanului metafizic.*

Neocriticistul Charles Renouvier, încercase și dânsul să modereze determinismul legilor naturii, admitând unele începuturi spontane și chiar unele întreruperi în lanțul cauzal. Teoria lui însă, cu toate meritele ei necontestate, avea aspecte bizare și nu reușea să îmbine într'un tot armonic ideia de lege,— pe care dealtfel o menținea intactă,— și cu cea de libertate.

A fost opera altor cugetători — în primul rând a lui Boutroux și mai târziu a lui H. Poincaré — de-a atenua trufia legilor științifice și de-a reduce pretențiile lor, făcând loc mai mult și asigurând mai multă inițiativă năzuinții și construcțiunilor metafizice.

După acești gânditori legile naturale nu mai sunt reguli inflexibile și imutabile,— ci pur și simplu formule ale spiritului, tipare elastice, modalități comode pentru a îmbrățișa realitatea și-a

te orienta în labirintul ei. Prin aceasta, fără a se introduce haosul și anarhia în natură, însă legile ei se îmblânzesc, spiritul nostru nu mai este prizonierul, ci autorul lor, el le poate mlădia și adapta nu numai faptelor empirice,— dar și altor năzuinți și postulate ale sufletului omenesc. Domeniul științei capătă aspectul unei simple insule în larga activitate a spiritului, care se mai scurge în multe direcții, evident cu aspirația de-a le coordona într'un tot. În orice caz spiritul este proclamat superior legilor naturii, și n'are să se încurce în aceiași măsură ca înainte, de niște formule care sunt propriile sale creații și acțiuni.

Fără a intra în discuțiunea acestei concepții — care nu formează obiectul propriu zis al acestei disertații — constatăm însă *istoricește* că noua teorie a deschis posibilități ademenitoare creației metafizice, atâta timp apăsată și anihilată de cultul idolatru și de dominarea despotică a științelor pozitive.

Teoria cunoașterii care câteva decenii în urmă, părăsise fățiș cauza metafizicii, aliindu-se cu adversarii ei,— acum ia poziția în contra pretențiilor exagerate ale științelor pozitive, acordând un sprijin eficace reînvierii metafizice.

Pe acest drum nou se și înfiripează o concepție metafizică de mare anvergură și de mare răsunset: filosofia lui Bergson.

Lăsând științelor pozitive și rețelei lor de legi, domeniul secundar al realității mecanizate (la *réalité toute faite*), rezervă construcțiunii metafizice domeniul mai profund al realității care se creiază (la *réalité en train de se faire*), care este spontaneitate, inițiativă, elan.

Paralel cu această cugetare proaspătă, care se dezvoltă în Franța, întâlnim peste ocean, în America anglo-saxonă, o concepție înrudită, care se desfășoară simultan: pragmatismul lui James, care socotește și dânsul legile științifice, nu ca adevăruri în sine, ci ca simple instrumente de acțiune, justificate de folosul lor practic,—croind astfel alături un larg câmp de activitate, unei metafizici interesante, c'un puternic colorit religios.

Să mai semnalăm printre întâmplările caracteristice ale epocii din urmă, că la fel cu teoria cunoștinții,—și psihologia, care se făcuse vinovată de un act de trădare, s'a întors pocăită îndărăt.

S'a constatat în chip indubitabil că viața sufletească are o fizionomie proprie, și nu numai că nu poate fi înglobată în fiziologie, dar nici nu poate folosi, în prea mare măsură, metode similare cu acele întrebuințate în studiul lumii fizice. Această convingere a produs reîntoarcerea psihologiei, firește nu pentru a reintra sub tutela metafizicei, dar pentru a sta cot la cot cu dânsa, în cazul când aceasta ar fi iarăși atăcată.

Concepția bergsoniană — izbucnită în pragul secolului XX — rămâne cel mai strălucit produs și cea mai eloquentă mărturie a metafizicei reînviată. Desigur cineva poate găsi într'însa excese dialectice și subtilități, va afla bogat prilej de obiecții — dar un lucru e cert: că ea este o impresionantă creațiune și, prin apariția ei, a dat o nouă viață avântului metafizic și încrederii în speculațiuni. De unde înainte de Bergson, metafizica ajunsese timidă și dezorientată, de acum ea recapătă suflu și îndrăzneală. Ea nu se mulțumește să culeagă elabourările științelor pozitive, în panerul ei primitiv, ci imprimă directive în toată viața intelectuală. De unde era până dăunăzi o lumină sfioasă, aproape clandestină, acum este astrul care într'o atmosferă înviorată, se ridică triumfător, trimițând solie de raze depărtărilor și renăscând înurile de nădejde în trena sa de lumină...

Credința în progres ¹⁾

Problema cu care aş vrea să vă întretin în conferința de astăzi, fără a fi de strictă actualitate nu este însă nici inactuală. Desigur nu se poate spune că este o chestiune la modă așa cum a fost odată, de ex în sec. XVIII, în vremea lui Turgot sau Condorcet, sau cum ar fi astăzi chestiunea împrumutului sau a stabilizării, ori chestiunea schimbării guvernului... în Serbia.

Fără a fi de actualitate nu este însă nici o chestiune demodată această problemă a progresului, fiindcă ea face parte dintr'un complex de probleme permanente, care, chiar atunci când te aștepți mai puțin, pot să iasă din culisele sufletului și să pășească în lumina celui mai viu interes. Aceasta este de altfel caracteristica tuturor problemelor filosofice; și chestiunea realității progresului este o chestiune eminentemente filo-

1) Conferință ținută la Ateneul Popular «Nicolae Iorga» în ziua de 27 Februarie 1928.

sofică care nu poate fi examinată serios dacă rămâi la periferia impresiunilor fugitive și nu te cobori în adâncul problemelor fundamentale ale existenței.

Este un fapt banal, sustras oricărei converse, că existența nu este imobilă, ci dimpotrivă se preschimbă, se preface, se transformă. Această continuă preschimbare se constată în toate aspectele existenței. Să nu mai vorbesc de viața individuală care evoluează între naștere și moarte, dar societatea se transformă și dânsa, se transformă și înfățișarea globului pământesc și, într-o măsură mult mai lentă se preschimbă totuși până și harta stelelor în rotunjimea bolții cerești.

Iar această transformare neconținută care în mod pedant se numește *evoluțiune*, nu este numai decât *progres*. Orice progres presupune o evoluție, dar nu orice evoluție implică progres.

Progresul este o evoluție determinată, care se face pe linii ascendente, care se sue pe trepte de valoare mereu crescândă. Exemplu tipic de evoluție progresivă ar fi evoluția spețelor după Darwin, evoluțiune care merge dela protozoare până la om. Dacă deci toată lumea pare a fi de acord că existența, că natura, este în continuă evoluție, nu toată lumea este de acord în cece privește realitatea progresului.

În privința aceasta este o vastă controversă; sunt diferite păreri și s'au elaborat felurite teorii.

Controversa este și mai mare când e vorba de idea progresului aplicată la omenire. Vom mărgini, vom circumscrie și noi conferința noastră la omenire, fiindcă aceasta este problema cea mai interesantă pentru noi.

Vom reduce toate explicațiile care s'au produs la trei tipuri esențiale.

Întâi teoria *evoluției retrograde*, teoria cea mai primitivă care neagă cu hotărâre realitatea progresului, susținând, că departe de a exista un progres, omenirea a început cu o fază unificată mult superioară și apoi a dat înapoi, a decăzut, a declinat, a scoborât mereu.

A doua teorie !am putea-o numi cea a *stabilității*, după care progresul este numai aparent, este superficial; ceva asemănător cu marea care se frământă la suprafață, dar rămâne imobilă în adâncimi. Ce se schimbă este decorul, sunt costumele; piesa însă rămâne neschimbată. La adăpostul formulelor celor mai dezinteresate și mai solemne, clocotesc mai departe și vor continua la nesfârșit, aceleași patimi, aceleași păcate, aceleași micimi, aceleași insuficiențe intelectuale, și morale.

În sfârșit a treia teorie, cea mai optimistă, este teoria evoluției *progresive* sau a *perfectibilității*.

Vom cerceta pe rând argumentele acestor 3 teorii, făcând examinarea lor comparativ, pentru cuvântul că obiecțiunile pe care le vom aduce

unea din ele se vor transforma dela sine în argumente în favoarea altei teorii.

Începem cu evoluțiunea retrogradă. Această teorie prezintă două forme deosebite: una teologică și alta filosofică. Forma teologică pretinde că a existat o stare inițială paradiziacă, dar că omul s'a lăsat ademenit de diavol și a pierdut liniștea și fericirea sufletească dela început. De atunci omenirea cunoaște durerea și suferința muncii. De atunci își pierde în zădar vremea, înjghebând o cunoștință fragmentară, ce nu se poate desăvârși. Astfel a dispărut armonia inițială, când exista odată c'o cunoștință intuitivă o singură omenire, o singură limbă; s'a sfărâmat această unitate, dând naștere la popoare cu limbi deosebite, la neamuri care se concurează și se războiesc cu o cruzime neobișnuită.

Să examinăm împreună toate aceste afirmațiuni. Este foarte mare probabilitate că această stare paradiziacă inițială n'a existat niciodată aeva, ci este o imagine artificială, rezultată din proiectarea în trecut a unor idealuri de viitor.

Starea inițială a fost o stare de fericire pură? Dar psihologia ne spune că cineva nu poate să aibă conștiința fericirii decât după ce a avut în prealabil conștiința durerii și a suferinții. Deci, chiar dacă admitem că vreodată se va ajunge la o stare de beatitudine deplină, aceasta numai după ce se va fi istovit întreaga gamă a sufe-

rinților posibile. Astfel este croită viața, astfel cere realitatea.

Tot așa cu faimoasa înțelegere intuitivă a realității. Teoria pretinde că omenirea inițială în stare paradiziacă nu avea nevoie să acumuleze ca furnicele cunoștință cu cunoștință, ci avea înțelegerea nemijlocită a tainelor realității.

Dar aceasta se poate visa ca o stare ultimă, ca o stare finală. Evident primitivul ignorant putea să contemple realitatea, dar prin aceasta dobânda o cunoștință nebuloasă și nedeslușită. Numai grădind experiență cu experiență (prin experiențe științifice în deosebi), numai ridicând munte de observații pozitive, putem nădăjdui ca la un moment dat, în viitor, suiți pe această comoară adunată cu zel și osteneală, să putem avea o străfulgerare, o pătrundere comprehensivă a secretelor realității. Cunoștința finală, cum o visa Spinoza în Etica lui, evident aceasta se poate închipui, dar nu o stare inițială unde omul poate să contemple natura, dar contemplația aceasta nu-i dă decât o cunoaștere indistinctă și confuză.

În sfârșit cel de al treilea punct al teoriei susține că la început exista o omenire unitară și omogenă, care vorbea aceeași limbă — că era deci o armonie generală, care s'a stricat ulterior, deosebindu-se și diferențiindu-se limbile așa cum sunt astăzi. Până acum știința filologică este

drept că nu a ajuns să descopere o limbă unică originară, trunchiu al tuturor limbilor vorbite azi. Să zicem că este de vină știința noastră, să zicem că a existat la început o omenire cu o singură limbă și nu era diferențierea de mai târziu. Sunt chiar savanți care aduc argumente în favoarea acestei teze. Dar să nu stăruim într'o împotrivire inutilă și să admitem ipoteza unei omeniri inițiale, omogene. Era această stare mai perfectă decât este starea de astăzi? Socotesc că nu.

Nu doar că ideea de umanitate, ideea unei omeniri armonice ar fi ea însăși o dorință neexistentă; dinpotrivă ea este o năzuință permanentă a lumii civilizate. Dar, vedeți un lucru, ceea ce ar constitui o stare superioară nu este *existența* unității omenirii, ci *conștiința* acestei unități. Or, chiar dacă a existat la început în acea fază inițială o omenire unitară la origină, cine poate cuteza să afirme că a existat atunci și o conștiință a unității? Această idee n'a existat și pentru un argument paralel cu cel adus mai înainte: nu se poate ajunge la conștiința unității până ce nu ai avut conștiința paralelă a diferențelor. Ideea de umanitate este o idee sintetică și orice sinteză trebuie să fie precedată de o analiză. Întâi trebuie să ai conștiința tuturor diferențelor și apoi te poți ridica la ideea unității sintetice.

Numai după ce indivizii și-au limpezit diferențele efective, ale fiecăruia în parte și ale gru-

purilor între ele, numai după ce se vor detașa caracterele diferențiale din complexul în care se prezintă în realitate, numai după aceasta se poate ajunge la ideia conștientă a unității armonioase a umanității.

Să iau un exemplu, pentru a face o comparație, dintr'o sferă în care nu sunt prea competent, dar totuși cunosc câteva lucruri pe care le pot folosi.

La început, în vechime, fiecare element din corul antic cânta exact aceiaș partitură fără nici o deosebire. Mai târziu s'a constatat că în interesul armoniei ansamblului trebuie introdusă polifonia; și de atunci nu mai cântă toate elementele corului exact aceiaș partitură, ci texte diferențiate, după glas. Ele însă produc împreună armonia ansamblului.

Este un proces de vădită perfecțiune această trecere la polifonie și este știut că astăzi la corurilenoastre polifonice, fiecare fel de glas are partitura lui și totdeodată conștiința mai adâncă a unității ansamblului. Când se cânta în cor monofonic, puteau pleca o grupă de cântăreți fără să se știrbească în genere nimic. Acum fiecare își are atribuțiunea aparte, funcțiunea deosebită în această armonie. Tot așa trebuie să fie și cu ideia umanității. Această idee nu se poate înfăptui decât după ce mai întâi se va limpezi conștiința tuturor dife-

rențelor dintre indivizi sau cel puțin dintre popoare.

Și atunci, când fiecare neam își va limpezi rostul, atribuțiunea și așa putea zice, drepturile lui aparte, numai atunci va veni rândul întocmirii acelei unități armonice care este ideea de umanitate.

Prin urmare chiar dacă a existat la început o stare inițială de omenire omogenă și nediferențiată, ea nu putea fi perfectă. Mai perfectă este starea diferențierii de astăzi care se îndrumează lent spre starea perfectă: realizarea conștientă a ideii de umanitate, păstrând integral toate însușirile diferențelor naționale.

Este drept că ideea aceasta de umanitate, preocupă de multă vreme sufletul omenesc. Au fost în decursul istoriei o samă de încercări de a strânge toate popoarele într'un ansamblu unitar și armonic. Așa de exemplu ce a fost imperiul Roman decât o încercare de a strânge sub egida Romei toate popoarele umanității? ce a fost încercarea creștinismului în tendința sa de a aduna la un loc toată omenirea, decât un ecou al aceleiași aspirații către unitate?

Dacă vreți un exemplu și mai nou și mai apropiat de noi: Imperiul Habsburgilor a fost și dânsul tot o încercare — de sigur stângace și rău concepută — de a strânge într'un tot mai multe popoare. Însă toate aceste încercări istorice

au eşuat, fiindcă s'au produs înainte de timp. Au fost produse monstruoase, fiindcă orice lucru care se produce înainte de timp este un monstru neviabil. De aceea s'a prăbușit și Imperiul Roman și imperiul Habsburgic, iar năzuința creștinismului, pusă de altfel pe baze mai generoase, a rămas cu sorți de izbândă numai în viitor...

Am examinat însă o idee care a obsedat omenirea și o obsedează mereu, dar care nu se va realiza decât la timp. Întâi să se producă procesul de diferențiere, fiecare popor să se constituie a parte, în integralitatea rostului său, și numai pe urmă să se poată ajunge la o unificare, la ideea realizată de omenire, nu printr'o suprimare a popoarelor, ci prin cooperarea liberă a tuturor neamurilor pământului.

Trec acum la a doua formă a teoriei evoluției retrograde, forma filosofică:

Aș putea spune că întreg Evul-Mediu, cât și Renașterea se întreceau în proslăvirea antichității, ce apărea ca o «epocă de aur», mai ales în ce privește știința și puterile cugetării. Dar forma cea mai pitorească și cea mai originală... a acestei teorii o reprezintă fără îndoială filosoful francez din sec. XVIII, Jean-Jacques Rousseau.

După J. J. Rousseau, omul primitiv, necivilizat, în afară de societate, omul natural, era bun și perfect.

Societatea cu corolarul ei civilizația, a făcut

pe om rău. Prin urmare toată evoluția socială reprezintă o tristă și jalnică decadență. Teoria lui Rousseau își are și dânsa explicația istorică în epoca în care a izvorât.

Rousseau trăia într'un secol în care lumea se obosise de civilizație, de etichete, de rafinării.

Ajunsesese plictisită societatea franceză din acel timp și ofta după o viață simplă, după o viață de țară, în mijlocul turmei de mielusei cu păstorițe și ciobănași. Era deci reacțiunea împotriva unei rafinării, devenită asfixiantă. Era la modă poezia pastorală. Regina Maria-Antonetta avea o fermă la Trianon și se costuma în păstoriță, stând în mijlocul turmelor de oi. Teoria era un semn al timpului.

Dar ca valoare filosofică, concepția lui Rousseau cu omul din mijlocul naturii, cu omul nealterat de civilizație și societate, este ceva care nu se poate susține. Nici nu voi stăruî prea mult asupra acestei teorii anacronice. Rousseau spune: omul când nu era în societate era bun. Replica cea mai ușoară este aceasta: de unde știi că era bun când nu era în societate? Bunătatea omului nu se arată când stă singur, ci când trăește în mediul social.

Chiar dacă am admite un lucru controversat, anume că societatea este un produs ulterior al evoluției umane, totuș ne izbește întrebarea: în clipa când s'a creat societatea, dacă s'a creat

într'un moment ulterior apariției omului, ea nu s'a putut întocmi decât tocmai printr'o renunțare a fiecărui individ la o parte a egoismului său. Individul își armonizează interesele lui cu cele sociale, respectând interesele celorlați oameni care alcătuiesc societatea. Deci crearea societății a fost un act de jertfă, de altruism. Astfel nu se poate zice că societatea a făcut pe om mai rău decât fusese înainte când nu cunoștea această jertfă, această concesiune făcută semenilor săi.

Dealtfel tot așa după cum Rousseau a susținut că omul primitiv a fost bun, alți gânditori, — cum e de pildă Hobbes — au susținut că omul primitiv era ferocitatea nezăgăzuită, și că starea inițială departe de a fi fost o stare paradiziacă, era: *bellum omnium contra omnes*», — războiu crâncen și fără cruțare, între toți oamenii.

Terminând cu teoria evoluției retrograde, să trecem la celelalte două; la teoria stabilității și a perfectibilității.

Ce este teoria stabilității?

Această teorie se prezintă sub două forme deosebite. Avem o teorie mai metafizică, complicată cu elemente cosmice, de care se leagă numele filosofului german Nietzsche și despre care găsim urme și'n antichitate, în deosebi la filosofii stoici.

Nietzsche reprezintă teoria stabilității într'o formă mai alterată, însă este interesant s'o înfățișez.

După Nietzsche evenimentele care se produc în lume, se repetă după o trecere de vreme încă odată, întocmai, apoi iarăși se repetă, și tot așa la infinit căci timpul este fără limită. Plecând dela ideia de bază, că lumea aceasta se compune din mici părțicele, că rezultă astfel din combinarea a mici elemente, ziceți-le atomi, monade sau cum vreți, și adăogând că numărul acestor elemente este determinat, Nietzsche conchide că și combinarea acestor elemente este limitată. Nu pot exista combinațiuni, numericește infinite. După ce se epuizează toate combinațiile cu puțință, pe urmă se începe deacapo, renăscând aceleași forme și aceleași întrupări. Se pretinde deci că lumea evoluează în cicluri, care se repetă întocmai, fără schimbare. Noi oamenii care trăim astăzi vom mai trăi încă odată și vom trăi la fel, vom traversa aceleași evenimente, vom săvârși aceleași greșeli, și vom face aceleaș experiențe; eu, prin urmare am să mai țin această conferință la «Teatru Mic», nu odată... ci de mai multe ori; și voi avea acelaș public, o sală tot așa de frumoasă și de plină.

După această teorie a lui Nietzsche nu există decât un progres aparent: fiindcă toate revin neschimbate, în această repetare a acelorași cicluri; ceiace ce constituie o învârtire pe loc. Teoria aceasta pare foarte optimistă, fiindcă prin ea suntem asigurați că vom trăi de mai multe

ori. (Nu știu dacă optimismul lui Nietzsche este prea îndreptățit; desigur că omul ar dori să nu trăiască o singură dată, dar nu știu cui i-ar plăcea să repete viața întocmai așa cum a mai trăit'o). Pe urmă Nietzsche ne mai dă și un îndemn: băgați de seamă fiindcă viața aceasta se repetă de mai multe ori, faceți-o cât mai frumoasă, cât mai nobilă, cât mai demnă, fiindcă așa cum o faceți acum se va repeta întocmai la infinit. Indemnul acesta — după cum observă Fouillée — are un cusur. Suntem noi siguri că acum este prima dată când trăim? Inapoi noastră s'a scurs un timp infinit, și atunci poate libertatea noastră actuală e înlănțuită de fizionomia ciclurilor trecute.

Am înfățișat această teorie fiindcă este ingenioasă și interesantă, însă trebuie să recunosc că ne găsim în fața unei teorii de natură metafizică și nu este o teorie a stabilității în stare *pură*, fiindcă în decursul fiecărui ciclu, Nietzsche admite de fapt progresul, preconizând o evoluție care depășește însăși speța omenească, ajungându-se la *supraom*.

Intr'o formă mai nealterată și răstrângându-se la omenire, am avea teoria stabilității, așa cum o reprezintă bunăoară filosoful Schopenhauer. Reflexe din aceasta teorie găsim și în poezia genialului nostru Eminescu care, cum știți, a fost mult influențat de concepția filosofului german.

Începând examinarea acestei teorii, să subliniem că cel puțin progresul *științific* și *tehnic* n'a putut fi tăgăduit de nimeni. Pentru teoria în chestiune însă, progresul acesta material nu are o valoare extraordinară, fiindcă chiar de-a îmbunătățit confortul, nu a sporit cu nimic comoara înțelepciunii omenеști.

Atât cât știau filosofiі greci în anchititate, tot atât pricep în marile probleme ale lumii și vieții și filosofiі moderni. Prin urmare strângerea acestor cunoștinți științifice nu a sporit capacitatea de înțelepciune a gânditorilor noștri, ba încă se poate susține că filosofiі moderni nu fac decât să imite și să reia ipotezele celor vechi, ciace ar constitui după Remy de Gourmond «legea constanței intelectuale». Acelaș lucru cu progresul în ordinea morală. Unde este acest progres? se întreabă reprezentanții teoriei stabilității. Pretutindeni aceleași patimi și aceleași interese. Desființatu-s'a oare măcar războiul dintre popoare? Din contră el este azi și mai crâncen și s'a sălbătăcit grație tocmai progresului tehnic. În trecut mureau câteva mii, azi tehnica modernă seceră cu milioanele. Deci nici un progres în cece privește moralitatea. Iar în ciace privește fericire, schimbatu-s'a ceva? Nu s'a schimbat nimic, răspunde această concepție. Lumea chiar dacă este mai cultă este în acelaș timp mai rafinată, deci cu dorinți mai multe, și astfel mai nesatisfăcută.

Prin urmare unde este progresul? Aceiaș tragedie dela începutul omenirii până astăzi.

Iată câteva din argumentele acestei teorii pe care urmează s'o examinăm împreună.

Mai întâi de toate nu trebuie să neglijăm concesiunea pe care o face teoria stabilității, — recunoscând anume progresul științific și tehnic. Acesta nu este însă o aparență, ci o realitate. Dar vine cealaltă chestiune: este adevărat că acest progres nu a folosit la sporirea înțelepciunii noastre? Este adevărat că filosofia modernă n'a adăogat decât variante fără importanță la concepțiunile geniale ale vechilor filosofi greci?

Eu am însă convingerea nestrămutată că această afirmație nu este exactă. Marele filosof grec Socrate, cu geniala lui intuiție, a pus degetul pe punctul central al înțelepciunii, când a zis: «Cunoaște-te pe tine însuți!»

Ei bine, la această cunoaștere de noi înșine, s'au făcut netăgăduite progrese dela filosoful grec și până în prezent. Și nici nu se putea să nu se facă din moment ce s'au realizat atâtea progrese în ordinea cunoștinților de fapt. Fiindcă să nu credeți, că pe tine însuți te poți cunoaște dintr'odată prin examinarea interioară. Posibilitatea de a te cunoaște pe tine este în genere legată de lărgirea generală a câmpului de cunoștinți.

Să fac o comparație care să ajute înțelegerea problemei.

Sunt oameni care nu-și cunosc vocația pe care o au, dela început, și se apucă de o profesiune streină de vocațiunea lor. Când își dau seama că nu sunt făcuți să realizeze ceva în acea direcție? Pe măsură ce înaintează în pregătirea profesiunei, aleasă la întâmplare. Deci numai lărgind câmpul studiului și-al experienții, ajung să-și dea seama de natura puterilor lor.

Tot așa și cu problema aceasta: «Cunoaște-te pe tine însuși!» Numai luptându-te cu natura, silindu-te să cunoști și să cuprinzi cât mai mult din întinderea ei, numai atunci și cu timpul ai să-ți dai socoteală de ce poți cunoaște, cât poți cunoaște și dacă instrumentul de cunoaștere pe care îl ai este potrivit cu înțelegerea lumii. Numai prin progresul general al cercetărilor s'a ajuns azi, în filosofie, ca problema puterilor cunoașterii să fi făcut excepționale progrese față de ceiace era în filosofia greacă. Dar nu numai când este vorba de «Cunoaște-te pe tine însuși!», ci chiar pentru cunoașterea existenței s'au făcut progrese și fiindcă nu vreau să lungesc prea mult discuția voi menționa un singur fapt, de o cardinală importanță. Asume convingerea că ceea ce numim noi spațiu și care în reprezentarea noastră are 3 dimensiuni: lungime, lățime și adâncime, ar avea în realitate 4 dimensiuni. Ar exista

deci o a patra dimensiune, nevăzută însă, prin presupunerea căreia s'a putut ajunge la explicații științifice foarte fecunde.

Această descoperire abstractă, cuprinzând evident elemente de ipoteză, este un salt extraordinar care deschide cunoștinții noastre cele mai nebănuite perspective în pătrunderea tainelor existenței. S'ar putea întâmpla în câțiva ani să se revoluționeze radical cunoașterea noastră despre lume.

Să facem totuși o concesie teoriei stabilității și să zicem că dela Grecii vechi până azi nu a progresat cu nimic înțelepciunea. Dar ce înseamnă o epocă de 2500 de ani în scurgerea nefârșită a veacurilor?

Este o perioadă minusculă în fața vieții omenirii. Dar să comparăm acești 2500 de ani cu alte 4—5000 dinainte. Să presupunem că dela Greci și până azi nu s'a mai adâncit înțelepciunea; dar Grecii, ei, nu reprezintă o extraordinară ascensiune față de faza omenirii anterioare? S'ar putea susține că și înainte de Greci existau civilizații mai vechi: egiptene, indiene, babiloniene, pe care Grecii le-au imitat și s'au folosit de ele. Dar ei au adus enorm. Grecii vechi sunt creatorii geniului european, după cum se exprimă cu multă vigoare Paul Valéry, într'un frumos eseu filosofic.

Au existat desigur — spune dânsul — și alte civilizații. Dar în timp ce bunăoară Egiptenii se

înglodau empiric în observarea lucrurilor vizibile, în timp ce Indienii disprețuiau complet lumea văzută și se afundau prin extaz într'o lume imaginară, Grecii singuri sunt aceia care au știut să apropie aceste două lumi: lumea invizibilă și lumea realității și din acest echilibru, concretizat în principii abstracte pe deoparte și fapte pe de alta — au creat directivele ce stau la baza civilizației europene.

Dacă dela Greci până azi noi n'am adăogat nimic esențial — cu atât mai rău pentru noi — Grecii însă reprezintă fără discuție o cotitură ascendentă a spiritului omenesc.

Prin urmare iată un exemplu clar, acesta al Grecilor, care au știut să fructifice apropierea acelor două lumi: lumea nevăzută în care se pierdeau fahirii și lumea concretă în care se înglodau Egiptenii, un exemplu de creare a unei mentalități nouă, din care va purcede spiritul european. Tocmai din cauza acestei atitudini de mijloc eu aș numi pe Grecii vechi un fel de burghezie a lumii, știut fiind că burghezia e clasa cea mai creatoare între cele două extreme: aristocrația de sus și plebea de jos.

Prin urmare constatăm istoricește cel puțin un proces intelectual, acela care a dat naștere spiritului european, rămas până astăzi, pilotul care conduce pe abisul timpului, barca spiritului omenesc.

Că de progresele cunoașterii și înțelepciunii nu se împărtășește de cât numai o *elită*, cum relevă Windelband, în timp ce masele omenirii rămân mai departe ignorante,— aceasta nu constituie un argument în favoarea stabilității. Nu va putea nimeni să susție că nu reprezintă un progres anul când pomul. începe să rodească, deși roadele acestea apar numai pe unele crengi, și'n nici un caz pe trunchiul copacului!

Trecem la al 2-lea argument al teoriei stabilității. Nu există progres în ordinea morală! Desigur că sub multe raporturi oamenii în ordinea morală au rămas neschimbați. Dar în mod obiectiv analizând mersul istoriei, nu constatăm oare nici un progres?

Vom cita câteva :

Întâi desființarea *sclaviei* care exista în antichitate, în *înțeleapta* antichitate.

Autorul rus Kropotkin, în Etica sa, dă următoarea explicație pentru desființarea sclaviei. Gânditorul rus—deși în general idealist spune că sclavia s'a desființat grație progresului tehnic. Când brațele oamenilor au început să fie înlocuite cu mașini, n'a mai fost nevoie de sclavi. Protestări contra sclaviei s'au produs însă de mult, la filosofii stoici, la creștinismul primitiv. Deci exista de mai înainte avântul generos pentru libertate, care o fi profitat de progresele tehnice, pentru a împăca nevoia socială, cu demnitatea omenească.

Și nu știu ce ar fi făcut tehnica singură dacă nu exista acest prealabil avânt.

Alt fapt. Starea femeii s'a îmbunătățit în mod vizibil în decursul vremii, față de situația din trecut. Vasăzică ideia de umanitate a triumfat și în acest domeniu, deși nu în întregime — rămânând ca energia feministelor noastre să nu contenească până nu se va triumfa în mod desăvârșit.

Să examinăm cazul războiului.

Intr'adevăr războaie s'au făcut până dăunăzi și cine știe dacă nu se vor mai face. Ele au devenit din ce în ce mai crude, tocmai datorită progreselor tehnice. Progresul etic nu a mers paralel cu cel tehnic. Gândul zboară repede (repede ca gândul zice vorba poporului) dar moravurile nu se țin în pas cu progresul intelectual. Și în această privință Maeterlinck ne povestește despre un înțelept din India care trăia într'o grotă și care ar fi găsit mijlocul de a capta forța stelelor, o forță uriașă. Însă această descoperire n'o comunică nimănui, fiindcă omenirea în starea ei de astăzi va întrebuința această forță pentru distrugere, nu pentru construcțiune. Este adevărat că războaiele au sporit în groază și distrugere, însă - să fim drepți - se observă și la ele, unele progrese în bine. În ultima lui lucrare, Clemenceau, e vorba de opera filosofică în două volume: *Au soir de la pensée* — operă fără

prea multă originalitate de ansamblu, dar cu foarte frumoase observații de amănunț—atingând această chestiune spune: este drept, războiul e mai crud astăzi, mor cu milioanele, se fac prizonieri mulți, însă tot este un progres. În vechime învingătorii îi mâncau pe învinși, sau măcar îi vindeau ca sclavi. Cel puțin astfel de lucruri nu se mai petrec astăzi și tot este și aceea o dovadă de progres sufletesc.

Alt exemplu. Este parcă mai multă dreptate în lume. Și chiar în domeniul în care dreptatea străbate mai greu, în domeniul internațional. În definitiv trebuie să recunoaștem, reînvierea Poloniei este un act de înaltă dreptate; întregirea Serbiei sau a României, deasemenea sunt acte de justiție superioară.

Prin urmare s'au realizat și aici oarecare năzuinți spre dreptate. Acel faimos principiu al naționalităților, pe care l-a urmărit cu sacrificii visătorul Napoleon III, este un principiu care deși nu înlătură cu desăvârșire interesele egoiste, totuși veghează la realizarea unei dreptăți supreme despre care nici nu se vorbea în antichitate.

A rămas o chestiune ultimă: chestiunea fericii. Este lumea mai fericită azi? Sunt astăzi dureri mai puține?

Este foarte greu să faci un calcul în această chestiune, o balanță a durerilor și plăcerilor. În orice caz însă, în epoca ignoranței omului era

atâta spaimă și atâtea superstiții, încât eu socotesc că în multe privințe cultura înlătură nenumărate motive de neliniște și îngrijorare. Am cetit chiar zilele acestea — în *La vie de l'Espace* a lui Maeterlinck — o statistică a visurilor (sunt psihologi care se ocupă cu visurile din timpul nopții) unde se spune că se socotește la o sută de visuri 58 penibile, 26 plăcute și restul indiferente. Deci proporția este aceasta: 58 penibile, 26 plăcute. Pentru lumea cultă proporția aceasta nu are mai nici o importanță. Dar pentru primitivul incult care crede în ele, cele 58% de visuri urâte sunt un fel de apăsare constantă, pentru viața lui. Dacă mai adăogăm că la omul primitiv viața din timpul de veghe este mult mai asemănătoare cu aceea din timpul somnului — aceiași incoerență, aceiași dezordine — și dacă visurile penibile sunt față de cele plăcute în proporția de 58 față de 26, ar urma că la omul primitiv în viața de veghe durerea se găsește în aceiași proporție, în deficitul bucurii.

Că rafinarea intelectuală te face mai sensibil, te face să vibrezi mai ușor, că cunoști dureri subtile care trec peste capul omului primitiv, se poate, nu tăgăduiesc: însă tot cultura, tot știința rămâne leacul suveran împotriva suferințelor și puțința să stăpânești durerea, să te ridici deasupra ei; prin știință te despersonalizezi, prin cugetare te ridici deasupra frământărilor meschine. Căci

cine înțelege iartă și prin iertare dobândești liniștea sufletească.

Acum după această examinare pot să conchid că dintre cele 3 teorii, cea mai plauzibilă rămâne aceia a evoluțiunii progresive, a perfectibilității.

Trec peste diferitele nuanțe cu care poate fi înfățișată această teorie. Unii admit bunăoară progres la nesfârșit, alții — cum ar fi de pildă Hegel sau Comte — progres numai până la un moment dat, după care se așterne stabilitatea. N'am s'arăt cât este de nejustificat momentul pe care dânsii îl aleg pentru a marca încetarea definitivă a motilității spiritului. Esențialul e că în realitate cele două concepții se aseamănă mai mult decât ar putea să pară, fiindcă și partizanii progresului indefinit nu sunt în practică streini de viziunea unei stări finale, definitive, deși o lasă în vagul unei incomensurabile depărtări.

Eu unul cred nezdruncinat în realitatea progresului, însă atrag atențiunea, nu poate fi vorba de o realitate a progresului decât atunci când privim lucrurile în *ansamblu*. Cu alte cuvinte progresul nu se face pe tot frontul, ci, în acest cadru general, înregistrăm și regrese parțiale și temporare, sau opriri în loc. Ba de multe ori putem constata că regresul parțial este o condiție de realizare a progresului general.

Dacă luăm de pildă popoarele. Câte popoare nu au înflorit și câte nu au decăzut! Câte po-

poare nu au pierit pentru ca din ruinele lor să apară altele! Acelaș lucru se observă în viața cetățitorilor și a orașelor, viața se deplasează, de la unele la altele și chiar înlăuntrul aceluiaș oraș de la cartier la cartier. Și cum această deplasare pare a fi o condiție a progresului, avem cu necesitate declinuri și decăderi izolate. În lumea veche, descompunerea civilizației greco romane se realizează prin năvălirea barbarilor și prin creștinism. Creștinismul însemnează în unele privinți un regres, prin disprețul a cece este frumos și artistic. După câțva timp revine din nou, cu mai mult elan și mai multă furie, suflul antichității, în epoca *Renașterei*. Lumea Renașterii devine aproape păgână, biserica romano-catolică se menține creștină mai mult în aparență. Papii și cardinalii erau aproape păgâni. Pictorii Renașterii zugrăvesc pe Fecioara Maria după calapodul Venerei din antichitate. La un mare muzeu din Florența sunt două tablouri de Botticelli, unul Venera, celalt Fecioara Maria, semănând leit.

Patima estetică mergea așa departe în timpul Renașterii, încât nu numai că se uita de morala creștină, dar și de instinctul de conservare. Era un fel de modă să mori de tânăr, fiindcă este mai estetic... Și tocmai fiindcă mureai așa de curând, trebuia să cauți ca în răstimpul acela scurt, până pe la 30 de ani, să trăiești viața cu cea mai mare intensitate.

În piesa lui Shakespeare «Romeo și Julietta» mama Juliettei spune fiicei sale care avea 15 ani: «Ai cam întârziat, la vârsta ta eu eram măritată și te născusem pe tine».

Cu timpul evident s'au schimbat lucrurile și se deplasează floarea vieții mai spre bătrânețe. În secolul al XIX-lea vine Balzac cu «La femme à 30 ans». Iar în zilele noastre mi-e teamă că a avansat apogeul încă mai spre amurg.

A fost un moment primejdia că biserica creștină se năruie cu desăvârșire și se instaurează păgânismul. Și dacă s'a conjurat aceasta, a fost numai prin reforma lui Luther care a silit biserica Romano-catolică la o ținută mai sobră și la întărirea virtuților dinainte. Și așa s'a ajuns la un echilibru, la o sinteză între creștinism și păgânism. Acest echilibru reprezintă firește un progres față de ceea ce era în antichitate.

Dar ca să ajungem aici a trebuit să trecem prin etape de regresii vremelnice, care au fost condiții de înfăptuire ale progresului general.

Tot așa România Mare față de România dinainte de războiu poate înfățișa în unele privințe un regres, fiindcă progresul definitiv se plătește totdeauna cu regrese izolate. Nimeni nu poate afirma nedesmințit progresul decât într-o privire de ansamblu. Chiar o eventuală stingere a planetei noastre, care ar antrena dispariția omenirii, poate lăsa realitatea progresului în picioare,—

concepând universul—într'o icoană metafizică de ansamblu — ca un vast organism, în care celulele sale izolate îndeplinesc o funcție vremelnică.

Acum e ultima chestiune cu care și termin. Toate argumentele pe care le-am adus în favoarea teoriei progresului, recunosc cel dintâiu că nu au evidență matematică, că sunt cel mult plauzibile, și de aceea nu mi-am intitulat conferința mea «siguranța în progres» ci numai: credința în progres. Credința este un sentiment mai puțin puternic decât siguranța.

Și cu toate că în general sunt preferabile sentimentele tari, fiind mai generatoare de fapte strălucite, s'ar putea pentru cazul de față să avem o excepție, întrucât o certitudine în efectuarea progresului ne-ar înclina poate spre închipuirea că el se realizează dela sine, în chip oarecum mecanic, fără concursul nostru și pe de-asupra capetelor noastre. Omul de felul lui este aplecat spre lene și s'ar putea întreba: de ce mă opintesc și eu, când lucrurile se fac și fără mine? Când zic însă numai «credință în progres», acest fel de a prezenta progresul numai ca o probabilitate, este de natură să mobilizeze toate puterile sufletului nostru pentru a schimba posibilitatea probabilă într'o realitate efectivă.

Este bine să ne comportăm cași cum am înțelege că în lumea aceasta n'am fost chemați nici ca spectatori, nici ca mosafiri, ci ca vâslași

și ca piloți. Că brațele nu ne-au fost date ca să le ținem încrucișate ori să aplaudăm la ocazie, ci ca să lopătăm.

Rostul nostru este să punem umărul la realizarea progresului și nu să-l privim cu ochii somnoroși ai copiilor, ci cu ochii conștienți ai aceluia care a colaborat la realizarea lui.

Fără îndoială avem dreptul să ne desfițăm la lumina progresului, avem dreptul să-l sărbătorim, dar aceasta s'o facem (după vorba Scripturii) a șaptea zi, după șase zile de muncă.

Adevăr și originalitate

Este știut că în literatură talentul nu ajunge ca să asigure cuiva celebritatea și supraviețuirea, —dacă nu este întovărășit și de originalitate. În acelaș timp nu este suficient să împrăștii oricâte frumuseți de amănunt, să ai creațiile brăzdate de scânteeri luminoase, dacă toate acestea nu constituiesc o operă cu factură personală, c'o atmosferă proprie, pe care n'a mai avut-o opera altuia. *Să nu aduci prea mult aminte de altul*, iată o condiție indispensabilă mării reputațiuni. Influențele — dacă există — să nu covârșescă individualitatea și să fie contopite într'un produs cu caractere nouă.

Așa, pentru a lua un exemplu, în literatura franceză există cazul tipic al instigatorului grupării parnasiane, Catulle Mendès. (Am zis instigatorul, nu conducătorul, care a fost Leconte de Lisle). Autorul în chestie părea înzestrat admirabil, avea un stil sclipitor și era de-o rară fecunditate. În poeziile lui se găsesc imagini feri-

cite, frumuseți de detaliu, care nu se pot tăgădui. Din nefericire poeziile sale amintesc ca factură și atmosferă când de Lamartine, când de Baudelaire, când de Leconte de Lisle, când de Banville, fenomen pentru care a dobândit denumirea: «le roi du *simili* en littérature». A scris deasemeni drame, nu lipsite de dibăcie și de tirade întraripate,— însă, după cum spune Jules Lemaître, ele ar fi putut fi perfect găsite printre hârtiile lui Victor Hugo ¹⁾. Pentru aceste motive opera lui Mendès va fi uitată, iar dacă va fi o parte despre care se va vorbi mai mult, vor fi povestirile lui libidinoase, de sensualitate cinică, în care individualitatea autorului ese mai bine la iveală.

În literatura română ași putea face o paralelă între St. O. Iosif și P. Cerna. Este fără discuție că în ce privește profunzimea ideilor, strălucirea formulelor, Cerna era incomparabil superior lui Iosif. Totuși luată în ansamblu opera lor poetică, parcă cea a lui Iosif are un colorit și-o atmosferă mai personală de cât cea a lui Cerna. De aceia nu e de mirare că astăzi când nu mai sunt în viață și producția lor se așează în perspectiva timpului, Iosif apare multora pe-o treaptă mai înaltă decât Cerna, care la un moment trezise cele mai extraordinare așteptări.

Ceiace se petrece cu individualitățile, se petrece

1) *Impressions de Théâtre*, Vol. 5.

și cu popoarele, așa că literatura unei nații, dacă vrea să fie primită cu cinste în hora marilor literaturi, trebuie să exprime neapărat o notă specială, care nu se mai află aiurea și care reprezintă contribuția proprie la pânza multicoloră a literaturii mondiale.

Lucrul este clar când e vorba de literatură. El este mai puțin limpede când ne ocupăm de acea activitate omenească ce năzuește cunoașterea adevărului,— de activitatea propriu zis științifică și de acea filosofică.

Originalitatea este ea o condiție de valoare pentru cercetătorul adevărului?

La prima vedere nu există nici o înfrățire între originalitate și adevăr. Ba parcă dimpotrivă. Cine e preocupat de originalitate riscă să iasă din linia adevărului. Acesta din urmă e prin esența lui impersonal, originalitatea este personală. Adevărul unește conștiințele, originalitatea le separă.

Nu este astfel de mirare că unii filozofi-teoreticieni au avut vorbe aspre pentru originalitatea în materie de cugetare, chiar dacă o găseau la locul ei în materie de artă. Așa de pildă Vicontele De Bonald, în silințele lui de-a restabili prestigiul religiei tradiționale, săpat de revoluția franceză, face următoarele considerații caracteristice:

«Adevărul, cu toate că uitat de oameni, nu este niciodată nou; el există de la început, *ab*

initio. Eroarea, dânsa, este totdeauna o noutate pe lume; ea este fără strămoși și fără posteritate; dar tocmai prin aceasta ea măgulește orgoliul oricui propagând-o, i se socoate părinte» (*Madame de Staël*, p. 162).

În aceeași ordine de idei scriitorul Romain Rolland, în monografia pe care o închină lui Tolstoi scrie următoarele:

«Cetesc în cele mai multe studii ale lui Tolstoi, că filozofia sa... nu este originală. Este adevărat: frumusețea acestor cugetări este prea eternă, pentru ca să pară vre-o dată o noutate la modă» (pag. 172).

În aceeași monografie, autorul spusese mai înainte că forța lui Tolstoi nu stă în ideile sale «ci în expresia pe care le-o dă, în accentul personal, în pecetea de artist, în parfumul vieții sale» (p. 3).

O recunoaștere deci a trebuinței de originalitate pentru mărimea literară,— dar fără o similară necesitate pentru grandoarea filosofică.

Chestiunea aceasta nu pare însă a fi tocmai așa de simplă și de aceia vom stărui asupra-i puțin.

Este netăgăduit că noutatea, prin definiția ei, nu are de-aface cu adevărul, care domină etern, deasupra fluctuațiilor subiective. O concepție nouă poate să constituie o modă, să atragă ca o lumină ispititoare, și totuși să dispară dela ordi-

nea zilei, după câțva timp. Sunt idei care fac zgomot și pe urmă se duc, lăsând adeseori locul unor idei uitate, dar care revin triumfătoare.

Ceiace însă trebuiește să relevăm e că nu în totdeauna o noutate la modă are ca substrat o fantezie — chiar dacă trece repede — ci de multe ori ea reprezintă *un fragment de adevăr*. Dacă este combătută de unii, asta tocmai fiindcă ea nu vede decât o față a lucrurilor, confundând-o prin exagerație cu întregimea lor. Și dacă este la un moment parăsită de favoarea publică, aceasta fiindcă se încheagă conștiința altor aspecte ale realității, pe care dânsa nu le satisface, tocmai din cauza caracterului ei unilateral.

Dar ideia care trebuiește pusă în lumină în primă linie, e că adevărul, chiar dacă planează din eternitate, el nu ni se desvăluie nouă dintr'odată, ci destăinuirea lui este veșnic în curs, înfățișându-ne când o fațetă, când alta, și numai prin însumarea neconținută a tuturor aspectelor relevante, ne apropiem — fără să-l putem îmbrățișa în întregime vreodată — de cunoașterea lui aproximativă. Desigur că pentru lucrurile de detaliu, pentru faptele concrete, poate să existe o cunoștință definitivă și dorința inovării apare aicea barocă. Nu tot așa stă lucrul cu concepțiile mai largi, cu ipotezele științifice și mai ales cu teoriile filosofice. Aici adevărul ne prezintă laturi diferite și unghiuri variate sub care îl putem

privi. Aici cunoștință e într'o perpetuă mobilitate și de aceia progresul adevărului se determină *prin originalitatea capetelor care întrezăresc o lature nouă*. Desigur nu orice om original servește adevărul. Însă acesta, în treptata lui ascensiune și complectare, reclamă spirite originale.

Ceeace provoacă conflictul dintre adevăr și originalitate, chiar acolo unde aceasta e cu adevărat creatoare, este faptul pe care l-am pomenit și mai înainte, că există o iluzie de care suferă până și capetele cele mai comprehensive, anume că punctul lor de vedere, pe care predecesorii nu-l băgaseră de seamă, reprezintă panaceul explicației universale. De aici rezistența altora, — care nu pot neglija o altă lature, — în numele *aceluiiași adevăr*, pe care de fapt îl servesc și unii și alții.

E însă — trebuie să recunoaștem — de mare folos acest fanatism al tuturor concepțiilor, care decurge de-acolo că ele nu-și dau seama de îngustimea lor. Adeseori numai închizându-te între păreții unui singur punct de vedere ajungi să-l adâncești, să-i explorezi toate cotiturile, și numai exagerându-l de bună credință, reușești să atragi atențiunea lumii, care îl ignorase până atunci. Și mai este folositor abuzul pentru a deștepta reacțiunea, care nu numai că readuce la suprafață aspectele injust uitate ale realității,

dar chiar provoacă descoperirea altora, ce nu se cunoscuseră niciodată.

În orice caz, capetele originale care vin cu întrezăriri de care nu se știa nimica, sânt cei dintâiu preoți ai adevărului, oricât prin exagerațiile lor curente se depărtează de adevăr, — luat în totalitatea lui Subt raportul acesta, acei care rezistă revărsării excesive a unei teorii la modă, slujesc și dâșii adevărul prin faptul că îi restabilesc conturul lui mai larg și amintesc de multilateralitatea lui. Fără să creeze, *corectează*, și asta tot este ceva. Această rezistență poate fi câteodată și mai îndreptățită, atunci când corespunde și unor trebuințe practice, fiindcă sânt concepții care mai ales într'o anume țară și la un anume stadiu al culturii pot fi de-adreptul periculoase. Așa de pildă scepticismul, care exprimă un punct de vedere ce-și are și dânsul legitimitatea lui parțială, poate fi suportat mai ușor — ca concepție generalizată — de un popor avansat în cultură, decât de unul fraged. De aceia când prin contagiune o țară înapoiată își permite luxul unei astfel de mode dominante, dreptul de a combate unilateralitatea teoretică se intensifică și cu o datorie națională.

Dar, pentru a reveni la tema principală a articolului nostru, aceste capete cumpănite și echilibrate, care nu se lasă târâte de furiile modei și caută să tempereze abuzurile unei concepții

unilaterale printr'un eclecticism conciliant, — deși dânsule cu această mentalitate, stau în genere mai aproape de adevărul adevărat, totuși ajută mult mai puțin la promovarea lui în conștiința omenească decât originalii care lansează noutăți fecunde, chiar dacă își fac iluzii excesive și chiar dacă nedreptățesc cu asta alte puncte de vedere.

Acesta e de exemplu motivul pentru care filosofia secolului al XIX-lea (cu excepția primelor două decade în Germania) nu s'a ridicat la înălțimile secolelor al XVII-lea sau {XVIII-lea. Desigur că filosofia cuminte și mai științifică a lui Lotze sau Fechner — dar fără noutăți esențiale — stă mai aproape de adevărul metafizic decât construcțiile temerare ale lui Schelling, — după cum solida întocmire filosofică a lui Wundt va fi exprimând mai bine adevărul decât filosofii îndrăznețe ale lui Fichte sau Hegel. Totuși cei trei temeinici gânditori germani din a doua jumătate a secolului trecut nu se pot compara ca valoare filosofică, cu cei trei romantici care — cu neglijarea multor factori ai realității — au asvârlit din inițiativa lor genială, brazde luminoase și scăpărătoare, dela care își aprind făcliile atâtea generații care voesc să pătrundă în tainele realității. Și dacă istoria filosofiei caută să găsească și'n secolul al XIX-lea o figură mai proeminentă, după vremelnice viraje în jurul lui Aug. Comte sau Herbert Spencer, se fixează tot la patologi-

cul Nietzsche, care cu toată sălbătecia netemperată a oracolelor sale, a văzut lucruri pe care nu le mai văzuse nimeni și fără de care adevărul nu va fi întreg.

Situația, recunosc, e cam paradoxală. Pe originali să nu-i urmezi întotdeauna, mai ales în viața practică, dacă vrei să stăruiești pe calea mijlocie a adevărului; însă grație lor se promovează adevărul, care nu se destăinuiește omenirii printr'o revelație subită, ci prin fapta colectivă a acestor originali, care pun succesiv în lumină — de multe ori în opoziție unii cu alții — nesfârșitele aspecte care îl constituesc. Firește, au un simț profund al adevărului, acei care afirmă că el nu se află la *extremități*; însă fiindcă adevărul este mai mult un *echilibru de antiteze*, se impune reliefarea prealabilă a acestora, — ceiace e opera obișnuită a diverșilor originali.

Așa dar, după cum am proslăvit originalitatea la exprimarea frumosului, același lucru să cuvine să-l facem și când e vorba de surprinderea adevărului. Gânditorii originali alcătuiesc culmile în istoria cugetării, în râvna ei neobosită de-a imbrățișa adevărul. Când am vorbit de literatură — unde lucrul suferă mai puțină controversă — am pomenit și de originalitatea popoarelor, care trebuiesc să vină în concertul literaturilor cu o notă personală. În sfera adevărului, dacă personalitatea e tot așa de cerută la indivizi, e poate mai

puțin reclamată, națiunilor ca atare. În știința exactă este absurd să pretinzi descoperirilor și teoriilor o notă națională. Nici chiar în filosofie — unde sensibilitatea participă într-o măsură mai largă — nu se poate aștepta aceasta într'un mod absolut. În națiunea engleză se găsesc kantiani, și hegeliani, Germanii au darwiniști și empiriști, Francezii numără și filosofi de influență engleză și gânditori vasali cugetării germane. Filosofii unui popor nu constituesc neapărat o tabără unică, opusă gânditorilor altei națiuni. Curente filosofice își iau adesea drumuri transversale, care străbat de-acurmezișul mai multe rânduri de popoare. Atunci când nădăjduim s'avem o filosofie românească, prin asta nu ne gândim atâta la o speculație cu notă națională, cât la o cugetare care să se insereze cu cinste în evoluția filosofică mondială. Totuși fiindcă adevărul filosofic prezintă, cum am zis, laturi numeroase, și pentru că fiecare popor are nuanțe de structură aparte, — trăind în condiții speciale, — rămâne cu puțință ca el să fie mai calificat decât altele, să prindă *anume aspecte ale realității* pentru care ar fi mai pregătit prin propria sa alcătuire sufletească. Oricâtă interdependență ar fi între filosofia popoarelor și oricâte încălcări de granițe naționale am constata la curente filosofice, tot se poate vorbi pe alocuri de aspecte naționale în istoria gândirii, — de caracter național-englez,

național-german și național-francez. Pragmatismul american, ultima apariție mai interesantă, în câmpul filosofiei mondiale, poartă necontestat sigiliul națiunii active și întreprinzătoare, în mijlocul căreia a răsărit.

N'ar fi deci imposibil ca și din umilele și necăjitele noastre condiții de viață să răsară într-o zi o filosofie cu notă națională, — deși nu numaidecât aceasta trebuie să fie ambițiunea noastră.

C. Rădulescu-Motru ¹⁾

Poate că nu a sosit încă momentul unui studiu de ansamblu al operei filosofice a d-lui C. Rădulescu-Motru. Gândirea sa, deși așternută în numeroase volume, este în curs. D-sa nu este dintre acei cugetători care să-și fi dobândit deodată, printr'un fel de intuiție bruscă, conturul definitiv al concepțiunii sale. Nu este cazul lui Schopenhauer bunăoară, care și-a terminat din t'nerețe construcția sa filosofică, căreia n'a mai avut să-i adauge pe urmă, decât unele anexe și dependenți.

Construcția d-lui C. Rădulescu-Motru urmează — ca să zicem astfel — sistemul *pavilionar*. Avem o construire lentă, în care se adaogă succesiv clădire la clădire, avansându-se către un ansamblu care deși se poate bănuî de pe acuma, nu este încă isprăvit.

1) Articol scris în vederea unui volum omagial, care s'a amânat pe mai târziu.

O scurtă caracterizare a locului pe care d. C. Rădulescu-Motru îl ocupă în cultura românească — independent de aspectele viitoare ale operei lui — aceasta, se poate mai lesne face și vom și încerca în rândurile ce urmează.

În deobște, în orice cultură, filosofia ocupă un rol aparte. Ea nu este un simplu mădular, care la nevoie ar putea să și lipsească. Dânsa are repercusiuni în toate ramurile vieții culturale, fiindcă ea este aceia care dă directivele ferme, aceia care autoriză și fundamentează. Chiar dacă o cultură se elaborează și fără amestecul fățiș al filosofiei, aceasta din urmă se găsește totuși latentă sub formă de procesus instinctiv, și în orice caz ea trebuie să pună mai târziu sigiliul care dă culturii în chestiune autoritatea necesară.

Filosofia, pe lângă valoarea ei directă, are astfel o imensă valoare instrumentală, și un filosof — demn de acest nume — nu este numai un meditativ singuratic, ispitit de anume probleme speciale, ci un îndrumător în toate regiunile culturii. Emerson spunea în formă lapidară, că mai sus de fântână trebuie căutat și găsit izvorul. Este o admirabilă caracterizare a poziției ce o are filosofia — știința principiilor față de ansamblul vieții culturale, pe care o domină — adesea invizibilă -- alimentând-o și cârmuind-o.

Din cauza acestui rol social al filosofiei, un gânditor își poate sluji cultura patriei sale chiar

dacă nu este original. Lipsa de originalitate este o mare lacună pentru cine năzuește să împingă mai departe progresul intrinsec al cugetării filosofice. Poate însă și fără o vădită originalitate, cu principii împrumutate de aiurea, să dirijeze viața intelectuală a țării lui,— mai ales când aceasta e rămasă înapoi.

Este cazul elocvent al lui Titu Maiorescu, care a executat o operă critică ce totdeauna va fi pomenită cu recunoștință, fără ca dânsul să fi fost propriu vorbind un creator în sfera ideilor filosofice..

Firește nu voi spune că opera d-lui Rădulescu-Motru va fi în totul asemănătoare aceleia a lui Maiorescu și că nu ne-a dăruit nici dânsul scrieri de creație proprie¹⁾. Voiu sublinia numai, în conformitate cu ceiace mi-am propus în aceste rânduri, că și d. C. Rădulescu-Motru a avut în țara noastră un rol cultural, independent de forma în care tinde să se închege partea personală a meditațiilor lui. Ca și profesorul său Maiorescu, și dânsul a pus umărul la înfiriparea culturii românești și este *reprezentantul filosofic* al unui moment important al evoluției

1) Despre această latură a activității D-lui C. R.-Motru m'am ocupat în articolul meu: «Kant și cugetarea românească», apărut în volumul Studii istorico-filosofice, precum și în traducere germană—in revista berlineză: Archiv für Geschichte der Philosophie und Soziologie. Heft 1 und 2, 1927.

noastre culturale, — bine înțeles al altui moment decât acela pe care îl înfățișează Maiorescu.

Titu Maiorescu reprezintă faza inițială, cea dintâiu așternere de temelii, mai precis, dânsul reprezintă împlântarea — în mijlocul unei confuzii generale — a unor criterii sigure de judecată, a unor reguli clasice, ca bază de cultură serioasă. A fost cea dintâiu rază de îndrumare sănătoasă, în ceața care amenința să dureze și se complăcea în ea însăși. Un popor pentru a se înălța la o cultură proprie, trebuie să se înarmeze cu mijloace de lucru și printre acestea, mai înainte de orice, cu posibilitatea de a distinge adevărul de eroare. Însă de aci nu se poate trece în genere deadreptul la opere de creațiune trainică. Între prima fază — de care se leagă numele lui Maiorescu — și aceasta din urmă, trebuie să se însereze la mijloc o altă etapă necesară, pe care o socot că o reprezintă, cu autoritate filosofică, d. C. Rădulescu-Motru, cu toate că după cum am lăsat a se înțelege, d-sa nu se oprește în pragul fazei finale, ca în fața unui pământ al făgăduinții în care nu pune piciorul.

Deși încredințat că o cultură românească trebuie să-și aibă rădăcinile în fondul nostru specific național — ceiace l-a și făcut în politică să fie apologistul tradițiilor și adept al ideilor conservatoare — D. C. Rădulescu-Motru a înțeles totuși foarte bine că un popor nu trăește izolat, că

trebuie să între în vasta cooperație a tuturor neamurilor și să-și însușească în primul rând tezaurul de învățătură al popoarelor care au avut norocul să pășească mai repede pe calea culturii. Ar fi să pierdem vremea căutând să găsim noi înșine, lucruri care demult au fost găsite și trebuie să folosim cultura altora, sorbind cu lăcomie la toate izvoarele. Se impune deci o vastă pregătire făcută prin asimilarea neobosită a științei universale, cu bogăția ei de fapte, de teorii și de controverse. Se cere o perioadă de mare elasticitate receptivă, mai înainte de a trece la atitudinea proprie, care totdeauna implică o simplificare, o reducere, o eliminare.

Opera lui Maiorescu era cu altă menire. Având pur și simplu să deprindă cu severitate metodică a gândirii, și constrâns de necesitățile primei inițieri, nu punea în destulă evidență nevoia erudiției vaste, trebuința informațiunii cât mai întinse și mai largi. Opera lui Maiorescu este o operă de selecție și de înlănțuire strictă, — nu una de cunoaștere bogată. Atunci era vorba de norme generale de valorificare, iar materialul științei europene se dădea mai mult sub formă de exemple, nu ca repertoriu ce trebuie însușit. Dar odată această operă inițială săvârșită, venea cu necesitate cealaltă, care reclama să ne ridicăm la nivelul popoarelor avansate, nu numai prin cîriteriile de judecată ci și prin conținutul cunoș-

tinței. Această a doua etapă culturală este strălucit reprezentată de d. Rădulescu-Motru care a și exercitat una dintre cele mai frumoase influențe în această direcțiune.

Cine vrea să-și dea seamă — în concreto — de deosebirea dintre cele două momente culturale, poate să compare manualul de Logică al lui Maiorescu, cu tratatul de Psihologie al d-lui C. R.-Motru. Cea dintăiu scriere, care a adus de altfel servicii eminente culturii românești, este o lucrare de minunată concizie, claritate și rânduială. Model de cugetare strânsă, canon de reguli de orientare, e totuși descărcată de bogăția controverselor care există chiar în această materie, așa încât cetind-o dobândești fără îndoială un instrument de cugetare precisă, dar nu te pui la nivelul științei europene în această ramură. Cu totul altfel e Psihologia d-lui C. Rădulescu-Motru, și aceasta nu se datorește numai faptului, că scrierea aceasta e de curând apărută, pe când Logica lui Maiorescu a avut tot timpul să se învechească. Intre ele este o deosebire de natură. În cartea d-lui Motru — ceiace lipsește în tratatul lui Maiorescu — se vede preocuparea constantă și categorică de-a îmbrățișa într'un tablou complet toată literatura chestiilor care formează capitolele lucrării, de a se înfățișa cu întreg aparatul operelor similare din străinătate.

Această factură savantă a Psihologiei d-lui

Motru, o găsim de altfel în toate lucrările sale. Supt raportul erudiției și al informațiunii, ele ar putea servi nu numai la inițierea compatrioților autorului, dar chiar și străinilor. Și dacă a fost de sigur o șansă, este însă și un lucru simptomatic pentru faza europeană pe care o reprezintă d. Motru, faptul că într'o chestiune determinată, una din lucrările d-sale—aceia care fusese scrisă într'o limbă mondială — a fost folosită și citată de Bergson, în celebrul său articol: «*Introduction à la métaphysique*».

Dacă scrierile sale - de n'ar exista bariera unei limbi puțin cunoscute — ar putea perfect să fie utilizate de știința străină, pentru țara sa ele au pe de-asupra valoarea unui exemplu, *de cum trebuie făcută știința*. Ele sunt îndemnul autorizat către o vastă și nepărtinitoare informațiune, *în contra căreia mai ales sunt dispuși să păcătuiască acei care se ocupă cu «idei generale», cu speculații care își dau iluzia periculoasă că propria reflexie ajunge*.

Această ținută larg-receptivă a d-lui C. Rădulescu-Motru, lipsită de idei preconceptuate și de îngrădiri apriorice, lăsând ca adevărul să se aleagă oarecum la urmă, d sa a avut-o chiar ca director de revistă. Organul cultural pe care l-a dirijat pe vremuri: «Noua Revistă Română» și care a fost o adevărată binefacere pentru toate curentele de idei, nu reprezenta fanatismul unei

direcții exclusive, primind în coloanele ei ospitaliere, tot felul de convingeri și credinți, polemici bilaterale, uneori chiar împotriva directorului revistei. Organul Junimei, «Convorbirile literare», având a reacționa în vremea lui, în contra unei rătăcirii a gustului public și-a unei lipse complete de busolă, a reprezentat o direcție fermă de la care nu se abătea. Noua Revistă Română», care venea în altă epocă, în care se consolidaseră unele principii diriguitoare, se putea pune în serviciul altei necesități: de-a deschide larg porțile tuturor ideilor, pentru o cât mai fecundă fermentațiune. Pildele istorice sunt adeseori edificatoare și de-aceia e bine să ne amintim bunăoară că splendida izbucnire a filosofiei moderne în Apus, a fost precedată în vremea Renașterii de-o destul de lungă perioadă de pregătire în care se încrucișau haotic toate concepțiunile reînviolate ale cugetării antice.

E momentul acum să remarc întorcându-mă la lucrările științifice ale d-lui Motru că bogăția lor de fapte și cunoștințe nu se etalează în paguba sistematizării și înlănțuirii. Dacă sub raportul mulțimii cunoștințelor constatăm un pas înainte față de faza Maiorescu, nu putem câtuși de puțin să zicem că sub raportul consecvenței și coordonării logice ar reprezenta un pas înapoi. Scrierile d-lui Motru au toate coloană vertebrală, masa enormă a faptelor și teoriilor este pusă

în rubrici comode, în sfârșit tot materialul acesta nu este asvârlit de-avalma ci așezat cu metodă și apreciat c'o judecată sănătoasă. Neapărat că atunci când îmbrățișezi atâtea teorii și controverse, când aduni atâtea comori și cauți să nu ignorezi nimica din ceiace s'a spus într'o chestiune, e mai greu să faci impresia unității de gândire, ca atunci când mânuești un material mai redus. O sinteză care caută să echilibreze numeroase teorii divergente și să facă dreptate tuturor punctelor de vedere, va avea fatal puțină imprecizie și această impresie o culegi câteodată și din opera d-lui Motru.

Dar în schimb, câtă desfătare și câtă liniște sufletească să te instruești cu călăuza unui spirit lipsit de parti pris. Neapărat că și d-sa, după ce face mențiune de toate teoriile, până la urmă înlătură hotărât pe unele din ele. Nici nu s'ar putea altfel, căci altminteri cartea n'ar mai fi un sistem, ci un bazar. Așa de pildă, pentru a cita un exemplu, în tratatul său de Psihologie, dă la o parte și conceperea sufletului ca o substanță — cum voiau vechii spiritualiști — și conceperea lui sub formă de mozaic, — așa cum pretindeau asociaționiștii — autorul punând cu vigoare în lumină caracterul unitar și funcțional al sufletului, caracterizat prin ideia de eu. Dar pe de altă parte, de câte ori nu caută să concilieze opiniunile adverse în sinteza unei concepții mai

nepărtinitoare! Să deschidem iarăși tratatul de Psihologie, de unde putem culege la fiecare pas încercările sale de împăciuire. La pag. 33, vorbind de cele două tabere care preconizează în studiul vieții sufletești, una introspecțiunea, alta metoda observării exterioare, d. Motru ne spune: «Cartea de față evită ambele extreme». La pag. 18 și următoarele, se ia de-asemeni o atitudine intermediară între concepția care face din precesele sufletului realități asemănătoare cu obiectele fizice și între teoria lui Wundt care opune faptele sufletești lucrurilor materiale, așa precum trebuie să se opue intuiția imediată, abstracțiunilor intelectuale. D. Motru se separă — fără a cădea în extrema contrară — de profesorul său Wundt, arătând cu multă pătrundere și dibăcie că și în psihologie, realitatea concretă și imediată se poate înlocui cu abstracții tipice, fără ca acestea să fie absolut identice cu acele făurite în lumea fizică. — La pag. 93 și 94, ne întâmpină o altă atitudine conciliatorie față de teoriile lui Helmholtz și Wundt cu privire la problema energiei specifice a simțurilor. «Ambele interpretări însă, ne spune d. Motru, în lumina faptelor nouă, se întregesc una pe alta, iar nu se opun. — La pag. 184 și următoarele, după ce se discută atât teoria dualistă care face din sensibilitate și rațiune două funcțiuni radical deosebite, precum și teoria care voeste să facă din rațiune un simplu

rezumat al experienței sensibile, — d. Motru își fixează poziția sa proprie, dând oarecare dreptate fiecăreia din cele două teorii. Și așa mai departe, opera de conciliație merge cu multe alte exemple până la sfârșitul cărții.

E momentul să menționăm că aceste concilieri nu se mărginesc pur și simplu să satisfacă cumpătarea unui bun simț sănătos și cu repulzie firească de exagerații, prin formule tranzacționale care rămân mai departe infecunde. Avem impresia dimpotrivă că din aceste concilieri se desenează schița unei concepții filosofice unitare și personale, în concordanță cu concluziile altor scrieri ale acestui autor, așa că opera de psihologie a d-lui Motru nu rămâne numai o excelentă lucrare de informație, ci alcătuește și o treaptă în ascensiunea unei cugetări care se degajează din cețurile dimineții, tot mai limpede și mai triumfătoare...

Fiindcă am vorbit toată vremea de influența d-lui Motru asupra vieții noastre intelectuale, nu putem încheia fără a aminti, că'n afară de opera lui scrisă, d-sa fiind profesor la Universitate, și-a mai exercitat înrâurirea și sub forma prelegerilor orale. Lecțiunile sale au aceeași structură și aceeași fizionomie ca și scrierile lui, așa că și-au produs influența cam în aceeași direcțiune. Aceiași bogăție de fapte, aceeași amplă informațiune, înfățișată într'o solidă coordonare, cu toate că într'o formă plină de modestie. Cunoștințele nu

ni se servesc la d. Motru nici pe tipsii de aur, nici pe tăvi de argint, dar ai însă impresia binefăcătoare că sânt lucruri proaspete întotdeauna.

Lecțiunile sale sânt și dânsule un viu îndemn la muncă și documentare, pentru oricine năzuiește să cugete temeinic și cu rod Dar nu numai atâta, — fiindcă îți mai lasă ș'o altă impresie încurajantă. Văzând cum din belșugul faptelor se degajează adeseori ideia, ca parfumul care se exală din flori, ți se strecoară o credință optimistă: că, oricare ar fi aptitudinile speciale care deosebesc pe om de om și avantajează pe unii mai mult decât pe alții, geniul filosofic este totuși și dânsul, măcar în bună parte, o chestie de stăruință și de muncă.

Doi oratori: Alex. Marghiloman și

Take Ionescu

Un tânăr nuvelist care a binevoit să-mi cetească ultima lui compoziție, stăruia să mă informeze că își scrisese bucata în nu mai mult de jumătate de ceas. M'am făcut că nu dau atențiune acestui detaliu, menit în ochii autorului să-i ridice considerabil și meritul lucrării și prestigiul talentului său. Când l-am văzut totuși că insistă, i-am spus aceia ce trebuia să i se spue: că timpul de confecționare nu prezintă în literatură nici un interes. Pe public nu-l privește în câtă vreme ți-ai scris bucata, într'un ceas, o lună sau un an. El vrea pur și simplu să i placă, iar chestia cât a durat elaborarea îl lasă perfect indiferent.

Și ca să îmbrățișez mai larg chestiunea, i-am adăugat tinărului meu prietin, căruia îi părea parcă rău să am eu dreptate: «Sânt numai două genuri literare, unde viteza cu care produci este un factor important și de care nu poți să nu ții samă: *ziaristica* și *oratoria*.

Gazetarul trebuie să creeze prompt, fiindcă nu-i dau răgaz evenimentele, veşnic schimbătoare, să mediteze îndelung asupra lor. De asemeni oratorul, care trebuie şi dânsul să compue repede,— de multe ori chiar instantaneu.

Chestiunea promptitudinii şi iuţelii este şi mai esenţială la orator decât la ziarist. Neapărat şi acesta din urmă trebuie să cugete şi să formuleze cu viteză. *Însă aceasta numai din pricină că evenimentele se produc adesea pe neaşteptate, nu fiindcă publicul cetitor n'ar putea să guste un articol din ziar, de îndată ce ar şti că autorul l-a compus încet.*

În ipoteza că un ziarist ar prevedea un eveniment ce are să se producă peste o lună şi ar lucra pe'ndelete un articol care va fi după treizeci de zile de plină actualitate, cetitorii ar putea să se desfăteze perfect la lectură chiar dacă ar afla că acel articol a fost migălit îndelung.

Nu tot aşa stă lucrul la orator. Pe acesta îl apreciezi *dacă frazează repede*, şi refuzi epitetul de orator aceluia la care nu curge, nu-şi înlănţue gândurile cu promptitudine şi nu-şi face o frază bine construită, imediat şi natural.

Fireşte şi cei mai mari oratori se pregătesc acasă, publicul o ştie, şi-o îngăduie. Însă ceiace îngăduie e numai adunarea materialului şi cel mult sistematizarea lui, nu însă şi pregătirea tuturor frazelor, — adică învăţarea pe din afară.

Frazarea trebuie să rămâie opera momentului, în orice caz oratorul care învață de-acasă și nu este descoperit de ascultători — ciace e aproape imposibil — de fapt mistifică publicul, trece de orator prin fraudă.

În concluzie: la oratorie, spontaneitatea creației și viteza formulării fericite nu sânt un ornament superfluu, *ci o condiție a talentului*. Timpul genezii nu este aci un factor indiferent ca la poezie, nuvelă sau roman.

Măcar să faci impresia că izvodești atunci și de-aceia sânt așa de gustate acele discursuri la care caracterul de improvizație nu suferă nici o controversă și pentru aceia sânt admirați oamenii care pot răspunde la moment, într'o formă pentru care altora le-ar trebui poate ceasuri întregi.

Lăsând la o parte însușirile accesorii, nici acelea de desprețuit, care sporesc puterea de fascinație a oratorului — glasul, ținuta, nuanțarea etc. — calitatea lui esențială în orice caz rămâne *ușurința improvizării*, bine înțeles nu de fraze neînseilate, ci bine articulate și fericit împodobite.

Și *Alexandru Marghiloman* și *Take Ionescu* au fost doi reprezentanți de rasă ai eloquenței românești. Ambii au fost doi mari improvizatori. Pregătiți firește în marile lor discursuri, fraza apărea însă totdeauna naturală și parcă fumega proaspătă în clipa rostirii. Puterea de improvi-

zație era parcă la Take Ionescu și mai uimitoare, însă o poseda în mare grad și Alexandru Marghiloman, pe care l-am auzit răspunzând instantaneu la tot felul de chestii și înlăturând elegant diverse piedici neprevăzute, pe care ți le întind adversarii în luptele parlamentare.

Amândoi erau din punctul acesta de vedere — susținuți fiind și de o vastă rezervă de cunoștinți politice — vorbitori eminenți, larg utilizabili în momentele critice, când alți oratori poate mai vibranți și mai sguduitori, dar mișcându-se mai agale, nu puteau fi trimiși la locurile primejdioase unde dușmanul dădea lovitura pe neașteptate.

În afară de această însușire predominantă, pe care o socot, cum am spus, calitatea centrală a oratoriei, fără bine înțeles să constituie un orator titanic dacă nu se completează și cu alte daruri lăaturalnice, — și unul și celălalt mai aveau aspecte comune, în orice caz asemănătoare. Menționez dibăcia rară de-a lăsa în umbră lucrurile care nu le erau favorabile, fără ca să se remarce această alunecare, cel puțin în primul moment.

Pe urmă iscusința de-a exploata pozițiile prielnice, storcând din ele toate avantajele posibile. Pânza vorbirii lor era țesută din nenumărate fire, care se încrucișau fără a înfățișa nimic haotic, spre deosebire bunăoară de Titu Maiorescu a cărui magistrală unitate se dobândea în deobște

prin reducerea discursului la dezvoltarea nedeviată a unui singur fir.

Și Marghiloman și Take Ionescu se distingeau prin limpezimea cristalină a expunerii, asociată cu precizia expresiilor. Nu găsești nici la unul nici la altul îngrămădiri de coloare sau înmă-nuncheri bizare de cuvinte.

Ei și-au dat seamă că discursul în genere nu comportă decât un minim de literatură, în orice caz un minim de poezie. Epitete, lirism și expresii rare, astea n'au ce căuta într'un discurs decât în doze moderate, când același lucru se cere chiar pentru tiradele unei piese de teatru, dovadă cunoscuta frază a celebrului actor Talma, care spunea autorilor: *Surtout pas des beaux vers!*».

Nu voi spune acum că discursul n'ar fi compatibil și cu ceva mai multă colorare decât aveau cuvântările lui Take Ionescu sau Marghiloman. Dovadă Delavrancea (pe care totuși nu-l gustau unii tocmai din abuzul de lirism), dovadă chiar Alexandru Lahovari din ale cărui discursuri poți desprinde mai multe pasagii de creație literară.

Dacă ar fi să comparăm elocvența celor doi oratori de care ne ocupăm acum cu producțiile altei arte, am putea să o asemănăm cu o *pic-tură linsă*. Coloarea nu astupă desemnul, care rămâne neted și precis. Nicăieri asvârlituri îndrăznețe de penel, combinații ciudate de umbre și

lumini. Totul e deslușit și simplu, detaliile se văd tot așa de lămurit ca și ansamblul, nefiind lăsat nimica în sarcina sugestiilor capricioase.

O parte mai puțin ușoară ar fi să vedem *deosebiri*le oratorice dintre Marghiloman și Take Ionescu, — zic mai puțin ușoară fiindcă ele nu au caracterul de contrast izbitor care le-ar face lesne sesizabile.

O primă diferențiere este cred că elocvența lui Take Ionescu era ceva mai populară decât a lui Marghiloman, care păstra mai multă distincție. La cel dintâiu găseai pe alocuri expresii și întorsături mai familiare, dacă nu chiar plebee. Fraza lui Marghiloman era în genere mai aleasă a lui Take Ionescu mai senzuală. Menținându-ne în cadrul comparației cu pictura linsă, am putea spune că oratoria lui Marghiloman avea linii de delicateță rafaelică, pe când frazele lui Take Ionescu amintesc mai degrabă chipurile rumene ale lui Rubens.

O altă deosebire ar fi că la Take Ionescu se simțea mult mai tare căutarea efectului decât la Marghiloman, care nu îngroșa niciodată glasul și nu repezea nici odată gestul, cu toate că dacă analizezi atent construcția unora din frazele sale, constăți că nici dânsul nu era complet străin de urmărirea efectului.

Pentru motivele arătate Take Ionescu era mai gustat în întruniri publice decât Marghiloman și

este explicabil pentru că câțeva vreme faima de orator a celui dintâiu a depășit sensibil pe-a acestuia din urmă. Poate va fi contribuit la asta și faptul că Take Ionescu se producea în mai mare cantitate, având pe lângă activitatea sa parlamentară și pe cea de barou,— după cum și Maiorescu a avut reputația oratorică mai mare decât Marghiloman, fiindcă — între altele -- se adăuga la discursurile sale politice și strălucirea prelegerilor sale universitare.

Dacă ar fi să facem o comparație din sfera muzicală — care e mai aproape de oratorie decât pictura — Marghiloman eța un violonist, Take Ionescu un pianist. (Nici unul nici altul n'ar putea fi asemănați cu o fanfară eroică, ceiace s'ar potrivi de pildă cu Delavrancea).

Marghiloman dădea cu mare virtuozitate concerte de vioară, încântând pe cunoscători, dar bine înțeles mărginindu-și influența la limitele fatale ale acestui instrument. Take Ionescu dispunea la pianul său de posibilități mai întinse de execuție, de puțința de a răsuna mai tare, — dar instrumentul lui se sustrăgea fineților viorii și uneori cădea victima unui inevitabil aer de banalitate, cu atât mai mult cu cât temperamentul lui Take Ionescu îi îngăduia după o execuție de rapsodie înaltă, să facă pe tapeurul de bal popular.

Așa cum au fost, cu nuanțe de talent deosebite, dar putând fi totuși puși în aceeași rubrică oratorică, erau două figuri proeminente ale elocvenței române, având locuri de frunte în splendida galerie de vorbitori de-acum două decenii, rămasă astăzi din nefericire cu jilțurile aproape goale...

Nu erau prea deosebiți ca gândire politică, amândoi înclinând spre ideile conservatoare, dușmani ai utopiilor reformiste, sfioși când era vorba de prefaceri mai adânci. Și totuși soarta lor a fost aproape veșnica vrăjmășie. Deși amândoi conservatori, au servit în două grupări rivale: Take Ionescu în vechea ramură conservatoare, Marghiloman în falanga junimistă. (Aceasta a fost încă o cauză pentru care cel de-al doilea a rămas un timp mai puțin militant și s'a produs mai cu măsură chiar în parlament. Take Ionescu a dus curând pe umeri toată greutatea luptelor grupării sale, pe când Marghiloman a trebuit să șadă ceva mai multă vreme în umbra șefului său, a omului superior care a fost Petre Carp. Mai târziu s'a ratrapat, devenind și dânsul ca Take Ionescu, animatorul și suportul exclusiv al partidului său).

Această adversitate politică (întreruptă din când în când și de unele colaborări) a căpătat caracterul unui crâncen antagonism spre finele carierii lor politice. Aceasta fiindcă amândoi au încarnat

îndată după izbucnirea războiului mondial două direcții ireconciliabile. Pe când Take Ionescu credea că sosise momentul pentru revendicarea teritoriilor românești din Austro-Ungaria, Marghiloman, fără să o spue tot așa de categoric, credea totuși în adâncul inimei sale, că bătuse ceasul pentru desrobirea Basarabiei din ghiarele rusești. Nici abilitatea unuia, nici dibăcia celuilalt n'au fost suficiente pentru a-i așeza pe un teren comun sau măcar pe poziții care să le îngăduie raporturi convenabile. Lupta dintre dânsii a luat aspecte feroce, amândoi contestându-și total unul altuia capacitatea politică, cel mult recunoscându-și reciproc, și asta doar în intimitate, că fuseseră odată excelenți miniștri de resort.

Evenimentele au rezolvit procesul dând mai multă dreptate unuia decât altuia, fără însă a-i da triumfătorului atâta dreptate, încât celălalt să fie redus la tăcere. Fiindcă Marghiloman putea să invoace și mai târziu în sprijinul întreprinderilor sale, atât prăbușirea Rusiei — moment prielnic pentru răfuelile tuturor spoliaților — cât și faptul material că Basarabia a fost cea dintâiu provincie care a revenit între hotarele țării românești, — după cum putea să observe că dacă nici el, dar nici Take Ionescu nu a prevăzut exact rezultatele războiului, care a adus după sine ceiace nu se așteptase de nimeni — realizarea idealului

nostru *integral*. Evenimentele veneau parcă nu să sape și mai adânc abizul dintre dânșii ci mai degrabă să-i apropie, conciliind într'o sinteză mai vastă punctele lor de vedere. Dacă unul putea să tresalte de o legitimă mândrie văzând pe scaunele parlamentului din București, deputați din Bucovina și Ardeal, — nu mai puțin și celălalt avea fireasca satisfacție văzând în aceeași incintă pe deputații provinciei de peste Prut. Realitatea nu se pusese exclusiv de partea unuia, ci depășind prevederile unilaterale ale amândurora, a adus fiecăruia partea sa de satisfacție egoistă.

De altfel după cum Take Ionescu contribuise efectiv prin activitatea sa neobosită la ceiace a produs alipirea Transilvaniei și Bucovinei, și Marghiloman și-a avut rolul său incontestabil în săvârșirea unirii Basarabiei. Și s'ar putea chiar spune referitor la opera lor patriotică, înfăptuită desigur în direcții deosebite, în acele memorabile momente, că amândoi au avut o soartă asemănătoare: Și meritele lui Take Ionescu și acele ale lui Alexandru Marghiloman, s'a căutat și se caută încă, a fi escamotate în profitul altora.

Evoluția lui Cațavencu

Cine nu-l cunoaște pe Cațavencu, finul lui Caragiale?

Zic finul și nu fiul, pentru că el nu s'a născut dintr'o imaginație răutăcioasă de artist poznaș, ci, anterior și preexistent artistului, a primit pur și simplu dela bunătatea creștinească a acestuia un simpatic nume de botez.

Cațavencu exista și nu numai într'o singură urbe, — ci multiplicat în mai multe exemplare se agita în mai toate centrele țării. Să fi avut vre-o patruzeci de ani pe la 1880; cu alți peste patruzeci de atuncea, are astăzi o existență «seculară» între optzeci și nouăzeci de ani.

În acest răstimp, scurgându-se atât amar de vreme și trecând prin atâtea cataclisme ar fi putut să repauseze. Unii chiar se așteptau la asta și nu puțini îl crezuseră mort. Dar vai!.. a fost de-o constituție îndrăcit de robustă; a petrecut dricul altora mai tineri.. el însă tot trăește. Ba, —

lucru pe care nu l'ar fi bănuir nimeni, — s'a dovedit și capabil să se desvolte, să evolueze, fără a-și altera firește acele trăsături fundamentale care îl fac să fie *el*.

Să ne descoperim în fața accstei vitalități titanice, care a străbătut atâtea vicisitudini culturale, neturburat și triumfător!..

Cațavencu a evoluat!.. Dacă nu în altă privință cel puțin ca curaj și ca sferă de acțiune.

Vă amintiți de Cațavencu pe care l'a întâlnit Caragiale pe la 1880. În orășelul său de provincie uimea pe concetățeni. Gata întotdeauna de vorbă și de galăgie, competent în toate, maltratând superb o gramatică ce nu putea cuprinde în cadrele ei modeste, bogăția de cunoștințe și avântul gândurilor mari, el era candidatul de deputăție al intelighenții provinciale pe care o cam nesocotea, din nefericire, tirania guvernelor oligarhice. Fie că reușea la alegeri, fie că mai ales cădea, el rămânea în orice caz eroul întrunirilor electorale și câți nu șopteau ascultându-i perioadele lui savante: Halal deputat ar mai fi așa .

Că vre-un om cu adevărată cultură, rătăcit pe acolo, va fi zâmbit cu dispreț sau va fi ajuns chiar la hohot, ce însemna cu asta! Târgul de reședință al lui Cațavencu știa mai bine ce perlă poseda!

Să vedem ce făcea Cațavencu de pe vremuri

dacă în urma vreunei șmecherii politice sau pur și simplu înscriindu-se în vreunul din partidele de guvernământ, isbutea să se aleagă și să meargă deputat la București. Iată-l descinzând în gara Capitalii plin de aere și curaj. Tot așa de însuflețit la hotel. Aproape la fel, la restaurant. Dar — nu știe de ce — suind dealul Mitropoliei, e cu provizia de forță mai scăzută. Foarte emoționat la ușa Camerii, declinându-și calitatea portarului adunării. Pătrunde în sala de ședință simțind ceva care-l îngheață și-l intimidează. E bucuros să stea mai la o parte. Se așează într-o bancă din fund, privind la șefii politici care conversează degajat. Câți-va colegi cu care parcă ar putea să stea de vorbă, sunt muți și nu cutează să miște.

Ședința se deschide, un orator, doi, se sue la tribună. Cațavencu îi privește c'o admirație de idolatru. Cum pot așa de lesne să vorbească în această incintă solemnă, cum nu li se înneacă glasul!. Cu privirile piezișe cercetează tribunele nu cumva să se găsească vre-un concetățean care să se mire de dânsul, neînțelegându-i tăcerea și sfiiciunea lui, a lui, care era veșnic gata, în târgul său de reședință, să vorbească despre toate și să-i înfrunte pe toți! Doamne, cum îi veneau ideile acasă și cum au secat deodată aci!... Noroc că la fel cu dânsul sunt cei mai mulți dintre colegi!

Cațavencu dela 1880 stă mut la Cameră

toată sesiunea și nimenea nu știe de e tenor sau bariton. Caragiale ca să-l cunoască a trebuit să cutreere întrunirile din provincie. Altfel nu l'ar fi descoperit niciodată!

Dar astăzi?... Astăzi Cațavencu e în plin progres și desigur, gândindu-se la acel din epoca lui Caragiale, îl va privi ca pe un pigmeu. Ce, tribuna Camerii este sacro-sanctă?... Este ea un altar destinat numai acelora care respectă gramatica, își piaptână fraza, au o experiența și se gândesc înainte de a spune?

Jos cu privilegiile! S'a vorbit destul după sintaxă, acum poporul este suveran!

Astăzi Caragiale n'ar mai avea nevoie să peregrineze prin provincie, sau măcar la suburbie. Eroul său, cu aceiași strălucire de fond și de formă, l'ar întâlni la chiar tribuna parlamentului, rostindu-și, în orice împrejurare, cuvântul său autorizat. Ba poate, cine știe, dacă l'ar apuca nostalgia după oratorii de altă dată, care vorbeau la Cameră pe când Cațavencu nu sufla, ar trebui pe ei să i caute mâine prin cine știe ce colțuri retrase, unde își vor fi dus o elocință ieșită cu totul din uz... ¹⁾

1) Aceste rânduri, caracteristice pentru epoca în care au fost scrise (1921), n'aveau desigur pretenția să zugrăvească o situație, de-acum definitivă. După șase ani, într'un interviu acordat ziarului «Politica» (din 10 Noembrie 1927) asupra oratoriei românești

contemporane, autorul a avut prilejul să exprime o opinie mai optimistă și mai blândă. După ce spune că «în ce privește în special parlamentul, remarcăm la noi.... o sensibilă scădere oratorică, aceasta avându-și explicația în faptul că'n viața publică a venit o pătură nouă, un mare număr de oameni noi, care au oarecare despreț și ură împotriva vechiului regim, cu tot ce cuprinde el în bine și rău»... se continuă cu considerațiile următoare :

«Oratoria parlamentului a avut să sufere. Oamenii cei noi, care se consideră expresia nemijlocită a masselor populare și se simt datori ca să vorbească, nu au vechea reținere a parlamentarilor, care pe vremuri se sfiau să se urce la tribună dacă nu posedau exprimarea corectă și elegantă. Totuș țin să remarc că această lume nouă, chiar dacă nu se jenează să vorbească rău, gustă, adesea fără a-și da seama pe acei care vorbesc bine.

. Eu cred că scăderea oratorică a vieții parlamentare este tranzitorie și în curând noile elemente impetuoase se vor ambiționa și ele să vorbească frumos. Tot așa după cum în antichitate, barbarii, care au regenerat lumea dându-i o infuzie de sânge proaspăt și sănătos, la început au disprețuit și distrus monumentele vechii civilizații, cu timpul însă rafinându-se în contact cu lumea veche, au produs splendide opere de artă.

«De altfel și încheiu cu impresiunea că în ultima vreme pare a se fi produs o îmbunătățire, revenindu-se cu'nceput la vechile tradiții de oratorie îngrijită».

Cum facem educația maselor

Sufragiul universal, care a venit să înlocuiască dăunăzi vechiul regim al colegiilor restrânse, a fost acordat pentru mai multe motive.

Mai întâiu pentru a se face un act de dreptate atâtor oameni cari nu aveau nici un cuvânt la guvernarea țării, deși o apăraseră cu sângele lor în vremuri de cumpănă și-o întrețineau cu munca lor roditoare în toate vremurile. Acor-darea dreptului de vot a fost o reformă *para-lelă* cu împroprietărirea, isvorând din aceiaș atmosferă morală.

Pe lângă această cauză capitală — suficientă singură pentru a se trece cu vederea argumen-tele contrare, oricât temei ar fi avut — s'a mai așteptat dela această reformă și alte rezultate binefăcătoare. Așa s'a nădăjduit că va înceta co-ri perea alegătorilor, care înflorea în vremea co-legiilor restrânse tocmai fiindcă alegătorii erau puțin numeroși. O operație, care se putea face

cu ușurință față de câte-va sute de oameni, devenea — pare-se — imposibilă, când votanții se numără cu zecile de mii.

În sfârșit, s'a mai crezut că sufragiul universal va ajunge un instrument de educație politică a maselor. Oamenii politici erau acum nevoiți să descindă în mijlocul mulțimilor neștiutoare, și, solicitându-le încrederea, să le explice problemele politice precum și cele mai potrivite mijloace de a le rezolvi.

Intrucât privește întâiul motiv arătat — chestia de dreptate — reforma electorală constituie *prin ea însăși* un progres față de trecut, progres temperat de sigur prin aplicarea nesinceră a legii, prin stânjenirea libertății de votare și mai ales — lucru petrecut din nefericire — prin acele violări ale urnelor, care vor decerna o tristă celebritate guvernului care le-a pus la cale.

Subt raportul coruperii alegătorilor s'a făcut deasemeni un progres, prin aceia că a dispărut plătitrea individuală a voturilor, -- oribilă rușine a vechiului regim. Totuș, sub formă de chiulhanuri colective dosite uneori subt etichete de nunți, botezuri, cumetrii, — coruperea tot a rămas în ființă, și de sigur reclamă chiar mai multă risipă de parale ca în vremea colegiilor restrânse.

Cum stăm acum cu educația maselor?

Orice om onest va trebui să mărturisească adevărul; anume că *nu s'a făcut nici un pro-*

gres, afară doar dacă zăpăceala sceptică a țăranelor o poate cineva socoti preferabilă ignoranței care exista mai înainte.

Cauzele pentru care inițierea politică a maseilor n'a făcut nici un pas mai departe nu sunt greu de deslușit.

È un lucru cunoscut în pedagogie — și trebuie să pomenim de această disciplină când este vorba de educație — că pe începători nu trebuie să-i bagi în *controverse*. Acestea rămân să se înfățișeze mai târziu, după ce s'a dobândit o primă orientare generală în problemele respective. Ori, forma în care se face educația politică a maseilor este tocmai aceea a unei aprige controverse între diferitele partide, care susțin dinaintea lor alt punct de vedere fiecare, silindu-se să dărâme afirmațiile adversarului odată cu valoarea lui personală. Prin aceasta, în loc să se simplifice lucrurile — așa după cum trebuie la prima lor învățare — se complică până la proporțiile unui haos adevărat. Neapărat că dacă nu în toate, dar în multe din chestiile politice s'ar putea perfect să se acorde chiar oameni cari aparțin la partide deosebite. Dar în drumul unui astfel de acord — în orice caz al exprimării lui fățișe — stă teribila concurență a partidelor, care vor să atragă, fiecare pentru sine, favoarea alegătorilor.

Această concurență mai produce încă o consecință, piedică și mai uriașă pentru educația

maselor. Profesorii politici ai alegătorilor *sunt dependenți de elevii lor*. Ei nu sunt liberi să propue ce trebuie, ci aceia ce place auditorului. Ar trebui ca cineva să aibă o conștiință foarte înaltă a menirii sale și să nu fie omul care se obosește prea repede, pentru a-și risca înstreinarea simpatiilor, spunând lucrurile așa cum sunt, împrăștiind lumina cât de supărătoare a adevărului.

În recenta campanie electorală pentru Camerele agricole, cutreerând numeroase comune, mi-am dat seama, după cele constatate la fața locului cât de puțin preocupată fusese propaganda partidelor de a lumina conștiințele încă plâpânde, și cât de exclusiv urmărise să cânte în struna alegătorilor».

Aleg două exemple limpezi din foarte bogata colecție pe care am recoltat-o.

Așa de pildă, nimeni nu se încercase să lămuirească pe țărani în chestia calendarului cel nou, ba unii își luaseră angajamentul — *pentru a fi pe plac țăranimei* — că vor lupta pentru reinstalarea calendarului cel vechiu. Și acestea toate numai și numai pentru că la țară oamenii sunt atașați de vechea rânduială a sărbătorilor și n'au parvenit să deslipească în conștiința lor tradiționalistă, valoarea preceptelor creștine de-o anume dată a Sfântului Ilie sau a Sfintei Paraschiva. Peste tot, atunci când prejudecata ignoranței

științifice se aratase pe buzele cuiva, susținută de aprobarea celorlalți, propagandiștii — oameni grăbiți pe care îi aștepta altă comună și oameni totodată circumspecți — luând un aer de convingere adâncă, spuseseră: «Da!.. Da!.. aveți dreptate, rău s'a făcut și... vom îndrepta».

Alt exemplu. Țăranii sunt foarte amărâți de creșterea birurilor, pe care a adus-o în chip considerabil anii de după război. Recunosc fără înconjur că sistemul nostru de impozite nu este ireproșabil, și că nu este mai nici unul care să nu merite critici serioase. De aici însă este o bună distanță până la ideia care alintă sufletul mulțimei ignorante, că s'ar putea reveni la vechile prețuri pentru ceiace țăranul plătește, rămânând bine înțeles mai departe prețurile actuale pentru aceea ce țăranul vinde. Dar cine a stat să explice această corelație fatală între costul tuturor lucrurilor, cine a stat să lămurească imposibilitatea să plătești 10 lei biletul de cale ferată pentru o sută de kilometri depărtare și să încasezi de zece ori pe-atâta pentru cine știe ce pasăre domestică?

Autorul acestor rânduri are conștiința împăcată de-a nu fi alimentat cu nimica — ori care vor fi fost interesele momentane ale politicii — astfel de prejudecăți și de erori, care mențin o ignoranță regretabilă și poate chiar periculoasă. Totuș situația este prea serioasă pentru ca să

subliniez o singularizare, care sunt convins că s'a mai produs pe ici pe colo, dar care se pierde copleșită în noianul procedărilor generale. De aceea, constituindu-mă solidar cu toată generația, voi spune — fără nici o nuanță de izolare: — *«Nu ne facem datoria, suntem vinovați!»*

Dacă toți acei cari ne amestecăm în viața politică am lăsa să ni se prelingă în suflet o rază mai idealistă — și fiecare din noi putem găsi o astfel de luminiță în adâncurile ființei noastre — atunci am uita o clipă interesele de gașcă și ne-am devota cu dragoste răspândirii adevărului în acele conștiințe pe care împrejurările nu le-au ajutat a se limpezi. Este o profundă greșală să te asociezi cu ignoranța pentru triumful năzuințelor tale, — fie dănele foarte onorabile. Ignoranța este un aliat primejdios, chiar dacă o clipă îți asigură izbânda. Din acelaș întuneric, la adăpostul căruia te streкори astăzi cu succes, pot eși mâine strigoii care să te înghețe neputincios pe loc. Nu este bine să spunem oamenilor numai aceia ce le convine și să le înconjurăm rătăcirile, pentru a le fi pe plac. Pentru o efemeră biruință asupra unui adversar politic să nu întărești erori de cugetare cu autoritatea ta de om mai învățat! Și n'am citat poate chiar dintre exemplele cele mai grave în rândurile de mai sus. E teribil să mă gândesc că în provinciile alipite — din acelaș sistem de-a se cânta în strună — adesea se dă

din cap cu complezență atunci când vre-un desmetic strigă din public: «Mai bucuroși eram subț stăpânirea streină!»

Firește, adevărul dispune de o putere lăuntrică care îl face să triumfe până la urmă, chiar dacă nimeni nu pune umărul cu pasiunea care s'ar cuveni. Educația politică a maselor tot se va face până într'o zi, timpul, cu experiențele pe care le adună, fiind el însuș mare educator. Dar rolul oamenilor cu carte și lumină ar fi să *scurteze* acest timp de turburată ucenicie. Cu o zi măcar, și tot este de folos. Fiindcă într'o singură zi se pot întâmpla lucruri mari câte-odată; și altfel se întâmplă când în suflete este neștiință și întuneric, altfel când s'a pogorât lumina...

— EVENIMENTE —

Jubileul „Convorbirilor Literare“ ¹⁾

Asistăm la un caz de longevitate excepțională: o revistă literară românească ce atinge vârsta de 60 de ani. Sunt numeroase cauzele pentru care la noi revistele nu durează mult. Mai întâi oamenii noștri nu prea au stăruință nici răbdare, pe urmă publicul cititor e restrâns și trebuie să-l atragi totdeauna cu farmecul noutății. În sfârșit ne aflăm într'o epocă culturală de fermentație, în care primim cu viteză și ușurință curente și influențe de pretutindeni și de acela nu există nici prea mare solidaritate între oameni, nici continuitate între generații.

«Convorbirile Literare» au avut norocul să fie animate și conduse de oameni stăruitori. Patronate mai multe decenii de spiritul disciplinat al lui Titu Maiorescu, având ca director mai bine ca un pătrar de veac pe d. Iacob Negruzzi, unul

Discurs rostit în ședința festivă dela 13 Martie 1927, în aula Fundației Carol din București, și publicat -- însă necomplect -- în numărul jubilar al Revistei.

din cei cinci întemeietori ai «Junimei», și-au scobit în solul nostru național, o albie adâncă unde apa, chiar atunci când mai scade, rămâne mai ferită decât apele pâraielor de suprafață, care se usucă la moment.

«Convorbirile Literare» au reușit trecând cu succes de anii mortalității maxime în lumea revistelor,— care e timpul celor doi-trei ani dela apariție,— au reușit să constituie o tradiție glorioasă. Așa în cât, atunci când întemeietorii lor au lăsat conducerea din mână, s’au găsit oameni din altă generație care să fie mândri să le ducă mai departe, transmițându-le ca un depozit sacru generațiilor viitoare.

Cât de mare era prestigiul acestei reviste și a strălucitei ei falange de întemeietori, o pot spune eu, ca unul care fac parte din altă generație și care amețit de lumina fascinantă a «Junimei», aproape regretam de-a nu mă fi născut mai de vreme, ca să fi putut participa modest, într’un ungher de sală, la ședințele faimoasei societăți.

Atingerile mele cu fondatorii «Convorbirilor» și cu revista însăși, iau proporții de *date* în memoria mea. Întâia oară a fost când am absolvit patru clase primare și când am găsit în teancul de cărți care formau răsplata oficială a «premiantului întâiu cu cunună», un volum elegant, cu cartoane verzi și litere de aur,— numărul jubilar

al «Convorbirilor Literare», după 25 de ani dela apariție. Îmi amintesc ca acum — pe prima pagină a volumului — cele cinci fotografii ale fondatorilor «Junimei» și explicațiile copioase pe care mi le dădea un unchiu al meu, — exemplar unic al junimismului politic în orașul și județul Tecuci. În special a stăruit asupra a două chipuri; al lui Petre Carp și al lui Titu Maiorescu, arătându-mi în cuvinte întraripate cine erau acești oameni superiori. Mai târziu — după un an-doi — am cetit cu deliciu articolul pe care la început îl trecusem cu vederea: *Amintiri despre Junimea*, de Iacob Negruzzi, unde se povestește cu stilul sfătos și clasic al autorului, cele dintâiu demersuri pentru înseilarea «Junimei», primele prelegeri populare, viața lașului deatuncea, talentul lui Maiorescu, și multe altele...

Curând mi-am înfierbântat complect mintea de vraja acelei epoci, cetind tot ce se referea la dânsa și la ocazie chestionând pe acei care știau câte ceva, așa că, multă vreme — până ce am depășit adolescența — pentru mine epoca și saloanele «Junimei» au fost o obsesie tot așa de puternică, cum pentru visătorii de desfătări elegante, sunt saloanele dela Versailles și epoca marilor regi ai Franței...

În anii de colegian ceteam cu nesațiu scrierile junimiștilor — în frunte cu poeziile lui Eminescu —

și îmi procuram «Convorbirile Literare» de care mă apropiam ca de-o carte sfântă...

Din cauza «Convorbirilor» mi-am răsturnat aprecierile pe care le făcusem despre profesorii mei dela liceu, considerând ca o indiscutabilă categorie de elită și așezându-i aparte, pe acei profesori care vedeam că scriu la «Convorbiri». Dacă și fără colaborarea la revista junimistă, pe I. S. Floru bunăoară, l'aș fi socotit un spirit distins, poate că nu s'ar fi întâmplat acelaș lucru și cu alții, de n'ar fi avut cheazăia «Convorbirilor».

Inscris la Universitate, frenezia mea junimistă a fost alimentată de apropierea de Maiorescu, pontiful filosofiei universitare și totdeodată cea mai expresivă incarnare a spiritului junimist. În ochii mei superbul magistru nu era numai izvorul de elocință fermecată care îngrămădea în jurul catedrei sale puzderie de ascultători, ale căror capete avide păreau niște pahare care se îmbulzeau spre apa unei surse miraculoase,— ci tot odată personagiul care creiase teoria culturii și a literaturii românești adevărate, care-și strivise adversarii în articole polemice definitive, care îndrumase cei dintâiu pași ai lui Eminescu, cerându-i o perfecțiune artistică, de care îl simțise capabil dela surpriza celor dintâiu versuri pe care le-a trimis la «Convorbiri».

Ce să mai spui de beția bucuriei pe care am simțit-o când am fost chemat de Maiorescu

acasă, văzându-l că se interesează de primele mele manifestări în domeniul intelectual?

De asemenea de încântarea unei zile neuitate, când ducându-mă să-i cer impresiunea asupra unor încercări filosofice pe care le așternusem cu teamă, mi-a răspuns cu rostirea lui sacadată: le-am dat s'apară în «Convorbiri»!

Dar să mă sustrag vrajei suvenirilor și intrând într'o regiune mai rece, să mă întreb: Care a fost menirea «Convorbirilor Literare» și ce operă au înfăptuit?

Revista fondată de «Junimea» dela Iași, a introdus regulă, măsură și selecțiune în produsele noastre culturale, în deosebi în cele literare, cerându-le formă adecuată și fond adevărat.

Opera întreprinsă de «Convorbirile Literare» a fost încoronată de o izbândă desăvârșită, înlăturându-se pentru totdeauna confuzia și dezorientarea, care domneau mai înainte. A fost un moment similar în evoluția culturii românești, cu momentul geologic când s'a prins cea dintâiu coajă solidă pe masa haotică a planetei. «Convorbirile Literare» ne-au dat o primă rotunjire și o primă pătură solidă. Neapărat, procesul de evoluție al culturii noastre a mers mai departe, s'au pus și alte probleme a căror inițiativă au avut-o alte reviste și alte organe de publicitate. Totuși, nici una nu se poate compara cu iniția-

tiva de pe vremuri a «Convorbirilor Literare» care n'au stat în serviciul unor directive pasagere ci a însăși condițiilor permanente ale culturii românești.

O întrebare, care s'ar pune acum, e dacă acea inițiativă a «Convorbirilor Literare» va rămânea în viitor un suvenir istoric la care să ne închinăm cu pietate, sau poate să mai aibă o actualitate, poate să mai păstreze putere combativă și pentru viitor. Eu socotesc că da, deși rătăcirile speciale împotriva cărora au luptat pe vremuri «Convorbirile», le cred apuse pentru totdeauna.

«Convorbirile Literare» pot rămânea înainte ca un îndreptar permanent și sigur față de tot felul de rătăciri. Și chiar dacă n'ar mai participa la tumultul luptelor cotidiene, își pot avea mai departe rolul unui bătrân patriarh, care planează deasupra vicisitudinilor, dar la care recurgi în momente de cumpănă, care dă supremul îndreptar și suprema consacrare.

Rătăciri literare vor exista și în viitor, chiar dacă nu vor mai putea apare formele grosiere și rudimentare care invadau literatura noastră la apariția «Convorbirilor». Pe lângă acei care nu se pot sui pe cal, mai sânt aceia care sar dincolo de cal. Și de multe ori se potrivesc formele primitivilor cu acelea ale ultrarafinaților. De aci nevoia eternă a criticii convorbiriste.

Sărbătorirea de azi e folositoare, fiindcă e ne-

cesar, să punem în fața tinerimei, acest exemplu de muncă stăruitoare și de roade bogate. Revista aceasta, dacă a fost fanionul unui grup, este astăzi un steag național și face parte integrantă din viața culturală a neamului nostru.

Viața culturală a unui popor trebuie să prezinte două aspecte deosebite. Un aspect de schimbări continue, căci imobilitatea este preludiul morții, dar totodată și un aspect de continuitate, fiindcă mobilitatea pură este semnul descompunerii.

Oricare ar fi lupta dintre generații și opoziția dintre ele, trebuie neapărat să existe locuri în care diversele serii de oameni se prind într'un lanț de continuitate istorică. Un astfel de loc prielnic, în care generațiile să se întâlnească fără a se combate, ci să lege trecutul cu viitorul, sânt desigur, și paginile acestor «Convorbiri Literare», care având o vechime de 60 de ani ar fi de dorit să rămână coextensive și cu vremurile viitoare, atâta timp cât va exista o cultură românească.

Solemnitatea anuală dela Fundația Carol ¹⁾

Asistând la această ceremonie am fost îmbulzit de unele aduceri aminte și am văzut cum mi se întorc în suflet unele vechi simțiri. Pentru ultima dată, când am participat la această ceremonie—sunt acum 22 de ani—Ministru al Instrucțiunii era Spiru Haret, — Rector al Universității C. Demetrescu-Iași, Director al Fundației era tot d. Tzigara-Samurcaș, — care singur în mijlocul tuturor prefacerilor și vicisitudinilor a rămas neschimbat la postul său; iar eu Doamnelor și Domnilor, aveam și atunci un rost, eram ca și astăzi, nu un simplu participant strein care vine la un spectacol, ci student al facultății de litere și filosofie, prin urmare un ce-

1) Discurs rostit în ziua de 9 Maiu 1927 în aula Fundației.

titor al cărților din această bibliotecă și eram mai mult decât atât: bursierul Fundației Carol I. Nu făceam deci parte chiar din personalul Fundației, nu eram însă nici străin, ci un fel de *ad-latus* al acestui personal. Prin urmare datoresc așezământului de cultură «Fundația Carol», avantajii pe care le-am avut în două moduri: Întâi, având posibilitatea să consult comora ei de cărți pe care nu ași fi putut, să mi-o procur cu mijloace proprii și în al doilea rând, în calitate de bursier al acestei Fundații — bursa am câștigat-o de altfel prin concurs — în această calitate de bursier, zic, am avut posibilitatea unei vieți studențești mai tihnite, fiind cruțat să alerg după creierea de mijloace care să mă sustragă dela învățătură.

Această utilă Fundație poartă într'însa pecetea întemeietorului ei, Regele independenței. Cu adevărat, acest mare rege și a dat socoteala că prin independență nu trebuie să înțelegem numai pe cea politică, ci mai este și o a doua, care întregește și consolidează pe cealaltă, anume independența culturală. Idealul unui popor este să nu fie vasal nici politicește și nici din punct de vedere cultural. Numai în cazul când se degajează din ambele vasalități, numai atunci acel popor poate să-și îndeplinească adevărata lui misiune. Pentru aceasta, Regele care a luptat pentru desrobirea

noastră politică și-a dat cea mai vie silință și pentru independența noastră culturală.

Această independență culturală, la rândul ei, trebuie urmărită pe două căi deosebite care se completează între dânsle.

Prima cale este să păstrezi vie legătura cu tradițiunea, cu trecutul poporului pe care-l reprezintă, și a doua cale, este să intri în concertul tuturor popoarelor culte, folosindu-te de comoara de cultură a tuturor. În ceea ce privește prima parte, reluarea legăturii cu trecutul, Regele Carol, la început simplu Principe, și-a dat toate silințele pentru ca să realizeze această operă, să se înnoade iarăși firul întrerupt. Când a venit aci în țară a găsit o situațiune foarte ciudată. Generațiunea de atunci nu mai păstra în multe direcții contactul cu trecutul, cu tradițiunea vie a poporului nostru și atunci vedem pe Principele Carol, deși străin de origină, luptând pentru purificarea limbii române de neologisme, dându-și toate silințele, ca lumea noastră să se întoarcă la limba vie a poporului și la limba arhaică a cronicelor. Îl vedem pe Principele Carol nu numai gândindu-se să învețe românește bine, — și era foarte nemulțumit de româneasca impură pe care i-a predat, ilustrul profesor de atunci August Treboniu Laurian, — nu numai că năzuia să vorbească o românească neaoșă, nu numai că toată

viața lui nu a întrebuințat decât termenii cei mai proprii și cei mai curat românești, dar a folosit toată influența lui ca să impună punctul acesta de vedere, românilor de atunci. Iată dece, Regele Carol este unul din factorii de căpetenie, care a contribuit la restaurarea vechii limbi românești, a limbii autohtone, care era primejduită de o mulțime de neologisme periculoase și de falsificări artificiale. În al doilea rând, pe lângă aceasta, Principele Carol, a căutat să restabilească și un alt contact cu trecutul, contact care fusese neglijat — prin restaurarea vechilor monumente istorice, așa de mult căzute în ruină, că aproape nu se mai descifra înfățișarea pe care o avuseseră odată. Și atunci Principele și mai târziu Regele Carol dând bani din caseta lui particulară, a contribuit la binefăcătoarea lor restaurare, pentru că în preajma acestor vechi mărturii ale trecutului se restabilește mai bine ca oriunde contactul sufletesc, între acei care au fost și generațiile noi. Va să zică, cea dintâi problemă culturală este reluarea contactului cu trecutul, cu vechea tradițiune a poporului din care faci parte. Cu aceasta însă, nu ai terminat opera culturală. Această operă mai are încă o latură importantă: Să te înalți până la nivelul cultural la care s'au ridicat popoarele cele mai avansate, făcând studii serioase în toate ramurile de cunoștințe și în acest al doilea scop s'a produs această crea-

țiune importantă, această Fundație, pe care o sărbătorim în fiecare an, făcând acelaș lucru și astăzi, căci prin acest Institut s'a creiat o bibliotecă vastă, pusă în primul rând, la îndemâna tinerețului universitar.

Vorbeam adineauri, despre câștigarea independenței și într'adevăr o bibliotecă cum e aceasta face pe studenți să fie mai independenți de cursurile și caetele profesorilor, și apoi, le asigură și o altă independență, căci având posibilitatea să citească cărțile Fundației, nu mai au nevoie de tot felul de tribulații ca să-și găsească mijloacele necesare pentru procurarea cărților. Acestea însă sunt independențe mărunte. Marea independență este alta, este posibilitatea de a te adăpa la o cultură vastă și temeinică. Cu aceasta, devine omul independent și cu aceasta devine un popor neatârnat. Un popor își desăvârșește independența prin cultură, care cum vă spuneam trebuie să aibă o notă specific națională. Dar în acelaș timp, trebuie să se insereze în concertul culturii celorlalte popoare; nu poți să-ți constitui o cultură proprie, numai prin tine, ci absorbind elementele necesare, asimilând partea care convine pulsațiunei tale sufletești, dela ceilalți, și creiând apoi, ceva aparte, însă ceva care să fie la înălțimea celorlalte popoare. Iată pentru ce Regele Carol, nu a fost numai Regele independenței

politice ci a fost și Regele care a urmărit independența culturală.

Adresându-mă tineretului din care odată făceam și eu parte — adresându-mă tinerilor, care se găsesc la vremea fericită a studiilor, le afirm că nici un an nu este mai greu de înlocuit decât aceștia în care poți să studiezi. Mai târziu, în viață, îți irosești anii fără atâta gravitate. La vârsta aceasta însă, orice an înseamnă prea mult, spre a încerca să-l risipești. Și dacă așa cum e cu orice generațiune și generația D-voastră este animată de ambițiuni, și dacă întocmai ca orice generație nouă, aveți percepțiunea lipsurilor generației d'înainte — aceasta e doar o condiție a progresului — un lucru să nu se piardă din vedere: aceste ambiții să servească ca imbold pentru studii stăruitoare iar nu ca dispreț de moștenirea cărților, mai cu seamă acum când viața noastră socială se complică așa de mult. Evident că și până acum cineva ca să poată face figură cuviincioasă în cariera și profesiunea lui, trebuia să se pregătească temeinic, dar ceiace s'a complicat enorm de mult astăzi, este viața cetățenească.

Viața cetățenească pe vremuri își putea rezolvi problemele ei cu bun simț și patriotism. Aceste două elemente, evident că sunt necesare și de astăzi înainte, însă realitatea socială a devenit așa de complicată, încât bunul simț și patrio-

tismul inimei nu mai ajung. Trebuesc studii și meditări temeinice pentru a putea face față cerințelor de a rezolvi așa cum se cuvine marele probleme ale zilei.

De aceea, sfatul meu este: folosiți-vă cu grijă de acest timp de studiu și de toate aceste înlesniri pe care sollicitudinea Suveranilor noștri le-a pus la îndemâna tineretului, așa, ca atunci când veți eși din aceste ateliere, să fiți ca o corabie pusă perfect la punct, gata de a înfrunta valurile mării, și a pluti sprintenă peste abisuri, cu atât mai mult cu cât această navă, nu este exclusiv a voastră, ci poartă o comoară scumpă, care este a tuturor și nu este permisă joaca nimănui. În sufletul fiecărui om se găsește ca un depozit sacru sufletul neamului, pe care l-am primit dela cei ce s'au dus și pe care trebuie să-l predăm mai târziu altora, aceloră ce vor veni.

Iată pentru ce trebuie ca această corabie să iasă bine încheiată din aceste ateliere, pentru ca să duceți mai departe acea comoară a neamului până la nava altei generații, — iar nu cumva să naufragieze pe drum. Și vin cu aceste sfaturi, pornite din îndoita mea calitate de Ministru al Instrucțiunei Publice și de Profesor Universitar, de reprezentant al unei cariere care implică dragoste pentru tineret — pentru că nu se face nimeni profesor, dacă nu are această dragoste adânc răsădită în sufletul lui, —

vin în această dublă calitate, să spun tineretului universitar care participă la această aniversare: folosiți-vă din plin de munificența Domnitorilor noștri, munificență făcută cu intențiunea clarvăzătoare, ca neamul nostru să-și desăvârșească rostul, desăvârșindu-și personalitatea, adăogând la independența politică complimentul ei necesar : independența și valoarea culturală.

Comemorarea lui Spinoza ¹⁾

Dacă patriotismul ne obligă să proslăvim la toate ocaziunile pe oamenii mari ai țării noastre, apoi pretențiile noastre de oameni de cultură și de cetățeni ai lumii civilizate ne îndeamnă să aducem omagii figurilor proeminente ale omenirii, oricărei națiuni ar aparține. După cum conștiința individuală se dilată, fără a se distruge, cuprinzând pe toți acei de-un sânge și de-o limbă, devenind conștiință națională, tot așa aceasta din urmă se poate dilata, fără a se nimici pe sine, îmbrățișând într'însa toate exemplarele omenirii și devenind astfel o conștiință omenească, universală. Poporul român are reputația de-a fi ospitalier, de-a primi cu bucurie în casa lui gospodărească oaspeți de pretutindeni. Este tot o formă de ospitalitate, evident de-un ordin mai

1) Cuvântare rostită în ziua de 19 Maiu 1927, la festivitatea organizată de Societatea română de filosofie, în prezența ministrului Olandei și a oaspeților olandezi.

înalț, să primești frumos în sfera respectului și-a admirațiunii tale, pe toți eroii omenirii, de orice neam ar fi ei. Acest lucru decerne un adevărat titlu de noblețe. Căci dacă atunci când lauzi și înalți pe ai tăi, în aceasta intră poate și-o vagă idee de rivalitate națională, atunci când proslăvești pe ai altora, rămâne complet în afară orice gând de concurență egoistă.

Intru cât ne privește ne-am făcut regulat datoria. Acum doi ani am sărbătorit pe Kant prin conferinți și numere festive de revistă. Iar în anul acesta am comemorat cu fast pe Beethoven iar acum pe Spinoza. Amândoi mari, deși pe tărâmurile deosebite, dar așa de mari și de comprehensivi, că îi putem caracteriza pe fiecare cu epitețe luate din domeniul celuilalt. Și dacă am putea spune despre Beethoven că a scris poeme filosofice în armonii de sunete, despre concepția lui Spinoza am putea să zicem că este o vastă simfonie a cugetării omenеști.

Spinoza a fost o culme în lumea gândirii și un exemplu de modestie în viața lui privată. Deși aparținând unei rase care cuprinde în complexul sufletului ei și pasiunea interesului practic,— Spinoza era evreu, — a refuzat mai întâiu o moștenire și pe urmă o catedră universitară, renunțând la posibilitățile unui trai mai cuprins. S'a mulțumit să trăiască din veniturile restrânse ale unui modest meșteșug manual: șlefuitor de

sticle optice, unde se pare de altfel că era tot desăvârșit.

Dar în timp ce mâinile lui erau ocupate cu această îndeletnicire, spiritul lui se avânta în cele mai înalte speculații, înaintând curagios până la cauza cauzelor, la fundamentul fundamentelor, până la Dumnezeu. Spinoza l'a descoperit pe D-zeu nu cercetând în adâncimile spațiului, ci scoborându-se în el însuș; retrăgându-se dela periferia individualității sale, în profunzimea vieții sale lăuntrice unde a dat de substanța ultimă, care depășește individualitățile finite, fiind identică pretutindeni, și pe care dânsul o numește Dumnezeu. Pentru Spinoza, noi indivizii suntem încrețiturile de pe suprafața mării, modalități pasajere ale oceanului etern și infinit, care constituie și cuprinde tot ceiace există. Spinoza simțea așa de strânsă legătura lui cu Dumnezeu, în cât nu se mulțumea s'o asemenea, așa cum se face îndeobște, cu aceea dintre fiu și părinte. Influențat de filosofia cartesiană și de atmosfera matematică a timpului, el a definit legătura dintre D-zeu și om, ca acea dintre axiomă și o teoremă. Toate fenomenele cosmice, după Spinoza, decurg din substanța divină, așa precum în matematică, derivă teoremele din axiome: cu aceiași necesitate rațională, și după aceiași logică riguroasă. Din această pricină Spinoza și-a închipuit că, pornind dela ideia de Dumnezeu, poate să

construiască existența așa cum construește matematicul, plecând dela axiome, întregul edificiu al teoremelor. Și deaceia și-a închis ochii, și-a zăvorit simțurile, încercând să explice universul — fără să-l studieze în afară — arătându-i geneza, desfășurarea și fizionomia numai cu puterile lăuntrice ale rațiunii sale. Am putea face o nouă analogie cu Beethoven, tovarășul său de sărbătorire în anul curent. Marele muzicant a surzit foarte devreme așa că a prins armoniile și fremătățile naturii, nu ascultând în afară, ci descoperindu-le înlăuntrul sufletului său. La fel a făcut și Spinoza construind realitatea numai cu forțele lăuntrice ale spiritului său. Amândoi au alcătuit integral din fondul interior al geniului, primul neputând să audă, celălalt refuzând să privească.

Tentativă magnifică acea a lui Spinoza, prin care a vrut să fie egal cu D-zeu, căci omului natura îi este *dată* din afară, numai creatorul lumii o zămislește din spiritul său generos. În orice caz, oricât ar fi fost de cutezătoare și de aventuroasă, opera lui Spinoza rămâne una din sforțările cele mai uriașe și din produsele cele mai amețitoare ale geniului omenesc.

Identificarea și contopirea cu D-zeu nu îi dădea lui Spinoza numai posibilitatea de-a construi cu operațiile minții realitatea cosmică; mai oferea și-un al doilea privilegiu, — acela de-a dobândi *libertatea*. Lumea făpturilor create —

oamenii inclusiv — desfășurându-se cu necesitate matematică, excludea din sânul ei orice pretenție de libertate. Totul forma o țesătură strânsă, o rețea inflexibilă, un determinism riguros. Adevărată sclavie a fatalității lanțului causal! Nu este primul Spinoza care a simțit presiunea implacabilă a acestui determinism nemilos, dupăcum nu este cel dintâi care s'a gândit să scape din această încheștare cu ajutorul lui Dumnezeu. Dar cei mai mulți și-au închipuit că vor afla mântuirea, coborându-l jos pe D-zeu, care, înduioșindu-se, va lărgi lanțul care ne strânge, dându-ne puțința să răsuflăm mai în libertate. Spinoza a crezut că alta este calea: nu coborându-l pe D-zeu în lumea fapturilor pentru a modifica ordinea existentă, ci suindu-te tu faptură, până la Dumnezeu. Ajuns la substanța creatoare — acea natura naturans — și identificându-te cu dânsa printr'un proces de concentrare intimă, dupăce o egalaseși printr'o viziune totală a articulațiilor existenței, te retragi din sfera fenomenelor create și intri în aceea a izvorului creator. Atunci vei fi degajat din îmbrâncirea succesiunii terestre, vei privi cu nepăsare desfășurarea lucrurilor, vei avea orizontul infinit și vei contempla existența sub specie aeternitatis».

Identificat cu infinitul vei fi liber, căci, dacă manifestările lui limitate sunt supuse determinismului, nu este supus însă și dânsul ca atare...

Cine se poate retrage de pe planul fapturilor pasagere, pe planul divinității infinite, care as-

cunsă în cutele ființii noastre, constituie substanța existenței universale, acela dobândește libertatea și se bucură de ea.

Dacă contopirea cu Dumnezeu era calea libertății depline, metafizice, — nu trebuie să neglijăm tocmai astăzi, vorbind despre Spinoza, și un alt factor, care i-a asigurat o libertate, ce e dreptul mai răstrânsă, dar grație căreia și-a putut rosti și propaga cugetarea, nestânjinit și neîmpedecat. Acesta este țara în care s'a. născut și a trăit, Olanda, acolo unde se refugiase odată și maestrul său Descartes, pentru a putea să mediteze într'o atmosferă de toleranță, pe care în vremea lui n'o avea la îndămână în patria sa de origină.

Fără să fi fost olandez de sânge, Spinoza dătoarește țării lui natale posibilitatea de-a se fi degajat mai lesne de prejudecăți, de-ași fi putut desăvârși inițiativa cugetării, de-a fi fost un deschizător de drumuri în cel mai propriu și mai înalt înțeles.

Nu vreau să mă lansez în vorbe excesive și să spun că Olanda i-a creiat o a doua natură,— dar cert e că fără dânsa, Spinoza n'ar fi putut să fie aceia ce a fost și a rămas.

Fără a contesta și Evreilor și Olandei dreptul de a se mândri cu precădere, astăzi însă, în perspectiva a două veacuri jumătate, la o depărtare unde în deobște popoarele se unifică mai ușor în omenire, Spinoza nu mai este nici al unora, nici al celeilalte, ci aparține omenirii întregi.

Ca unii care înțelegem să ne adăpăm dela cele mai pure izvoare de gândire și să încărcăm tolba noastră de raze, de ori unde se găsește lumină adevărată, am putea spune că Spinoza este și al nostru, — după cum e al tuturor!

Comemorarea unui veac și jumătate de școală românească în Turtucaia

Discurs rostit la Turtucaia în ziua de 22 Maiu 1927

Ziua de astăzi nu este excepțională numai față de cele obișnuite, este excepțională chiar între cele excepționale. Evenimentul pe care-l sărbătorim astăzi nu numai încântă, dar și uimește; din el nu pleacă numai un fior de mândrie, dar am putea zice un fior de minune.

Aci, la sudul Dunării, unde strămoșii noștri au cedat repede pasul popoarelor străine; aci, unde aripa românismului oficial nu s'a întins decât sporadic, să găsești o școală românească, veche, de 150 de ani, cum nu vor fi existând multe școli nici dincolo de Dunăre, unde românismul a fost mai compact și s'a putut apăra mai bine!

O școală durabilă nu este un accident și nici o creație artificială. O școală n'o poți sădi într'un pământ care n'o vrea și mai mult chiar,

într'un pământ care n'o cere. Lumina n'o poți vâra cu de-a sila în suflete, ca într'o casă. Dar chiar dacă sila ar avea vreo putere, e momentul să spunem că pe aceste meleaguri au fost puteri cari voiau să nu fie, iar nu să fie școală românească. Și totuși, o asemenea școală s'a întemeiat acum o sută cincizeci de ani! S'a întemeiat și a durat ca o candelă care strălucea neîntrerupt lângă icoană, modestă, dar vigilentă, umilă, dar sfântă. Cât timp autoritatea Statului nostru nu se întindea pe aici, dânsa i-a ținut locul; iar când s'a lățit prin locurile acestea, dânsa i-a dat cea mai bună mărturie a drepturilor noastre.

Ea spune că drepturile acestea nu sunt de eri de alaltăeri, și nu decurg din lăcomie imperialistă, ci au temeiuri mai adânci și mai sacre, tot așa cum au avut toate revendicările noastre. Oriunde am râvnit să ne întindem n'am făcut-o ca să robim pe alții, ci ca să desrobim pe-ai noștri. Și dacă vremurile au adus printre ai noștri și alte seminții străine, noi le zicem: stați liniștite pe locurile unde v'a adus destinul, noi am suferit prea mult pentru a face pe alții să sufere; prindeți-vă în hora noastră și potriviți-vă pasul după cântecele noastre, care sunt așa făcute, că pot să mângâie pe oricine și să exprime voia orișicui.

Școala din Turtucaia a fost opera spontană

a sufletului românesc, înfipt puternic pe aceste meleaguri sbuciumate.

Se cuvine totuși să recunoaștem că stăpânirea otomană a fost tolerantă și nu s'a gândit să prigonească acest umil focar de lumină. Și dacă observăm că turcii nu se purtau la fel cu alte popoare creștine căzute sub stăpânirea lor, această excepțiune n'a fost numai spre folosul, dar și spre cinstea noastră. Aceasta dovedește încă o latură frumoasă a sufletului românesc, grație căreia ai noștri s'au putut bucura de un tratament de favoare: perfecta lor loialitate față de Statul căruia aparțineau.

Oricare vor fi fost simțimintele lui intime, pretutindeni poporul nostru a fost corect și credincios, niciodată n'a turburat cu uneltiri urâte rânduiala țării în cuprinsul căreia se găsea. Și poate și de asta, la ziua mare a socotelilor, Dumnezeu l-a avut mai deaproape în grija sa cerească.

După 1878, când puterea turcească a fost împinsă mai spre sud și pe locurile acestea a venit altă stăpânire, a început o eră mai aspră pentru instituțiile noastre, de și lealitatea poporului român, trecuse neștirbită în zestrea noului stăpânitor.

Și când ne gândim că la schimbarea stăpânirii ajutasem și noi cu armatele noastre!

Soarta ne-a pus veșnic în grele dileme. Când am pornit dăunăzi să desrobim Ardealul, părea

că jertfim Basarabia. Tot așa când am pornit război în 1877, câștigam independența României, dar agravam prin preschimbările generale ale războiului, destinele românilor din sudul Dunării.

Și totuș există o răsplată pentru cugetul drept și curat!

Și acum când cei 150 de ani ai eroicei școale se comemorează între fruntariile României, se cuvine să pomenim cu pioasă recunoștiință, șirul de apostoli cari au întreținut graiul nostru și au crescut copiii cu carte românească. Amintim pe lângă dascălii localnici, pe cei ce veneau de aiurea cu toiag de pelerini, adevărați rapsozi, care băteau drumurile cu cărțile în traistă, părsindu-și liniștea de acasă, pentru a se devota aicea cauzei naționale. Astăzi nu mai putem pridi di de profesorii dela periferie cari își cer detașarea la centru. Au fost totuși vremuri, în care apostolatul nu era o vorbă deșartă și dascălii din Capitală veneau aci la Turtucaia, în condiții nesigure și grele, pentru a nu lăsa să se frângă stâlpul conștiinței românești.

Pe dascălii morți să-i deștepte pomenirea unui neam care știe cât datorește sacrificiului înaintașilor. Pentru cei vii, am adus insignii de dinstincțiune și cinstire. Celor ce vor veni în viitor nu le-aș putea spune mai cuprinzător și mai bine de cât rostind această frază: «Urmați pilda și fiți la înălțimea acelor cari au fost

Distribuirea premiilor

„Tinerimei Române“

— Discurs rostit la Ateneu în 29 Maiu 1927 —

Participarea mea la această sărbătoare îmi dă prilej de îndoită bucurie.

Mai întâi, fiindcă mă transpune în cea mai frumoasă lume care a fost hărăzită omului: lumea amintirilor. Acum 30 de ani am fost și eu laureat al Tinerimii și am venit tot în această sală să primesc răsplata izbânzii mele de școlar.

Dar bucuria cea mai mare este alta: Să văd adunate din toate colțurile țării vlăstarele cele mai selecte ale generației ce vine, în mâinile cărora vom trece făclia atunci când mâinele noastre vor slăbi. În comparație cu ultima distribuție de premii la care am luat eu parte — aceia la care fusesem concurent biruitor — acum e lume neasemănat mai multă.

Pe atuncea țara era mică; Basarabia, Bucovina și Ardealul se chemau «țări vecine» și erau

gânduri dureroase. Ele puteau fi cel mult *teme* de concurs, astăzi sunt — ce fericire negrăită! — participante active la concurs. Vlaga lor se ducea altădată ca să crească puterea altor țări și neamuri, pe când astăzi se revarsă în spre locul ei firesc, în urna sfântă a neamului nostru.

V'ați adunat în capitala țării! Faptul acesta va avea consecinți neprețuite. Acei cari v'ați întâlnit și cunoscut acum, veți rămânea legați unii de alții, căci nimic nu unește mai trainic pe oameni decât amintirile comune din tinerețe și copilărie. Ați venit ca luptători și rivali, — plecați prieteni, și se va spori astfel măcar c'o picătură solidaritatea nației de mâine.

Ați venit concurenți. Viața întreagă este un vast și continuu concurs. Cea mai aspră, cea mai imperativă și mai esențială concurență — atât cât lumea va rămâne astfel — este însă cea dintre popoare.

Dar pentru această concurență unde veți fi mâine cot la cot, pregătiți-vă, începând — ca exercițiu — prin a vă concura voi între voi.

Deocamdată vă faceți umbră unul altuia; mâine veți întruni umbrele laolaltă, pentru a le proiecta reunite peste neamurile streine cari ne stau în cale și ne dușmănesc.

Vă felicit, domnule președinte, pentru râvna și stăruința cu care slujiți de-atâta vreme această operă prețioasă.

Convins de marea ei utilitate, v'am dat întotdeauna tot sprijinul pe care l-ați cerut.

Astăzi îmi cereți ceva mai puțin: să vă ajut la distribuirea premiilor și să încunun pe învingători. O fac cu plăcere, mai ales că atingând creștetele acelora pe cari îi voi încununa, îmi pare că ating marile rezerve de energie și gândire ale viitorului nostru național.

— NOTE DE DRUM —

La mare și la munte

Pe-o arșiță ce cade de sus ca o pedeapsă, părăsim Mangalia — unde luaserăm dejunul sub niște arcade de lemn, servind mai mult noi înșine ca ospaț celor mai nesuferite dintre găze— o părăsim, apucând calea ce merge către Sud, înspre Caliacra și Balcic. Trei automobile ce târăsc după ele câte o lungă coadă de colb răscolit, gonesc pe un drum cafeniu de țară, străbătând vertical această Dobroge aridă și neospitalieră, unde petecul de umbră e mai rar ca un diamant. Unde sunt peisagiile umede și împădurite din alte regiuni ale țării?! Pe aici e uscăciune, îți vine să zici deșert, de n'ar fi, cât ține zarea, șirele de stoguri, care mărturisesc că fertilitatea nu lipsește chiar în gradul care ne-ar părea. Totuși impresia de dezolare stăruiește înaintea și priveliștea ar fi ucigătoare, de nu s'ar tivii la orizont pământul c'o dungă de albastru— siniliu, --- marea care ne întovărășește în cursa

noastră, la o distanță care-o ține aproape mereu în vază.

Marea! Fără să ne poată ajunge cu briza ei răcoroasă, ne înseninează totuși sufletul cu culoarea ei liniștitoare!

O privisem vreme îndelungă, din diferite puncte ale coastei. Dela Constanța, dela Techir-Ghiol, în sfârșit de pe digul Mangaliei, de unde e pareă și mai frumoasă, înfățișând ochilor un albastru sincer, intens și necorcit de veleități de verde sau de reflecte metalice. Albastrul așa cum l-a făcut Dumnezeu, când a vrut să-l deosebească bine de orice altă culoare!

Acum marea e mai departe, dar așteptăm momentul când ne vom apropia iarăși de dânsa, la un deget de valurile ei mai avansate...

Călătorim încă o oră-două în aceleași condiții de arșită sălbatecă, prea puțin îndulcită de vântul mașinii. La un moment dunga albastră se scufundă sub orizont și nu se mai vede nicăiri decât întinderea pustie a pământului, până la un loc interesantă prin acele gheburi curioase, prin acele movile, care după unii ar fi morminte seculare, după alții vechi posturi de observație.

De partea mării dispărute se rotunjește însă un ochiu de apă, albastru-spălăcit. Este un lac vestit prin tezaurul său de raci, — și anunță Șabla, cea dintăiu așezare dela Mangalia în jos. După puțin

intrăm în această localitate, în care tenacitatea bulgărească va avea pe viitor să lupte cu coloniștii din Macedonia. Un sat respingător prin întreaga lui înfățișare : case de culoarea noroiului — adevărate temniți cu ferăstruici liliputane suite lângă acoperiș — ogrăzi fără urmă de grădină și înconjurate de ziduri făcute din bolovani necimentati. În sfârșit scăpăm din cuprinsul acestei așezări asiatice și eșiți din nou în câmpul fără case, avem impresia binefăcătoare a unui liman... Dela Șalba apucăm oblic spre mare. Terenul se pavează incomod și obositor cu sfărâmături de stâncă, înfipte solid în pământ. Automobilele se opresc și trebuie să străbatem cu piciorul o lungă pantă pietroasă, sub săgețile unui soare ce nu se dă bătut. Niciodată n'a fost mai așteptată apariția mării, care în sfârșit sosește prietenoasă, înconjurându-ne, căci mare e și la stânga, mare e și la dreapta, fiindcă pământul pe care avansăm este o limbă înaintată în nemărginirea apelor, e capul Caliacra însuși. Un far care domină prăpastia malului, se 'naltă ca un drapel de cucerire în lupta dintre elemente.

De-acum linia călătoriei noastre se încovoae ca și marea, urmând curba golfului de argint. Și numele este bine dat, căci albastrul închis de mai înainte, în această adâncă scobitură se preface într'o imensă oglindă luminoasă...

După o scurtă oprire în Caverna — care po-

sedă mai mult confort de cât Șalba, însă nici o notă personală, fie chiar una respingătoare — o pornim întins cătră Balcic. El ne va despăgubi boerește de toate neplăcerile suferite. Până acolo, aceiași cărare prăfuită, la nivelul câmpiei monotone. Însă soarele e mai puțin fierbinte, iar lumina lui capătă clipă cu clipă tonurile roșiatice ale declinului. Marea ne este dosită de un ușor parapet cu pretenții crescânde de colină. La un moment dat obstacolul se curmă, lăsându-ne să privim minunata priveliște a capului Caliacrei, care văzut din depărtare, pe fondul lui de safir, pare un pământ al făgăduinții, din care totuși n'am știut -- două ceasuri mai devreme — cum să plecăm mai repede...

După o cotire înspre stânga, mașinele frânează pentru a nu se prăbuși în valea abruptă unde scoboară drumul prefăcut în șosea. Ahea acum ne dăm seama cât de sus ajunsesem de-asupra nivelului mării. Incep să se ivească locuințe. Sunt cele d'întăiu case ale Balcicului, care descinde pe trepte pitorești până jos, la mare.

În interior, Balcicul este o țeșetură de uliți întortochiate, orientale. Are însă câteva edificii frumoase, cățarate îndrăzneț pe coastă, și mai ales te strămută îndată în feerica lume a poveștilor, cele câteva minarete ce se'nalță elegante în văzduh. Fără să mai pomenesc de ceiace dacă n'ar fi, nici Balcicul n'ar mai fi aceia ce este,—

podelele ușor clătinate ale mării azurii, care întinzându-se în adâncurile depărtării, taie cu o brazdă perfect rectilinie albastrul mai decolorat al cerului.

Dacă marea e frumoasă s'o privești din Balcic, nu mai puțin Balcicul câștigă sută în sută să-l privești de pe mare. Dela această distanță neregularitățile lui dispar, locurile sale virane se împlinesc, edificiile se aliniază într'o splendidă serie de etaje ce se ridică dela suprafața apei, până în vârful coastei. Ne grăbim până nu se întu-necă să facem o raită cu bărcile și să contemplăm amfiteatrul orașului dela o depărtare de țarm. Soarele își făcea cele din urmă împachetări de raze, apunând,—din nefericire nu în mare pentru a o asocia și pe aceasta la apoteoza asfințirii, ci de partea uscatului. Din mare va răsări însă luna, dar care, fiind desăvârșit rotundă în seara aceasta, va mai întârzia puțin. Suntem nevoiți să renunțăm a-i saluta apariția de pe apă sau măcar de-a fi prezenți pe țarm, trebuind a ne ocupa scaunele la un banchet în grădina publică a orașului. O vom privi mai târziu, când va revărsa de sus cascade abundente de lumină, împânzind nemărginirea mării, de aur și de vrajă. Deocamdată ne zorim a ne întoarce la mal, folosindu-ne de distanța ce încă mai rămâne, pentru a ne umple privirea și sufletul de priveliștea măreață, care scade pe măsură ce ne apropiem...

În sunet de muzică militară suim treptele de piatră, care conduc pe terasele grădinii publice, — despre care se spune c'ar fi fost pe vremuri parcul unui beiu cu multe cadâne.

În fund, într'un fel de galerie deschisă, se desiră o masă îmbelșugată. Ne isbesc printre alte tipsii încărcate, acelea pe care se înalță movile roșii de colorarea tomatelor, dar care nu sânt de cât farfurii cu raci de Șabla, aduși grămezi în cinstea noastră. Oaspeții se năpustesc cu atâta poftă asupra acestei mâncări suculente, că multă vreme nu se aude nimica din obișnuita gălăgie a meselor cu lume multă.

Începuseră tocmai discursurile, când cineva mă invită să privesc spre stânga, printr'un luminiș al crângului. Feerie! Luna se vedea rotundă în depărtare, domnind peste o mare care scotea văpăi. Ai fi zis un decor de teatru, o pânză superbă de maestru! Căci acesta e paradoxul: o pictură e atunci desăvârșită când o confunzi cu însăși natura, iar un peisagiu al naturii, atunci când îți vine să zici că e pictat! Paradox aparent firește, când stai și te gândești că o condiție a operei de artă e să nu fie artificială, și un adaos de valoare al frumusețelor naturii e să pară aranjate de-o mână de artist!

Adouazi, de dimineață, coborâm iarăși la țarm, cercetând câteva colțuri mai reputeate și vizitând

între altele vila ce și-o construște regina României, după indicațiile Ei. În afară de câteva note orientale (printre care un turn în formă de minaret), e același stil ca și la Bran sau Cotroceni, un amestec original de elemente românești și bizantine, — un stil care ar putea să reprezinte un început de epocă în arhitectura și mobilierul nostru, deoarece cu toate elementele împrumutate, ansamblul este nou și personal.

La mal de tot, aproape de frământarea valurilor, dedesubtul unui arbor secular, oblic ca turnul dela Pisa, regina și-a instalat un jet de piatră, — parc'ar fi tronul depe care împărțeau judecata, în mijlocul naturii, voevozii și stăpânii de demult... Acum e locul de visare al unei domnițe artiste, din care poate că și judecă câteodată, fără sancțiunile de odinioară, lucrurile și oamenii în mijlocul cărora i-a fost dat să viețuiască...

Sfârșind cu cercetarea ungherelor mai frumoase îmi ațintesc iarăși privirea asupra mării infinite. Aceiași întindere fără de hotare, aceleași serii de valuri care se îmbrâncesc până la țarm, aceiași poveste monotonă care repetă aceleași episoade și care dela o vreme nu-mi mai spune nimic...

Retras pentru o scurtă izolare în odăița unde fusesem găzduit, mi se înfățișează nechemate în minte icoane dintr'o excursie în Carpați Piscuri înalte ce trec dincolo de nouri, lăsându-i umiliți

pe coastă; păduri nesfârșite de brazi, care încunună munții și străjuesc potecile; torente cristaline ce izbucnesc din stâncă și huesc prin văgăuni; la ora asfințitului, când brazii se înveșmântă într'o ceață albăstrie și soarele abia mai stăruiește sus, pe vreun tăpșan, clopot dela schituri și tălângi dela cirezile ce pasc. E frumoasă marea, — dar n'are a face cu muntele!

Caut o rațiune acestei preferințe și cu cât îmi limpezesc gândurile mai bine, îmi pare că găsesc mai multe. Este adevărat că marea e superioară prin puritatea culorii, față de oricare peisagiu al uscatului și totodată procură fiorul înfinitului într'o măsură mai mare ca muntele cel mai uriaș. Dar abstracție făcând de asta, câte lucruri are muntele! Și să las la o parte faptul observat de atâta lume că marea este — cu mici nuanțe — aceeași, pe când priveliștea de munte prezintă neîncetate variațiuni. (Marea ar fi ca un autor care nu se poate înoui, imitându-se într'una; muntele, autorul care variază dela operă la operă).

O rațiune pentru care muntele, fără să înfățișeze infinitatea mării, oferă adesea o grandoare mai impresionantă, este cred aceia că el se înalță *în sus*. Vom păstra multă vreme în sufletul nostru — oricât ne vom rectifica cunoștințele noastre cosmografice — distincțiunea dintre «sus» și «jos», între cer și pământ. Muntele are aerul să sfideze legile pământului, escaladând treptele

văzduhului, rezervate unor lumi superioare. Faptul că străpunge norii — care se agață adesea de vârful brazilor, ca niște smei de hârtie căzuți în copaci — faptul acela dă vârfului de munte un și mai mare prestigiu, știut fiind că pentru aparență norii sunt o etapă a cerului...

Marea, deși trece dincolo de marginea vederii, e culcată, orizontală. Și ceiace-ar veni oarecum să confirme reflecția d'inainte, e faptul că marea cea mai impresionantă e tocmai acea <furioasă>, adică cu valuri care se ridică răzvrătite, «ca munții», «în sus».

O altă rațiune: marea aduce mai mult cu aluatul din care se plămădește realitatea, decât c'o realitate efectuată. Muntele, dimpotrivă, apare ca ceva încheiat, definitiv. Din cauza naturii ei fluide și necondensate, cel mai vechiu filosof al antichității a socotit apa mării drept substanța haotică din care s'a zămislit universul. În orice caz infinitatea ei implică lipsa de formă, — imperfecțiunea. Muntele este însă o măreție încadrată de o formă. Marea e o *devenire*, muntele lucru făcut și *neclintit*, iar oamenii în totdeauna și-au imaginat desăvârșirile ideale ca lucruri ce nu mai au nimica de schimbat.

În fine mai pot să adaug și alte considerații care favorizează muntele.

Dânsul se înfățișează cu farmecul unui vechiu martor istoric, care a văzut atâtea, a contemplat

din înălțimile sale atâtea și atâtea evenimente. Marea nu-ți poate lăsa aceiași impresie, fiindcă deși există și ea de veacuri,— totuși din cauza mobilității sale necurmate, ne dă sentimentul că e pururea nouă. În sfârșit muntele este prietenul nostru, unde omul găsește adăpost de zile grele,— marea poate fi cel mult o cale către un liman, dar niciodată loc de odihnă și de siguranță; munții au păstrat pentru a revărsa pe urmă tot ce-a fost mai nobil și mai propriu în sufletul popoarelor, marea a corcit mai întotdeauna toate semințiile pământului... Despre un munte poți să spui că este al nostru,— marea nu este a nimănui...

Mă gândesc totuși că vor fi persoane care socot marea mai fermecătoare decât munții și se simt mai ademeniți în preajma ei. Atunci cum rămân motivările mele? — Ceiace sunt în realitate mai toate motivările raționale: Silinți onorabile de-a asocia simțimentelor tale individuale justificări de ordin universal și obiectiv, de-a da impresiei fugitive un suport statornic și neclătinat. Cum s'ar zice: a pune și aicea lângă mobilitatea mării ceva din încremenirea muntelui...

La mănăstirea Agapia

În sfârșit liber! Scăpat câteva zile de cele trei coșmaruri ale vieții de ministru: audiențele, petițiile și discursurile!

Sui bucuros scara stăreției și observ îndată că trebuie să-mi sprijin bine pașii ca să nu alunec. Curățenia proverbială a maicilor dela Agapia a dat atâta lustru treptelor de lemn și scândurilor cerdacului că parcă ai merge pe poleiu. În fine, după ce am trecut ghețușul vrednic de toată lauda, dar plin de primejdii, sunt introdus în odaia care-mi fusese rezervată, unde podelele strălucesc tot așa de tare, însă unde câteva scoarțe lucrate în mănăstire, dau posibilitate picioarelor să pășească mai în siguranță...

Ies repede în balconul din fund ca să contemplu c'un moment mai devreme minunatul peisagiu care-mi evocă atâtea amintiri. Amintiri de viață patriarhală, de recreație prețioasă a vacanțelor mele de profesor, reverii, unele fecunde, toate alinătoare. Mă uit de sus la micul

amfiteatru de căsuțe albe, despărțite pe ici pe colo de ulicioare înguste și întortochiate, adevărate uliți de Stambul. Toate locuințele sunt proaspăt văruite și din hornurile tot așa de albe, care străpung acoperișurile de șindrilă, se ridică în zigzaguri liniștite, fumul vetrelor harnice. Împrejurul tuturor caselor, gospodinele-călugărițe au scormonit pământul și-au croit brazde îngrijite pentru florile, care în această lună de Aprilie, n'au ieșit încă la iveală. Dealtfel toată vegetația e întârziată și mugurii pomilor abia au plesnit, lăsând să iasă la lumină frunzulițe cât boaba de mărgică. Arborii par pudrați cu verde, în afară de cireși și de zarzări, care stau încărcăți de zăpada florilor albe.

În mijlocul acestei înfrunziri sfielnice, o singură fericită excepțiune: acei care nu-și pierd podoaba niciodată, brazii, care se înfățișează în veșmintele lor de totdeauna. Așezați grămadă, unul lângă altul pe cele două coline care stau față în față, abia își rețin revărsarea lor majestuoasă și bogăția lor de verde întunecat, ca să nu cuprindă și fundul de vale pitorească, șerpuită de un pârau de munte și străbătută de o potecă dezvoltată în voe. Aici brazii și-au stăvilit avântul, îngăduind un îngust coridor de iarbă tunsă care servește și ca loc de plimbare și ca drum de căruțe spre sălbăticimile mănăstirii Sihla.

Revăd, c'o desfătare repede înfiripată, privesc
aceasta cunoscută și îmbrățișând cu drag splen-
dida singurătate, îmi reamintesc iarăși de temeiul
principal al mulțumirii mele: Faptul că sunt
liber, numai cu natura, care nu prezintă jalbe la
Minister!

O atingere pe umăr, ușoară ca o părere, mă
face să-mi întorc capul dela frumosul tablou.
Nu fusese o iluzie, căci stărița mănăstirii, sosită
fără sgomot, se află lângă mine.

— Uite, știu c'ai venit pentru odihnă. Dar
ce să faci! Ministrul este tot ministru! O doamnă
dela Bacău venită să-și facă aicea sărbătorile
Paștelui, cere o audiență...

— Cum?...

— Scurtă, foarte scurtă. I-am zis eu că abia
ai scoborât din automobil, dar dânsa insistă.
Poate n'ar strica să i-o acorzi îndată. E mai
bine să scapi dela început...

— Bine, să poftească!... răspunseiu necăjit,
văzând cum se prăbușește o aripă din clădirea
nădejilor mele.

E adevărat că audiența a fost scurtă și n'am
avut cine știe ce bătae de cap. La urma urmei
mi-am zis — asta a fost un incident care n'ar
putea să vatăme prea tare așteptările cu care

am descins. Starița revine să se încredințeze că buna mea dispoziție s'a refăcut la loc.

— Nu-i așa c-ai scăpat repede? Ce să faci? Lumea e curioasă și când are un interes... O să caut să nu te mai turbure nimeni. N'am să-ți vorbesc nici chiar de-o chestie a mea, de și îmi ține mult pe inimă... uite ți-o dau mai bine scrisă... bag-o în buzunar și-o s'o cetești când vei avea vreme...

Îmi întinse o hârtie timbrată și dispăru. Abia scăpat de audiență, primeam așa dar o petiție. Viitorul se arăta din ce în ce mai radios!...

Dar n'avuseiu răgaz să reflectez asupra perspectivelor înșelate și un glas îmi spune cu blândețe: «Vă rog să poftiți la sofragerie, să luați ceaiul .

Intr'o spațioasă odaie, o masă de zile mari. O duzină de cești fumegânde alcătuiau chenarul rotund al feței de masă și-o altă duzină de oaspeți mă așteptau în picioare. Erau prieteni politici sosiți în secret din ajun, în frunte cu prefectul unui județ din vecinătate. Mi-au declarat dragălaș că 'mi ieșiseră înainte și că nu aveau să-mi ceară — slavă domnului! — nimic. Prietenii la o masă sunt totdeauna un lucru plăcut și s'a pornit curând de-asupra pânzei albe a mesei imaculate, să se țese o altă pânză: de glume, povestiri și răutăți. Destinul însă mă pândeă din umbră. Prefectul adusese cu sine o damigeană și stăruia să încer-

căm un păhăruț. Asta n'ar fi fost nimica dacă odată păhăruțele pline, prefectu lnu s'ar fi ridicat în picioare și n'ar fi început cu glas de paradă: «Domnule Ministru, plăcerea de-a vă avea în mijlocul nostru nu poate rămânea neexprimată. Să-mi dați voe ca în numele tuturor celor de față să pronunț câteva cuvinte de bunăvenire... etc., etc...» După care, urcat de subțiori, de protocolul căruia m'am învățat să-i dau ascultare, a trebuit cu aceiași solemnitate să rostesc o cuvântare de mulțumire.

Ce mai rămăsese din visurile cu care pășisem pe poarta mănăstirii?! În interval de-o oră dela sosire, tripticul casnelor ministeriale se desfășurase în toată strălucirea lui!

Mă strecor nevăzut pe la o margine a incintei și scobor tinerește scărița de lemn care te lasă într'o ulicioară, pe care ajungi numaidecât în lumea feerică a brazilor. Când se sfârșesc ultimile case, mă salută aclamația crescândă a roții de moară, care aruncă, învârtindu-se, sulul ei de apă în fierbere. O las îndărăt și pe dânsa, huetul se depărtează și mă afund în singurătate. În toiul verii, pe-aici e un furnicar de oameni. Acuma e pustiu și înaintez fără grija întâlnirilor plicticoase. Pe la mijlocul defileului, un trunchiu tăiat și despuiat de coajă îmi oferă scaunul cel mai potrivit într'un asemenea decor și mă

așez la umbra pe care mereu o lățește mișcările unor nourî blânzi și neprimejdioși. Până ieri în forfoteala Capitalei, — aproape nu-mi vine să cred că mă găsesc aicea și priveliștea parcă se înfățișează c'o nuanță de ireal. Și totuși caut s'o adâncesc și să mă pătrund de toate amănuntele, — așa cum faci în fața realității. Ascult și constat că tăcerea nu este chiar așa de întregă cum se arată în primul moment. Din lăuntru pădurii se aud din timp în timp triluri de păsărele, dar care încă nu se încheagă în concerte. Îți fac impresia unor cântăreți care se exercitează izolat, de game sau de acorduri sporadice care premerg reprezentației. Un singur solist din funduri îndepărtate îmi trimite cântecul său întreg, pe care nu-l va mai desăvârși de aici înainte: Cu-cu, Cu-cu ! Din când în când tăcerea mai este întreruptă de sunetul unui topor care isbește într'un brad. Susurul pârâului îl deslușești limpede și pe dânsul dacă-ți strunești atenția mai mult.

Din partea ochilor însă, tabloul este definitiv. Puține întregiri de pensulă au să se mai adauge până la vară. Brazilii, anticipează apogeul naturii tot așa după cum îi și supraviețuiesc. Acolo unde dâșii dau tonul priveliștii, primăvara nu se deosebește de vară, sezonul înverzirii, de-acel al dezvoltării depline. De altfel și tapetul de iarbă al verii e destul de înfiripat, pentru a nu distona

cu oștirea verde a brazilor. O spun aceasta, fiindcă-mi amintesc de-o altă priveliște, iarna în Poiana Brașovului. Cât vedeai cu ochii, zăpadă sclipitoare, așternută din vale până în vârful muntelui, îngropând picioarele brazilor, care însă purtau cu nepăsare aceleași veșminte ca și vara. Mulți îmi cântaseră splendoarea acestui peisagiu, — brad verde cu zăpadă. Dar mie mi-a făcut impresia unor jucării de Crăciun sau a unor anacronice persoane, în costum de secol, coborâte în plină stradă. Frumusețea e mai presus de toate armonie; trebuie o corelație intimă între lucruri și înconjurime, așa că sunt neasemănat mai potriviți în mijlocul omătului, pomii cu crengile uscate, ramurile desfrunzite care așteaptă resemnate zile mai bune...

A trecut de 12 și s'a făcut călduț bine.

Reintrând din nou pe ulicioara mănăstirii, o maică se trudea să adune o mică ceată de pasări domestice.

— Bună ziua măicuță. Ce te necăjești cu orăteniile astea?

— Nici nu sunt măcar ale mele...

— Așa? Dar ale cui?

— Ale Cuvioșiei Sale, Arhimandritul.

— Care Arhimandrit?

— Arhimandritul care slujește la biserica noa-

stră. Mi le-a dat în pază și se teme să nu-i fur ouăle.

— Da?

— Dăunăzi mi-a zis: maică, dacă îmi iai din ouă o să te blestem să nu mai putrezești; dar dacă mi le-aduci pe toate, te binecuvintez și-o să rog pe Dumnezeu să ți se facă în mormânt oasele ca smirna

...Înțeleg acum pe biata maică pentru toată grija cu care strângea averea arhimandritului!...

Seara e denia de Vineri,— prohodul Mântuitorului. Biserica pictată de Grigorescu și ceruită ca oglinda de vrednicile călugărițe, se desvăluie în lumina blândă a făcliilor aprinse, pe care bătrâna stăriță — de optzeci și patru de ani — a jurat că atât cât va trăi dânsa n'o să le alunge cu profana electricitate. Pășesc printre două șiruri de maici, care poartă rasele lor de gală și mă instalez într'o strană, hotărît să urmăresc vorbă cu vorbă, cetirea scripturii și versul cântărilor. Urmăresc totuși mai mult slujba exterioară, decât ceiace se spune. Privesc rând pe rând pe preoți în odăjdiile lor scumpe, și cele două grupe de maici-cântărețe care se alternează cu aceleași întonări nazale, deși pot zice duioase. Din când în când mă gândesc aiurea, lăsând vai! ca mai toți credincioșii - ca desfășurarea slujbei să-și producă efectele ei salutare fără

concursul sufletului... E un mod bizar de-a trata regenerarea sufletului la fel cu lecuirea corpului: ca un fel de doftoriceală în care alții operează, pe când pacientul rămâne pasiv...

De la un timp mă preocupă altă chestie. De la biserica în lumină, trec cu închipuirea la biserica în întuneric. Și mă întreb de ce oare casa Domnului e socotită în popor, ca un adăpost de strigoi și duhuri rele, cel puțin atât cât ține noaptea?. Tocmai casa Domnului!

Găsesc că totuși ar fi rațiuni explicative,— chiar dacă ele nu se arată clare în conștiința acelor care-și închipue aceasta. Mai întâiu, în toiul nopții, biserica nu este locuită, așa că în timpul ăsta biserica provoacă și dânsa superstiția caselor părăsite...

Faptul că se aduc într'însa morții va fi născând și dânsul, senzația încăperilor în care știm că au stat sicrie și de care se teme atâta lume! Pe urmă în picturile bisericești, Satana — monarhul duhurilor rele — își are aproape tot atâta loc cât însuși Dumnezeu. Ce mirare că în puterea nopții, Necuratul — cu toți ai lui — e conceput ca umblând prin biserici ca la el acasă?!

Dar mai presus de toate aceste considerații este — cred — un motiv de ordin metafizic, care dă paradoxului o justificare. Oricâtă repulsie am avea s'o zicem, dar există ceva comun între Dumnezeu și diavol: amândoi trec dincolo de lumea

experienții noastre, în lumea misterului puterilor nevăzute. În această lume de taine superioare, nu se mai fac separații clare și distincțiuni precise. Noțiunile se amestecă și se confundă, relațiile se transformă în identificări. Și-atunci de ce uimire că duhurile rele mișună — în ore sinistre — tocmai în Casa Domnului?

· · · · ·
· · · · · În timpul acesta cântarea curgea neascultată
· · · · · dela cele două pupitre, ca din două fântâni...

Veneția

Trecusem disdediminează frontiera italiană și-acuma trenul alerga spre Triest.

O zi înainte, am cutreerat peste șesuri nefârșite, având de-oparte și de alta întinderi uniforme de popușoae în suferință. Dela Caransebeșul nostru până la Zagrebul croat, aceiași priveliște monotonă și tristă. Când peisagiul urma să se preschimbe, înserarea și noaptea lăsară tot mai negre perdelele lor. Le-am tras apoi și pe-ale compartimentului — care-ar fi stat degeaba ridicate — cu nădejdea de-a mă deștepta dimineța cât mai degrabă, cât mai în zori. De câteva ori somnul mi s'a întrerupt de grija sculării, dar aceiași beznă stăruia nesupțită. La un moment, parcă am deslușit o pânză vagă de lună, dar pleoapele grele s'au închis cu dulceață.

În sfârșit, la o nouă deșteptare, perdelele vagonului erau tivite c'o dungă sticloasă de lumină, iar în interior un alb sfielnic înlocuise întunericul

orb. De data asta, nu era nici un dubiu, începea ziua următoare...

Peisagiul era schimbat cu desăvârșire. Dela pusta cu popușoae, trecuserăm – prin ce tranziții nu știu – la un tablou elvețian. Munți ascuțiți cu prăpăstii adânci, unde se târau alene balauri de negură efemeră. Din când în când pe câte-o costișă răsărea câte-un sat cu căsuțe îngrijite, din mijlocul cărora se 'nalță ca un catarg turnul bisericei romano-catolice. Era prea de dimineață să văd oameni mișcându-se ori turme păscând. Soarele era încă după munte și bucata de lună, răsărită târziu, era tot luminoasă, ca o baltă ce nu se sbicise încă deși avea ceasurile numărate...

Vre-o două ore se mențin aceleași frumuseți grandioase: înălțimi cu creste de stâncă, pante împădurite, văgăune în scobitura cărora apar din distanță în distanță așezări omenești, prinse ca mărgăritarele de scoică. Ceiace treptat se prefăce, este atmosfera matinală, trecând pe nesimțite dela paloarea ternă a zorilor, spre o gamă de colori înviorătoare, până când izbucnește valul razelor de aur, care pun dintr'untâiu stăpânire pe piscurile cele mai înalte. Ciobul de lună se vede încă, dar și-a pierdut argintul, asemănându-se mai degrabă c'o bucată de cretă, pentruca în scurtă vreme să fie și mai puțin decât atâta: o simplă pată albă, pe care o va șterge cu ușu

rință, de pe bolta albastră, buretele îmbibat al dimineții...

Dela Postumia — punctul vamal italian — priveliștea scade, înălțimile se domolesc, abisurile se umplu, podoabele se reduc. Ai zice, în comparație cu ce fusese mai înainte, masa unui funcționar cătră finele lunii.

De altfel nici nu gândim să se refacă mărețiile muntelui, fiindcă acuma așteptăm altceva: Adriatica, ce știam că se apropie, plină de vraja unui prestigiu, pe care nu-l are marea noastră, dela malurile dobrogene.

Întăia ivire a Adriaticei se produce aproape de Triest. O pândeam mai demult la fereastra vagonului, când am fost vestit că se și vede, însă de partea cealaltă, la fereștile coridorului. Mă strămut repede, pentru a nu pierde nici o clipă, — dar ce desamăgire! Nu se vedea decât o îngustă fâșie albastră, dealungul țărmului, restul fiind înghițit într'o ceață prin care ochii zădarnic se sileau să pătrundă. Aveam astfel înainte un simplu râu albastru culcat între un mal de pământ și altul de abur compact. Elementul de căpetenie al mării, înfrățirea ei cu cerul, la marginea zării, acesta lipsea cu desăvârșire. Eram alături de mare, dar fără să avem senzația ei esențială, cu toate că până s'ajungem în Triest parcă ceața s'a mai suptiat. Malul însă, cu tot ce cuprinde, se vede destul de limpede și putem

astfel observa îndelung, pe promontoriul său, Castelul dela Miramare, cu turnurile lui crestate (aducând aminte de arhitectura Tismanei noastre), avansând în valurile mării, cu remorca unui parc grandios, — perie de arbori și farmec de verdeată. Povestea castelului îl face și mai impresionant. Aici a viețuit ani întregi, retrasă de lume, și cu mințile rătăcite, împărăteasa Charlota, văduva lui Maximilian, arhiduce al Austriei și împărat vremelnic al Mexicului prin capriciul lui Napoleon al III-lea.

După o scurtă domnie agitată, Maximilian a fost împușcat de mexicanii revoluționari, iar nefericita împărăteasă sdrobită de spaimă și de suferință, a pierdut odată cu coroana, și însușirile omului întreg. Și mă gândesc la inutilitatea aceluia splendid decor de natură, în care și-a trăit anii de după nebunie. Acel care-și creează singur înconjurimea, din nălucirile minții sale bolnave, n'are nevoie ca să contemple seninul mării, de realitatea unei mări adevărate, și pentru a se bucura de umbra copacilor, n'are trebuință de un parc efectiv. Iar dacă spiritul său prigonit de fantome își țese plăsmuiri întunecate, tot albastrul cerului și toată liniștea mării sunt neputincioase ca să schimbe ecranul obsedant al vedeniilor sale... Palatul și parcul acela meritau să facă adăpostul cuiva care să înțeleagă de ele...

Sântem aproape de Triest așa că se ivesc și

alte construcții, din ce în ce mai dese și mai îngrămădite. După puțin trenul își face intrarea sub cupola de sticlă a gării. Aici o aferată desfacere și adăugire de vagoane, o nouă cercetare a tuturor roților, în sfârșit semnalul, după care, cu sufletul încordat de așteptare o pornim întins către Veneția.

* * *

Nu trebuie să ai cine știe ce sensibilitate deosebită, ca să te apropii de Veneția cu emoțiune. Puțină lume n'a aflat încă ce însemnă Veneția, în ce consistă neasemănata și unica ei înfățișare, trecutul ei prodigios și melancolia ei prezentă, — zugrăvită în atâtea feluri și cu-atâta stăruință, de artiști ai pânzei sau de cântăreți ai cuvântului. Pentru noi, Românii, sonetul lui Eminescu, formează o inevitabilă și sugestivă pregătire sufletească și în bodogăneala roatelor trenului care 'mi astupa șoapta pentru alții, cadențam versurile insinuante :

S'a stins viața falnicei Veneții,
N'auzi cântări, nu vezi lumini de baluri

.

Okeanos se plânge pe canaluri,
Miresei dulci i-ar da suflarea vieții...

.

Ca 'n țințirim tăcere e 'n cetate, etc. etc...

Nu mai văzusem Veneția niciodată și'n neastâmpărul curiozității bucuroase, pe care n'o potolea de fel apropierea, am trăit cele trei ore, în care străbăteam distanța ce mai rămăsese dela Triest. N'am dat mare atențiune peisagiului, de la care mi-a rămas o amintire globală : întâiu a unor dealuri scrijelate și pe urmă a unui întins ținut cu arbori și cu vii, lucrat cu o îngrijire migăloasă. Trenul care trecuse fulgerător prin nenumărate gări mai mărunte se oprește îndelung, puțin înainte de Veneția. Era cea din urmă stație de pe litoral, de unde convoiul de vagoane, apucă peste pânza lată a lagunelor, pe lungul pod ce leagă uscatul de grămăjoara de insule norocoase, care în loc să stea smerite și anonime, cu atâtea altele, au constituit acea feerică așezare, încărcată de farmec și de slavă : Veneția.

Treptele peronului de la ieșirea gării scoboară în apă. Aveam în față însuși «Canale Grande», deși nu în porțiunea palatelor celor mai frumoase. Unul singur se profilează mai mareț deocamdată,—palatul în care a murit Richard Wagner la 1883. Soarele de amiază risipește o pulbere de văpăi peste apa canalului, care din cauza asta e fără culoare. Pentru moment ca orice pasager sosit, atârn de trei factori : hamalul care-mi aducea bagajele, gondolierul care le primea și'n sfârșit de acela care ajuta la imbarcare, ținând cu un fel

de cange gondola lipită de țarm. Această ultimă operație constituie în Veneția o profesiune aparte, și e remunerată firește tot de public.

Am timp să examinez gondola și pe gondolier. Nici un fel de eleganță sau de poezie. O luntre masivă, neagră ca păcura, cu un bot în formă de S, având la mijloc o scobitură, cu două locuri comode în fund și câte-o banchetă îngustă pe margini. Pentru soare sau vreme rea o capotă uzată de pânză gălbue, cu franjuri pe mărgini. Gondolierul, și dânsul fără nici un pitoresc, cu încălțăminte de pâslă, pantaloni negri și bluză albă. Stă veșnic cu capul gol, și lopătează din picioare, chiuind la răspântii și luându-se la gâlceavă cu toți camarazii ce-i întâlnește în drum.

Nu mergem pe «Canale Grande» — artera centrală a Veneției — decât o mică distanță, și cotim pe un canal lăturalnic. Aci calea e strimă ca o uliță medievală, e mai multă umbră, apa e verde ca marea, dar murdară. Incrucișăm mereu alte gondole, cele mai multe cu merinde sau cărbuni. Ai impresia că nu pot să încapă două deodată și te tot aștepți la ciocniri. Ele se și produc dealtfel dar nu sunt periculoase, gondolele nici gând nu au să se răstoarne, fiindcă se izbesc fără zdruncin și'ndată după asta alunecă prietenoase una pe lângă alta...

Casele pe aceste canaluri laterale sunt în ge-

niere vechi hardughii dărăpănate, cu parterele umede, încinse cu mușchi. Din cauza țăntarilor, ferestrele au pretutindenii obloane, care stau și ziua închise, unele așa de primitive, că le-am luat la început drept scânduri bătute la ferestrele unor case delăsate...

După câteva cotituri care ne poartă tot pe canale înguste, o nouă cotitură ne aduce o năvală de aer și lumină. Intrăm iarăși în «Canalul Grande» care se desfășoară încolăcit și pe care îl părăsisem tocmai pentru a tăia mai drept spre hotel. Eșim în larg, într'un loc plin de animație și de forfoteală, aproape de un mare pod monumental care leagă ambele maluri «Ponte di Rialto».

De aici plutim mai multă vreme pe spațioasa cale de apă, pe care-o cutreeră mulțimea de gondole și o străbat din timp în timp vapoare, care alungă gondolele cu agitatea valurilor, pe lângă cele două fronturi de palate, care străjuesc de secole, deoparte și de alta a canalului.

Nu știi pe care să-ți pui ochii mai degrabă și de care să te lași mai ademenit. Fiecare din ele are o istorie și nu e unul care să nu fie autentică operă de artă. Gondolierul are chef de vorbă și la urma urmei își face numai datoria față de un străin. În dreptul fiecărui edificiu îmi rostește un nume, amestecând deaivalma celebrități mai nouă cu glorii vechi. Aci e palatul Contelui Volpi, ministrul de finanțe»... dincolo «casa lui

Gabriele D'Annunzio»... peste drum a fost a «Eleonorii Duse»... mai departe «palatul Mocenigo» unde știu că filosoful Giordano Bruno — martir al cugetării emancipate — și-a făcut ucenicia închisorii, mai înainte de a fi transportat la temnița din Roma și de-acolo ars pe rug. Rând pe rând alte nume celebre: «palatul Foscari», palatul «Desdemonei», palatul fostului pretendent la tron «Don Carlos», devenit astăzi proprietatea Lydei Borelli, — trecând astfel dela un rege de operetă, la o stea de cinematograf! Și altele și altele...

În sfârșit marele canal îmi rezervă încă o surpriză: apariția unei gondole private, înflorită cu aur și căptușită cu covoare, care duce o venețiană elegantă, la peronul de marmură al unui palat monumental, unde o așteaptă cu cangea nu un profesionist obișnuit, ci un lacheu, ale cărui galoane aduc o resfrângere de-o clipă a bogăției din interior...

Părăsim iarăși »Canale Grande» și apucăm spre stânga, pe un canal îngust dar și dânsul cu unele edificii frumoase. Pe o casă veche și destul de simplă, o placă de marmură aduce la cunoștință posterității că aci a locuit Goethe, în timpul călătoriei sale la Veneția. De aci, după câteva lopotări, ajung repede la adresa care mi se dăduse și la care descind,

Cele trei zile, rămase în Veneția, au fost de necurmată desfătare, dar firește nu de odihnă. Intocmai ca și pământul Italiei de Nord, unde înțelepciunea și hărnicia oamenilor au înțeles să nu lase nici un centimetru nefolosit, așa fac și eu cu timpul scurt pe care îl aveam la dispoziție; înțeleg adică să nu las nici o clipă neîntrebuintată cu folos.

Cercetarea Veneției începe cam de regulă cu piața San-Marco și cu palatul Dogilor. Cu atât mai ușor iau ordinea aceasta, cu cât mă aflu cu locuința chiar în vecinătatea pieții. Străbat de-a-curmezișul niște arcade cu galantare luxoase și iată-mă într'un colț al splendidei piețe, care nu-mi poate opri o exclamație de încântare. În fund biserica San-Marco, amestec magistral de stiluri variate, îngrămădire fascinantă de bogății incalculabile. La o margine, turnul svelt — Campanille — care deși rupând simetria pieții, nu vătămă însă impresia de ansamblu. Drept împotriva bisericei, palatul regal, care servește de muzeu istoric. Pătratul este închis de două lungi edificii cu arcade, — pe vremuri sediul procuratorilor, un fel de epitropi ai averilor bisericii. La ora aceasta piața e inundată de soare, puțină lume e fugită sub arcade, doar pânza cenușie a porumbelilor tradiționali, face unde ușoare pe pavagiul neted și alb.

Fac ocolul bisericii și pe urmă îi cercetez

interiorul în uluială comorilor pe care nu le pot cuprinde dintr'odată. Catedrala aceasta care adăpostește reliquile marelui evanghelist, aduse pe vremuri din Alexandria, ca să facă din blândul apostol — prin acel proces de adaptare al creștinismului — patronul unei cetăți războinice și cuceritoare, a fost desăvârșită în decurs de patru-cinci secole. N'a fost aci întârzierea din lipsă de mijloace, ci din ambițiunea de-a o împodobi mereu și de-a o spori continuu, cu detalii artistice, cu mozaicuri și statui, cu forme și colori. Pe lângă cele făurite de artiștii Veneției, biserica a îngrămădit întrânsa bogății artistice, aduse fără răgaz din Orient, — citez caii de aur luați din hipodromul din Bizanț — fie prin dibăcia comercianților, fie prin captura cuceririlor, în vremea când corăbiile acestei Veneții străbăteau mările răsăritului, purtând biruitoare pretutindeni, flammurile cu emblema leului într'aripat.

Dela San Marco, trec alături la Palatul Dogilor, care se prelungește cu «piațeta» lui mai mică, până la marea apropiată. Desigur una dintre cele mai originale construcții arhitectonice, care te uimește chiar ca exterior prin cingătoarea artistică a colonadelor dela etaj, suprapuse aceloră dela parter, prin depărtarea lor enormă de acoperiș, de care le desparte un zid abrupt și înalt, întocmai ca o frunte genială care distanțează neobișnuit de tare sprincenele de creștetul capu-

lui... Dar interiorul cu sălile lui spațioase, în care se adunau sfaturi mai restrânse sau consilii mai mari, cu estradele lor impunătoare, cu tavanuri pictate și pereți zugrăviți de meșteri care nu se încurcau în mărunțișuri, ci întocmeau compoziții colosale, și care s'au chemat fie Belini sau Carpaccio, fie Titiano, fie Veronese, fie Tintoreto!

În special sala Marelui Consiliu, are picturi atât de vaste, cu atâta cuprins și cu așa aglomerări, că sentimentul admirației cade în vertigiu și spectacolul genialității se apropie de lumina orbitoare care îți duce mâinile pe ochi. Aceiași sală conține pe lângă atâtea compoziții formidabile, galeria complectă a tuturor dogilor: defilare pitorească, întreruptă de un singur loc gol, — acela unde ar fi urmat să fie chipul lui Marino Falieri, dogele decapitat pe vremuri pentru o trădare pe care noi o judecăm cu mai puțină asprime decât contemporanii săi neînduplecați¹⁾...

Vizitarea palatului dogilor n'o sfârșesc scoborând scara monumentală pe care am urcat-o la sosire, ci traversând «puntea suspinelor», un coridor întunecos și sinistru care leagă peste apa

1) Se pare că Marino Falieri nu căutase decât să mai reducă din puterile oligarhiei venețiene, atotputințe în această cetate patriciană.

unui canal mai dosnic, spatele palatului dogilor cu teribilele închisori ale statului. Osândiții de pe vremuri adesea pe temeiul unui simplu denunț către «Sfatul de zece» — trecuți din sala de judecată, în cămarile sepulcrale ale temniții, străbăteau acea punte închisă, prin ale cărei ferestruice puteau să mai vadă Veneția și un colț al splendorilor sale, pentru ultima oară!...

Ostenit de atâtea înregistrări uriașe, folosesc restul zilei pentru o raită la Lido, insulă puțin mai depărtată de acelea care au constituit Veneția propriu zisă. Intr'un sfert de oră, vaporul luat de pe cheiul dela «Albergo Danieli» (vechiu palat patrician transformat în hotel), mă trage la debarcaderul insulei, unde scobor puntea, încorporat ca o celulă, într'un convoi de vizitatori.

Lido este o stațiune balneară luxoasă și modernă. Cine n'are trebuință de băi de mare, are posibilitatea să privească deacolo infinitul de azur al Adriaticei, care dela Veneția e pretutindeni mascat de baricada foburgurilor ei insulare. Altfel în afară de confort și de eleganță, nimic special în această Lido, mult cântată de unii. Când am plecat din țară mi s'a spus de mai mulți: ceiace e frumos la Veneția, e Lido. Să nu se supere nimeni dacă voi avea altă părere și voi spune: ceiace este banal la Veneția, e Lido, — recunoscând bineînțeles toată valoarea stațiunii, din alte puncte de vedere.

Seara asist în piața San-Marco, la o defilare cu muzici a unei cohorte de tripolitani.

A doua zi continui, disdediminează, cercetarea febrilă a monumentelor. Intru în câteva biserici, începând cu S. Maria della Salute», strajă măreață la intrarea Canalului Grande, înăuntru c'o neprețuită pildă de ce putea să facă Titian...

O altă biserică de pe canalul Grande, cu mânăstirea ei vecină (S. Maria della Carità) oferă surpriza de-a fi perfect amenajată pentru a adăposti bogata colecție de pânze, care au făcut gloria școalei venețiene. Dealtfel numele bisericesc al edificiului este înlocuit în genere cu acela mai corespunzător astăzi: *Galleria dell' Accademia*.

Așa dar un fel de Luvru al Veneției. Nu cuprinde pictură modernă. Prin urmare nu vom găsi nici peisagii, nici animale, — decât numai ca accesorii, firește. În schimb ce profuzie minunată de chipuri și de scene omenеști! Fără să întâlnim chiar dimensiunile amețitoare ale unor compoziții din palatul dogilor — care în comparație cu pânzele pictorilor noștri, par adevărate continente față de niște insule — totuși în sălile acestei Academii venețiene, unde s'au strâns operele marilor maestri depe vremuri — în fruntea cărora regăsim iarăși pe Veronese, Tintoret și Titian — aflăm tablouri mari și pururea de concepție

multiplicări expresive și seducătoare ale tipului omenesc. Mai toate aceste tablouri înfățișează scene biblice, (Cristi fără număr și nesfârșite Madone) așa dar amestecă într'una cerul cu pământul, planul existenței noastre, cu acel al divinității.

Dar cu toată năzuința transcendentă și supra-sensibilă, — peste tot avem în realitate apoteoza omului, ridicat deasupra lui însuși, până la divinitate. Antropomorfismul obligatoriu al religiilor populare, poate găsi în această galerie o superbă exemplificare. Mania de-a concepe strict divinitatea după chipul și asemănarea omului, m'a isbit cu deosebire într'o pictură care reprezenta pe Dumnezeu-tatăl (dealtfel fără să inoveze nimica) printr'un moșneag. Este desigur culmea antropomorfismului, făcându-l pe Dumnezeu să îmbătrânească după trecerea secolilor, precum îmbătrânește omul după trecerea anilor. O analogie mai puțin obedientă, ar fi convenit măcar la atâta: că Dumnezeu având tot atâtea veacuri de aci înainte, câte a avut și'n urmă, se află permanent la vârsta de mijloc, așa c'ar putea fi reprezentat—fără a jigni nici un fel de simțiminte—prin chipul unui om la apogeu, la eternă maturitate...

Galeria de artă modernă e mai departe, tot pe Canalul Grande, în palatul Pessaro, fost locuință particulară, iar astăzi muzeu. Și acolo sunt pânze de valoare, cu netăgăduită superiori-

tate la peisagii,—omul fiind în genere sau accesoriu, sau complet nesocotit. Dar deși am străbătut cu interes șirul de saloane, cu tavane aurite și cu mozaic pe jos — așa cum sunt în genere interioarele venețiane — n'am resimțit însă fiorul de genialitate, care-ți produce aci beatitudine aci cutremur, de care te împărtășeai în celălalt muzeu unde pânzele aveau pecetea neîndoioasă a eternității.

Dacă este vorba de peisagii, am preferat să părăsesc sălile muzeului Pessaro, să ies o clipă în balconul aceluiași palat și să îmbrățișez iarăși cu privire nesăturată Canalul Grande, c'o întreagă porțiune de palate ogivale, înroșite de lumina soarelui în declin...

N'am să fac mențiune în aceste însemnări sumare de tot ce-am văzut în această incomparabilă cetate. Dar ași fi nedrept dacă n'ași pomeni, măcar în treacăt, de Merceria, o îngustă, însă lungă stradă pe pământ-ferm, o splendidă lips-cănie (în înțeles generic) cu galantare ce scânteiază de lux, și de lumină. Din cele mai vechi timpuri ale Veneției glorioase, culoarul acesta, astăzi pavat ca o biserică, a avut această destinațiune.

De-asemeni trebuie să notez plimbarea în insulele din împrejurimi, din această veche «ban-lieue» venețiană, — Murano cu sticlăriile ei celebre,

Burano cu dantelele sale vestite, în sfârșit Torcello, unde pare să fi fost cea dintăiu descălecăre, dar care astăzi e o insulă aproape părăsită, unde bălăriile asediază o multiseculară biserică de stil italo-bizantin.

Dar ce-am urmărit mai mult decât cunoașterea splendorilor individuale, a fost să-mi precizez icoana de ansamblu și pentru asta am folosit nopțile până târziu, pentru lungi cutreerări cu gondola, nu numai pe calea majestuoasă a Canalului Grande, dar și prin labirintul întortochiat al canalelor laterale.

O ! neuitatele nopți de la Veneția, când în alunecarea lină pe canale misterioase, căutam să-mi umplu sufletul cu tot ce deslușeam în juru-mi și cu tot ce-mi închipuiam că fusese altădată ! Ce farmec, să mă strecor printre ziduri tăcute, de unde rar se prelingea o dâră de lumină, în boarea răcoroasă a plutirii, «a l'obscure clarté qui tombe des étoiles» ! Din când în când, încrucișam alte gondole sau de visători singurateci, sau de perechi îndrăgostite. Câteodată întâlneam o întreagă companie, veselă și sgomo-toasă. Dar distanțe întregi le străbăteam fără să întâlnesc țipenie, în toropeala unei vraje fericite !

Nu acelaș lucru e pe canalul Grande. Și aci palatele patriciene stau cufundate în întuneric și tăcere. Dar sunt atâtea hoteluri cu parterele luminate, globuri electrice pe cheiuri, vapoare care

circulă într'una. După ce gondolierul îmi face iarăși istoricul fiecărui palat în parte, îmi propune să mergem la «serenadă». Mă învoesc fără să înțeleg despre ce este vorba, lăsându-l să avanseze în mare, în spre un arc de lampioane colorate. Pe măsură ce mă apropiam de ele, deslușesc cântece și aclamări. Enigmatică «serenadă» era un teatru plutitor de varietăți. În jurul vasului-scenă, se îngrămădeau la rând, în ordinea sosirii, gondolele cu public. Dacă ascultai câteva numere ale programului, venea cheta unuia din artiști, care sărea din barcă în barcă, întinzându-ți fundul pălăriei. Puteai s'ascuți și mai departe, până la o nouă încasare, sau de nu, să mergi la altă serenadă», căci erau mai multe teatre de acestea, cu aceleași podoabe de lămpi venețiene...

O chestie care m'a muncit de îndată, e să-mi dau seama cu exactitate ce este cu s'a stins viața fahnice Veneții», cu acea decădere vecină cu moartea, despre care au scris poeții cu atâta tristeță, cu atâta melancolică înduioșare.

N'o fi și aicea — măcar în parte — iarăși mirajul trecutului care scoboară prezentul, mai mult decât este în realitate?

Neapărat că în unele privințe decadența e neîndoioasă. Politicește e o însemnată distanță de la Veneția de astăzi—oraș de provincie italian—

la metropola celui mai mare imperiu colonial din evul-mediu, ceiace a fost Veneția de odinioară. De asemeni, există și decădere comercială, începută odată cu schimbarea căilor martime, și portul Veneției nu mai este ca altădată, cu cele mai multe corăbii din lume. Dar oricare ar fi corelația dintre lucruri, nu la acest declin s'au referit poeții, ci gândindu-se de preferință la alte aspecte: la animație, la petreceri, la cântece, la lumină.

Aci poate s'au lăsat târâți cam departe de nostalgia romantică. Mai întâiu ca podoabe arhitectonice, Veneția a mers tot înainte, întrucât în vremurile ei de slavă, avea — precum se știe — încă locuri virane, burueni, noroae. Populația de astăzi nu este mai mică decât în timpurile cele mai prospere, deși n'a crescut de sigur, în proporția de aiurea. Afluența străinilor este mare și astăzi — și nu cred să fie numericește mai scăzută — când sânt înlesniri de circulație cum nu erau în vechime.

Nu atâta s'a atins viața, cât este — ca pretutindeni — *altă* viață!

Canalele tăcute și întunecoase erau — cred — la fel și altădată, — poate chiar și mai obscure, când lanternele înfipite în ziduri, la destul de mare distanță, aruncau o lumină mai sfioasă ca acum. Iar ca să ne imaginăm în permanență flotile de gondole și ghitare subț ferești — afară

doar de carnavalurile obscene ale secolului al XVIII-lea, când Veneția decădea politicește cu repeziciune — ar fi să făurim o Veneție cam convențională. În vremea când puterea ei era pe culme, femeile erau ținute ca turcoaicele în casă, și probabil erau tainice și rare întâlnirile neîngăduite, — care adeseori se isprăveau cu sânge. Baluri fastuoase se vor fi dat multe, dar poate nu în toate nopțile și mai cu seamă nu în toate palatele deodată. Desigur reședința dogilor va fi strălucit de lumini, pe când astăzi stă nopțile în beznă. Același lucru și cu alte palate venețiene! Dar aceasta nu e stingerea vieții, ci numai *deplasarea* ei, — lucru ce se vede și'n alte mari orașe pe care nu le plânge nimeni. Luvrul, unde era splendida reședință regală din Paris, nu zace și dânsul noaptea'n întuneric? Și alte cartiere, moarte pe atuncea, nu sunt astăzi clocot de viață?

Ca un simbol al deplasării, vedem la palatele prefăcute în hoteluri, — și la Veneția și aiurea — eclerajul cel mai puternic la parter, unde sunt baruri și restaurante, dar unde altădată erau părțile cele mai sumbre: încăperile slugilor și fereștile ferecate.

Astăzi viața pretutindeni curge într'un tempo mai grăbit și are un caracter din ce în ce mai public, casele particulare și-au redus simțitor primirile, și chiar la noi, unde mai sunt sindro-

fiile, revelioanele, și nunțile care țineau cu zilele? E, cum am spus, altă viață.

Cât despre pitorescul costumelor, dispărut în sobra noastră îmbrăcăminte, aceasta poate fi un minus, dar nu-i specific venețian.

Firește nu osândesc melancolia romantică, ce evoacă și slăvește vremile apuse. Nimeni nu i se poate sustrage cu desăvârșire, mai ales în această Veneție care te dispune la visare, pe care-o vezi prin resfrângerea atâtor descrieri patetice, și unde efectiv au dispărut neînlocuite, unele parăzi și procesii, — acele legate indisolubil de calitatea ei de capitală.

Dar mă gândesc la vre-un condamnat al Sfatului de zece, care traversa Puntea Suspinelor, pentru a ispăși nu vre-o vină adevărată, ci, simplă victimă a intrigilor, cruzimei și inichității care făceau bloc cu strălucirea vieții, în epoca de glorie a Veneției. Dacă el, în clipele lui de desnădejde, ar fi putut avea viziunea vremilor de astăzi cu banalitatea, înfățișarea lor incoloră, dar cu siguranța mai mare a individului și a libertății sale, — n'ar fi zis oare despre această imagine de existență, că este paradiziacă?

In preajma unei statui

Cutreeram de două zile Milanul, explorând străzile lui somptuoase și însuflețite, strecurându-mă la răspântii prin vijelia vehiculelor, care sburau ca niște proiectile. Câtă distanță dela mișcarea asurzitoare a acestui oraș, la liniștea canalelor venețiene, de care abia mă despărțeam! Și într'un loc și în celălalt, părea că se suprimă timpul, însă pe căi complet deosebite: Veneția încremenindu-l pe loc, Milanul apropiindu-i vertiginos cele două capete, în fulgerarea unei viteze amețitoare...

Fără să apară vechiu ca o pravilă, ci din contra luându-se la întrecere cu vremea, Milanul cuprinde totuși destule colțuri istorice și multe mărturii de vremuri depărtate, de vremuri pe cari le trudeau alte griji și se întrupau în alte linii, decât acele ale noastre...

Însă din toate monumentele acestui centru al Italiei nordice, două, cu deosebire, își apropie umerii de cer. Unul este *Domul*,—o catedrală

uriașă, în marmură înegrită, unde mâna ome-
nească, pentru a-l slăvi cum trebuie, l'a con-
curat pe Dumnezeu. Căci ai înaintea ochilor un
adevărat munte dințat, din vârful căruia nu lip-
sește nici zăpada, cea a ornamentelor din belșug
risipite, a căror culoare albă s'a menținut mai
bine!

Interiorul domnului, ca o vastă grotă, este
păzit la intrare de doi dominicani, care cerce-
tează cu asprime neconținutele valuri de vizitatori,
alungând nu pe acei mai păcătoși și mai nevred-
nici — pentru care nici n'ar exista criterii de
control — ci pe doamnele cari veneau cu rochii
fără mâneci, foarte numeroase în aceste zile de
vară, din cauza comodității și a modei, dar care
erau învinuite de ireverență, față de casa Dom-
nului...

A doua operă supraumană, este «Cina» lui
Leonardo da Vinci, pictată în trapeza unei mân-
năstiri. Numai dacă vezi originalul acestei com-
poziții celebre — chiar uzată de vreme, așa cum
se găsește ai să-ți dai bine socoteala de resur-
sele nebănuite ale picturii, care trece în genere
ca cea mai puțin profundă dintre arte. În această
operă de-o expresie extraordinară, vorbesc pu-
ternic adâncurile ființei omenеști, și colorile parcă
fac oficiul notelor muzicale, când acestea își redau
cu vraja lor unică, inefabilul profunzimilor noastre.

Milanezii își dau seama de zestrea împără-

tească pe care o reprezintă această pictură, ce face singură cât o întreagă galerie. O și înconjoară ca un fast aparte, o separă de public cu o serie de vămi, și-ți cere pentru dânsa la intrare o plată mai urcată la toate muzeele...

După o noapte cu prevestiri de furtună—fulgere vagi brăzdau orizontul, părând însă, aceste mărturii ale puterii lui Jupiter, nespus de primitive și de palide, față de mișcătoarele reclame luminoase care încununau edificiile Milanului nocturn—începe o dimineață limpede și frumoasă, neavând sarcina să usuce nimica, fiindcă ploaia anunțată ne-a ocolit.

Mă îndrept spre Castelul Sforza, vastă zidire medievală cu șanțuri, metereze, turnuri și curți interioare, dar în mare parte întocmit din piatră și cărămidă nouă, credincios așezată pe locul acelor veci. E o restaurare pricepută, care nu înlocuește, ci învie, și pe cât poate, păstrează aceia ce a fost. Vizitez muzeul arheologic așezat la parter și pe cel artistic dela etaj. Cu comoara celor văzute în suflet, scobor în parcul întins și secular, căruia castelul Sforza îi slujește ca poartă principală. Căci poți să te introduci în această împărăție a copacilor prin mai multe intrări, ba prin unele chiar cu vehicule, fiindcă parcul are și drumuri asfaltate pe lângă potecile mai înguste ce le cutreeri numai cu piciorul.

Merg tot pe la umbră, ferindu-mă ca de-o apă, să nu alunec în galbenul luminii. Față de arșița nămiezei, dunga viorie a umbrei mă ocrotește tot așa de bine, ca geamul unei ferestre când suflă vifornița afară. Pot astfel să mă bucur în voe de farmecul bogatei vegetații, neusturat de săgețile soarelui, care ajung împlânzite la mine. Caut un loc de odihnă, ostentat de umblet și de atâtea înregistrări. Băncile sunt mai toate ocupate, iar acele libere au umbra amenințată de raze de lumină care se apropie pieziș. În sfârșit după o îndelungată colindare, zăresc la o margine de alee o bancă bine adăpostită și fără mușterii. Mă îndrept bucuros către dânsa, fără să bănuiesc, că ajuns acolo nu voi fi sigur, ci voi avea o tovărășie care mă va întreține, nu rostind cuvinte din gura-i omenească, nici punându-mă pe mine să grăiesc, dar concentrându-mi gândurile răslețe și făcându-mă să stau la sfat cu mine despre anume chestii și într'o anumită ordine de idei.

Tovărășia era a unei statui equestre, așezată într'un rond al parcului, drept în fața băncii: Statuia împăretului Napoleon al III-lea, din partea Italiei unificate și a Milanului recunoscător...

Mi-am adus îndată aminte de vremea când ca elev de școală, auzeam pe profesorul nostru de istorie vorbind cu evlavie și slavă despre acest

împărat, ocrotitor al popoarelor nefericite, despre sprijinul pe care ni l'a dat și nouă, la unirea principatelor. Profesorul meu era de părere că se cuvine să ridicăm și noi o statuie împăratului francez și chiar luase o inițiativă, dar pe care n'a putut-o urni...

Italia însă și-a făcut datoria, iar orașul desrobît cu sîngele generos al armatelor franceze, a nemurit în bronz pe împăratul care în propria lui țară nu va avea probabil statue niciodată.

Ai lui îl învinuiesc tocmai că a neglijat interesele patriei franceze, ajutând prea mult năzuințele—fie ele oricât de îndreptățite — ale altor popoare. Oriunde era vorba de aplicat principiul naționalităților, Napoleon al III-lea era gata să sară și să jertfească viața ostașilor săi. De asemenea francezii nu-i iartă înfrîngerea dela 1870, care a micșorat până deunăzi teritoriul Franței și ani întregi au pus-o politicește, pe al doilea plan.

Cât privește dezastrul dela Sedan, desigur că nu era de natură să-l înalțe în amintirea compatrioților pe ultimul lor împărat. Dar această înfrîngere nu poate să șteargă anii de prosperitate și de prestigiu pe care i-a adus Franței cel de al doilea imperiu.. Politica generală a lui Napoleon al III-lea, deși socotită în genere ca o politică de visător, este totuși cea mai credincioasă expresie a sufletului francez, care are pasiunea ideilor și înțelege să le aplice cu o to-

tală lipsă de egoism. Ajutorul pe care l'a dat Franța popoarelor năpăstuite, a pornit în genere dintr'o convingere ideologică, iar Napoleon al III-lea, n'a făcut decât să potențeze poate o atitudine pe care poporul său a avut-o în toate vremurile...

Ultimul împărat francez a făcut politică de *principii*, nu politică de *combinații*. Uneori aceasta din urmă isbutește vremelnic, însă prima politică este aceea care rămâne.

Și mă gândesc la marele său adversar, la Bismarck Când a făcut politică de principii—și de principii drepte— a creat o operă durabilă. Când a făcut politică de combinații, succesele au fost temporare. Bismarck a preconizat bunăoară conservarea neștirbită a Austro-Ungariei, pentru a asigura Germaniei un satelit. A menajat-o atunci când a pus-o în genunchi, a încurajat-o în politica ei de oprimare a naționalităților,—dar toate combinațiile lui s'au prăbușit. Astăzi desigur că Germania regretă, că n'a făcut politică de principii față de Austria învinsă.

Căci în 1866, după victoria de la Sadova, a fost un viu conflict între Bismarck și suveranul său, regele Wilhelm, mai târziu împărat. Regele Prusiei voia să anexeze o parte din teritoriile germane de la Austria biruită. Bismarck s'a împotrivit cu toată autoritatea prestigiului său, susținând că Austria trebuie îmbunătățită pentru a face

din ea un aliat. Pentru moment gândul său a reușit, dar Austria tot a trebuit să se nărue, și asta la un ceas, când teritoriile ei germane au rămas în afară de granițele Germaniei,—și într'o conjonctură de interese europene, care face ali-pirea neînchipuit de grea.

Astăzi Germania revendică principiul naționalităților pentru sine, dar când putea să-l aplice, a făcut politică de combinații cu calcule imperialiste...

Soarele cădea vertical, de asupra parcului. Intr'o clipă a tăiat cu sabia ultimul rest de umbră, svârlindu-i petecele în desişul copacilor. Statuia împăratului strălucește în apoteoza luminii, ca într'un strai de glorie nouă. O privesc o ultimă dată, părându-mi că nu mai am în față, monumentul înălțat de o țară pentru binefăcătorul ei, ci mărturia de recunoștință a tuturor popoarelor, către acel care a vestit și înfățișat cu toate riscurile, imperativul drepturilor lor eterne...

Lacuri Alpestre

— Königsee, Chiemsee —

Am coborât în Salzburg într'o dimineață mohorâtă și ploioasă. Nouri întunecați șterseseră siluetele munților cu desăvârșire, așa că puteai să te crezi într'un șes, unde toarnă cu găleata. Vremea urâtă părea așa de temeinic instalată, încât soarele și seninul apăreau ca lucruri din poveste. Am șovăit o clipă dacă să nu trec înainte, dar m'am predat deodată razei de nădejde care știe să se furișeze și'n cele mai vitrege împrejurări.

Am rămas deci la noroc, în vechiul și pitorescul oraș austriac, situat la o răscruce de frumuseți naturale, — vadul de căpetenie dela frontiera austro-germană, neschimbată de cataclismul recent al graniților, cu toate că de amândouă părțile ei, se întind mâni nerăbdătoare, ca să-i smulgă pietrele de hotar...

Știam că Salzburgul este un loc dintre cele mai potrivite pentru a-ți lua zilnic sboșorul pe drumuri de munte, fără a fi silit să repeți plimbarea și să revezi aceleași păsagii. Așa se și explică pentru ce din fluviul de călători ce se scurge pe-acolo fără încetare, în confortabilele trenuri internaționale, se desfac în tot decursul verii, șuvițe tumultuoase de excursioniști, care rămân în cuprinsul orașului, pentru a roi o săptămână-două prin splendidele ținuturi apropiate.

Dar asta presupune vreme bună, și eu soseam pe una afurisită, ce-ți băga descurajarea în suflet și frigul în oase...

Odaia hotelului în care pe-o asemenea vreme ași putea spune că mă refugiasem, are fereștile mari și ușă la balcon. Caut din adăpostul meu să fac o primă inspecțiune și să capăt cea dintâiu cunoștință a Salzburgului, fie ea oricât de fragmentară și oricât de alterată de sita deluviului. Imediat înaintea ochilor am o piață (Makartplatz). Deslușesc în dreapta, teatrul, la stânga, o biserică impozantă, iar drept în față peste squarul murat de ploaia necurmată, o casă verde c'o mare inscripție de aur: casa unde locuise Mozart. La o margine a zidului ei, este bătut un barometru monumental, ale cărui ace se văd perfect dela mine, — mai ales că îmi

opintesc toate energiile ochilor — lăsându-mă să descopăr o sfielnică profeție de îndreptare, cel puțin pentru un viitor nu prea îndepărtat. Pe deasupra acoperișurilor, pe un plan mai în fund, zăresc, suită pe-o înălțime, o fortăreață, cu turnuri, crenele și ferăstruici, care mărturisesc mai mult decât orice altă indicație, vechimea și trecutul istoric al orașului. Silueta unui pod de fier la un colț al tabloului, pe care caut să-l mărgesc și să-l clarific pe cât se poate, îmi dă și alte amănunte despre structura orașului... Dar vaj!... nu pot ieși din cușcă deocamdată și voi continua să ignorez «perla Alpilor», deși sunt chiar într'însa, afară bineînțeles de priveliștea din preajma hotelului, pe care mă tem c'am s'o știu pe de rost....

În așteptare studiez un «führer» ilustrat, cu care ocazie aflu printre altele, că edificiul de vis-a-vis, n'a fost locuința marelui Mozart, ci numai a părintelui său, muzicant dealtfel și dânsul, — dar isvor de regi ca Banco, nu rege el însuși.

Orientat pe deplin asupra celor ce am de văzut în Salzburg, mă duc iarăși în fața terenului, la fereastră. E dorința mea sau e chiar adevărul?... Dar îmi pare că s'a mai potolit revărsarea, cu toate că se menține neatinsă bolta de nourî cenușii și cu puteri încă neuzate. În orice caz voi putea eși cu umbrela întinsă, ca atâta

altă lume care străbătea piața. Mă țin de această hotărîre și cobor, lăsându-mă ademenit de arcadele podului, care mă invită în direcția lui. Ajung astfel la marginea unui râu tulbure, a cărui apă isbutea să păstreze însă, o nuanță de verde-palid, ca un blazon de nobleță. Este Salzachul, care taie orașul, curgând într'o albie largă, întovărășită de două cheiuri plantate cu castani. Patru-cinci poduri încalecă apa, dintre care acel dela mijloc, somptuos și elegant. După ce mă angajez — dincolo de Salzach — într'un dedal de ulicioare înguste, dealtfel curat ținute, mă găsesc într'o piațetă, în dreptul unui palat. Este vechea rezidență episcopală, devenită după alipirea la Austria, sporadic palat imperial. Indicatoarele mă trimit pe subț ganguri de piatră, unde descopăr scara pe unde pot să-l vizitez. O galerie lungă de odăi spațioase, cu mobilă puțină dar cu trumoase tavanuri pictate și gobelinuri pe pereți. Conducătorul îmi subliniază cu deosebită insistență că'n una din camere a poposit odată Napoleon I-iu în raitele lui războinice, iar în alta, a fost găzduit mai târziu Napoleon al III-lea, acesta, oaspete în toată rânduiala a împăratului austriac. Un coridor de sticlă leagă rezidența, de marele dom al orașului, pe care îl privim de sus, din loja în care ascultau slujbele monsegniorul sau împăratul. La eșire — după ce-am mai vizitat o colecție de tablouri, unde

te ametește sala cu portretele tuturot «erzbischofilor», dela început până azi — ropotul de ploaie se înțețise iarăși și n'am știut cum să alerg mai repede acasă, sub fragilul acoperiș al umbrelei, bun să mă apere de-o bură, dar nu și de potopul ce se deslănțuia din nou.

După prânz într'un scurt armistițiu al norilor, mă reped spre casa unde s'a născut Mozart, prefăcută în muzeu. Pe-o scăriță îngustă și întunecoasă ridic cele trei etaje ale clădirii, la apartamentul unde a văzut lumina prodigiousul muzicant, în jurul căruia orașul său natal întreține astăzi, atmosfera unui cult mișcător. Trei-patru camere care se înșirue una într'alta, și'n care stau adunate manuscrise și scrisori, afișe dela premierele operelor lui — unde am constatat că se ascundea întotdeauna subț un nume de împrumut — ceasornicul, prima sa vioară, clavirul și resturi din cununile triumfurilor sale....

Dar mai emoționant decât toate, chiar decât tabloul cu agonia compozitorului, într'un cerc de prieteni cărora le dicta muzica unui requiem final, era ilustrația înmormântării sale, într'o zi de ploaie și furtună, când cei mai curagioși prieteni n'au mai ajuns până la cimitir, rămânând să-l petreacă până la groapă numai un biet căne credincios și îndărătnic, pe care nici o intemperie n'a putut să-l întoarne înapoi. Ilustrația re-

prezintă carul în poarta țințirului, urmat de acest unic însoțitor...

Ți se insuflă un simțământ de jale năprasnică în care nu știi ce te mistue mai tare: purtarea scandalos de comodă a prietenilor, sau disprețul pentru toată speța omenească, întrecută pe scara etică de-o formă zoologică inferioară...

N'a mai fost chip să văd și alte lucruri în această zi de sosire și m'am resemnat s'o sfârșesc în atmosfera vieții de hotel, cu lecturi de reviste și ziare în sala de citire și — după masă — ascultând în acelaș loc un mic concert de valțuri vieneze, în fața unui pahar de ceaiu. De sigur altfel socotisem c'o să-mi trec serile în Salzburg, — pe vre-o terasă în munte, în aer liber în orice caz. Și cum mă înghemuiseam într'un adânc fotoliu de piele, bucuros de căldura ceaiului și de legănarea valsurilor — la fel cu afăția alți călători deconcertați — îmi veni în minte, cu tot coloritul umoristic soarta similară a lui Tartarin pe Righikulm.

A doua zi de dimineață, săr din pat și alerg la fereastră. Situația era mult îmbunătățită, pavalul se uscaseră, munții își deslușeau conturul, nourii se îmblânziseră până la zâmbet, însă tot învăluiau cerul de toate părțile. În dreptul casei lui Mozart-tatăl, staționau trei elegane autocare. În apropierea lor un individ cu șapcă aținea

calea trecătorilor, îmbiindu-i. Unii își văd de drum, alții stau la cumpănă. Pe aceștia din urmă, omul cu șapcă îi ia prietenește de braț și-i conduce la barometru, unde caută să-i convingă, cu demonstrații intuitive, că n'au a se teme de vreme rea. În adevăr acul se ridicase, înclinând chiar spre timp frumos.

Scobor bucuros și repede scările, cedez fără rezistență la intervenția personagiului care purta pe șapcă titlul de interpret, și ocup un loc în vehiculul care avea direcția «Königsee». Cât ai clipi se găsesc mușterii pentru toate, ba încă sunt unii care rămân pe dinafară. După puțin mașina se pune în mișcare, în timp ce pânza norilor se sfâșie, lărgindu-și vertiginos spărturile-i albastre...

Drumul dela Salzburg la Königsee, tăiat de frontiera Bavariei vecine, este un farmec neîntrerupt. Frumos este și începutul dela bariera orașului prin vesela câmpie înverzită, pe care munții o îngăduie largă, rămânând respectuoși la distanță, — pe lângă parcul dela Hellbrunn și castelul Anif, care se reflectă cu-așa precizie în lacul din față-i, că ai în toată regula înainte două palate inverse plecând dela aceeași temelie. Dar când munții fac un pas înainte și drumul se strânge între două fronturi de stânci uriașe, atunci când se amestecă o nuanță de spaimă în vraja mărețiilor naturii, pieptul îți rămâne prea îngust să încapă

emoția sufletească. Mergem așa o oră-două, până apare Berchtesgadenul desfășurat pe o colină și ne oprim să vizităm faimoasele saline. În costume comice de circumstanță, pe care ne obligă să le îmbrăcăm administrația minelor, așezați în vagonete de-acălare, suntem împinși în galeriile subterane. Bolțile se lasă pline de întuneric și de apăsare peste creștetele noastre, iar puțina salivă care ne mai rămăsese în gură capătă și dânsa gustul sării. În sfârșit galeria ajunge la instalațiile centrale, într'o largă scobitură, mare ca un dom. Ne întocmim într'un șirag, apucându-ne vârtos cu mâinile de umerii celui dinainte și ne lăsăm a aluneca în râsete sălbatice pe un fel de tobogan, ca să ajungem în fundul unei prăpăstii, unde ni se dau la fața locului explicații instructive, pe care însoțitorul le debitează ca pe-o poezie, desigur fără a schimba o iotă din textul ajuns definitiv. De-acolo pornim iarăși prin coridoare umede și sumbre, până ne ia ochii un tavan cu becuri aprinse, reprodus încăodată și tot așa de strălucitor, în adâncul unui lac subteran, pe care îl traversăm cu barca. De aci, alt dedal de culuare pe care le străbați aplecându-te, până ce ajungând în sfârșit afară, respiri slobod și te bucuri de lumina soarelui ca de-o adevărată rezurecțiune. Nu pot avea decât cuvinte de laudă pentru tehnica și rânduiala acestor instalații subterane dar, fără a regreta

vizitarea, nu pot să uit mulțumirea pe care am simțit-o, când am eșit din nou la suprafață. E groaznic să viețuești cinchit în găuri subterane. Printre zeii mitologiei, unul din cei mai eroici a fost de sigur Vulcan, care-și avea sediul în măruntaele pământului, și n'au fost infidelități mai scuzabile, decât acelea ale frumoasei Venus, încântătoarea lui soție, care, ori cum, nu părea menită să șadă cu cârțițele subț pământ...

Brecul nostru își continuă cursa mai departe, strecurându-se printre pădurile de brazi. Deodată frânele se strâng și coborâm într'o vale, păzită cu strășnicie de un rând de masivuri stâncoase, la spatele cărora își saltă creștetul alte culmi,— o a doua linie de întărituri falnice. Mașina se oprește în fundul văii, unde își urată o margine, un splendid lac de smarald. E însuși Königsee, de un verde cum n'am văzut un altul. Iată și debarcaderul, cu un vapor în așteptare...

Timp de două ore ține plutirea pe lac, până la capăt și'napoi. Vaporul nu se oprește în drum decât o singură dată, fiindcă aicea nu sunt așezări pe margine, ca'n Elveția sau pe lacurile italiene.

Incercuit de toate părțile de straja strânsă a munților, ale căror sulite străpung câteodată norii, Königsee este una dintre cele mai frumoase priveliști care se pot închipui. O mare verde,

calmă, domesticită, podoabă nestimată a munților, — nu concurentă sbuciumată a măreției lor, ca marea propriu zisă. Aci întregul e armonic, deși tot rămâne cineva învins: omul, de o micime disparentă, în cadrul înălțimilor uriașe. Doar vaporul cu aburi, operă a geniului omenesc, ne mai ridică în acest ansamblu grandios. Dar să te vezi într'o biată barcă, ce atom minuscul mai apari! Incrucșăm tocmai o luntre, în care se află o tânără pereche. Aproape nu-i dăm atenție și nici dânsii nu par a se ocupa de ei. Mă gândesc la iazurile noastre blânde, cu stuf pe lângă maluri și cu perdele de plop. Acestea sunt cadre ideale pentru plimbările îndrăgostiților. Acolo piesagiul nu vine cu impresii care te copleșesc și te încovoae. Când natura este grandioasă, îți chiamă puterea sufletească în afară și nu-ți poate creia iluziunea că-ți face ție cadru și se interesează prietenește de bătăile inimii tale! Pentru asta îți trebuie o înconjurime mai domoală, în care tu răsari pe primul plan...

O impresie similară, avusesem cu puțin înainte la biserica Superga de lângă Turin. De pe colina frumoasei biserici — necropolă a regilor sarzi — se vede în depărtare, — în toate direcțiunile. Intr'o parte se desemna limpede catena stâncoasă a Alpilor, de altă parte, înălțimile modeste ale Alpeninilor, sămănate cu căsuțe, grădini și livezi. Nici prin gând nu ți-ar trece să încadrezi o

pereche îndrăgostită în decorul măiestuos al celor dintâiu; dar ce înconjurime potrivită colindărilor amoroase ofereau Apenienii, îmbrăcați într'un verde dulce, șerpuiți printre grădinile costișelor, de cărări ce se furișează, îngustându-se în depărtare, așa cum suggera poetul în finalul cântecului său:

....Et le bon vieux chemin
 Tout à coup se resserre,
 Rendant presque nécessaire
 Leur premier embrassement...

* * *

După trei zile, în care am continuat plimbările în alte decoruri minunate, — spre lacurile austriace și spre Tirol,—caut mijlocul de-a merge la Chiemsee, unde fantezia artistă și dezordonată a regelui bavarez Ludovic al II-lea, a construit, într'o insulă, un palat de-o vestită și feerică bogăție. În genere nu se găsesc mulți amatori pentru această excursiune, fiindcă drumul nu prezintă frumusețile grandioase, pe care în alte direcții Salzburgul ți le pune ușor la îndemână. Găsesc cu multă bătae de cap, încă două persoane — un tânăr neamț cu soția lui — cu care să împart cheltuiala unei mașini de piață. Fac un ocol pe la hotelul lor, așezat într'o uliță dosnică, și după ce doamna își ia voaluri și tartane,

sburăm spre granița Bavariei apropiate. Adevărat că drumul este mai mult de șes, dar ce simpatic și odihnitor îmi apare mie, după atâtea zile în care îmi dilatasem simțurile să cuprind atâtea măreții! Tot am însă ceva de admirat: netezimea desăvârșită a șoselii, exemplara îngrijire și curățenie a tuturor satelor pe care le străbat. După o oră de cale, linia orizontului pare să alunece într'o scufundătură. Cotim spre dreapta și iată că apare printre arbori pânza incoloră a unei vaste întinderi de apă. Am ajuns pe malul lacului Chiemsee și șoseaua aleargă o bună bucată în nemijlocita vecinătate a apei. Dimineața de Septembrie era ideal de frumoasă, îmbinând într'o divină armonie avantajile verii cu acele ale toamnei începânde. Un cer albastru-palid se boltea peste oglinda apei, încadrată între maluri scunde. În zare totuși apărea silueta unor mari înălțimi înzepezite, fiindcă aicea Alpii nu mai alcătuiesc chiar culisele lacului ca la Königsee, ci un frumos desen de fundal. Nu se văd curse de vapoare care să agite suprafața lacului, ci numai puține bărci, care păreau dela distanță, imobile. Din mijlocul apei se desface pământul unei insule, c'un mare turn de biserică, cuprins între ziduri de fortăreață. Este Fraueninsel, cu o veche mănăstire de călugărițe. Palatul regal este pe altă insulă — Herreninsel — dar de-ocamdată nu se vede, ascuns în peria unei păduri.

În fața unui debarcader fără pretenții, automobilul nostru se oprește, fiindcă trebuie să luăm o luntre ca să mergăm la insula palatului. Aci, mă despart de cei doi tovarăși ai mei, care îmi declară pe neașteptate c'au mai văzut castelul lui Ludovic al II-lea și preferă să viziteze «Fraueninsel». Ne vom regăsi după amiază, peste trei-patru ore, rugându-mă să mă abat și eu pe la Freueninsel, ca să-i iau cu barca mea. Ne spunem «aufwiedersehen» și plecăm în direcții deosebite...

La palatul lui Ludovic al II-lea se ajunge după ce străbați o pădure adâncă, unde s'a tăiat o poiană dreptunghiulară pentru așezarea construcției și a parcului ei, care te izbesc dintr'odată prin asemănarea uimitoare cu acele din Versailles. Vizitarea palatului începe dela câteva camere din parter, unde sunt îngrămădite relicvii și suvenire rămase dela nevropatul de geniu care a fost Ludovic al II-lea. O vastă corespondență a lui cu Richard Wagner, pe care l-a înțeles și ocrotit împotriva rutinei, și a răutății contemporanilor. Nenumărate planuri de palate, din care unele nici n'au luat ființă, fiindcă vistiernicii Bavariei s'au împotrivit să ruineze tezaurul Statului, cu neistovita manie constructivă a suveranului lor. Deasemeni strălucitoarele lui costume de ceremonie, dovedesc o risipă fantastică și inutilă.

Hotărât, fantezia artistică necumpănită, nu se împacă cu buna gospodărie!

Dar minunățiile de poveste ale palatului apar când te sui la etaj. Un șir nesfârșit de odăi, în care marmora, aurul, picturile, oglinzile și giuvaericele te copleșesc și-ți fac vertigiu. Pe albumul de fotografii care ți se vinde la intrare, ți se spune că palatul acesta e mai mult de admirat decât de locuit Și simt cât de greu ai putea să te concentrezi sufletește pentru a medita un lucru cât de mic, în fastul neînchipuit al unui asemenea decor. Orice viață lăuntrică este stingerită și orice viață intimă anulată!

Dar neajunsul de căpetenie al palatului, cu toată magnificența saloanelor, aurăria iatacelor, minunățiile sufrageriei în care masa ospetelor sosește încărcată, printr'o trapă de dedesupt,— e faptul că pretutindeni nu este decât o imitație servilă cu mai multă luxurianță—a palatului din Versailles. Copierea a mers așa de departe, încât deși palatul aparține unui rege german, la locul de onoare se găsesc regi din familia Bourbonilor (Ludovic al XIV-lea și al XV-lea), generali francezi care au zdrobit nu odată armatele germane, în sfârșit chiar picturi de războaie în care Franța era victorioasă, cu inscripții tot pe franțuzește. De asemeni crinul Bourbonilor este cusut în aur pe mobile, tapete și perdele... Nici o amintire a trecutului germanic și însuși regele Ludovic al

II-lea nu apare decât o singură dată într'un medalion.

Dar oșebit de această curiozitate, care pe noi ca străini ne privește mai puțin, este păcatul originar în materie de artă, — de-a nu avea originalitate. E bizar cum regele acesta, temperament artistic până la detracare și care în alte ocazii s'a dovedit inovator, s'a încăpăținat de data aceasta să reproducă Versaiul, aidoma, fără schimbare. O operă de artă autentică e datoare să aibă personalitate, trebuind să întrupeze frumusețea tipică în forme proprii, nu să se constituie sclava altei creații individuale, fatal legată în concretizarea frumuseții de anume condiții de spațiu și timp.

Opera regelui Bavariei e mai mult o faptă de orgolios. Și-o fi zis în furia lui constructivă: vreau să am Versaiul la mine și pot face întocmai ca glorioșii regi ai Franței. Imitația este în adevăr perfectă, dar opera întocmită cu-atâta trudă și risipă, e mai mult decât anacronică, — este de prisos. Natura nu are nevoie de două exemplare identice, și asta mai cu seamă pe măsură ce evoluează și se înalță. În orice caz nu pot să'ncapă în domeniul artei, doi frați gemeni pe care să-i confunzi !

După ce am luat dejunul pe marginea insulei, lângă lacul a cărui priveliște senină mă lecuia pe nesimțite de oboseala vizitării, — am reluat

barca, îndreptându-mă spre Fraueninsel, pentru a culege perechea celor doi Nemți. Mă gândeam să mă folosesc totuși de prilej pentru a cunoaște și această insulă, într'o cât de scurtă vizitare. Intreb pe barcagiu :

— Ce este de văzut în Fraueninsel?

— Nimic.

— Cum nimic? Dar mănăstirea de călugărițe?

— Nu este slobod înăuntru; numai dacă aveți vre-o cunoștință, o puteți chema în vorbitor.

Mi-aduceam acum aminte, că la mănăstirile catolice nu este vraiștea dela schiturile noastre. Dar curios lucru! ce-or fi căutat tovarășii mei de drum în insula asta, unde nu este nimic de văzut?...

Barca înaintă, într'o domoală lopătare, făcută la intervale. Vremea mă învăluia ca o binefacere. Nu eram grăbit și îmi plăcea că barca n'are ambiții de viteză. Totuși Fraueninsel creștea vizibil, și n'a trecut mult, că ne-am aflat în preajma ei. Dela distanță, zăresc două siluete la debarcader, în care recunosc perechea cu care am plecat din Salzburg. Sosit la țărm, îi rog să-mi îngăduie să dau și eu o raită prin insulă.

— Da, da, negreșit.

— Vă mulțumesc. Dar rogu-vă, spuneți-mi ce este de văzut în insulă...

— O !... nimic de vizitat, îmi răspunseră amândoi de-odată.

— Dar, în definitiv, d-voastră ce-ați făcut trei ore?... întrebaiu în chipul cel mai logic din lume....

— Am stat la masă.... a răspuns dânsa aplecându-și ochii grațios...

— Cel puțin ați mâncat bine? Este un bun restaurant?

— O! da, răspunse dânsul, un mic hotel cu Speisezimmer...

— Eu tot ași vrea să cobor o clipă, dac'am venit până aicea...

Am sărit din barcă, lăsându-i să aștepte, și am pornit în direcția mănăstirii. Adevărat că după ce am ocolit zidurile ei de cetate, am intrat o clipă în biserică — la ora aceea, pustie — și am trecut prin micul cimitir, am isprăvit cu asta toată cercetarea și nu-mi rămânea decât să mă întorc. Mai înainte de a coborî la mal, am avut vreme să arunc o ochire, asupra pușinelor case care se găsesc în insulă, — toate mărunte și fără nici o aparență. Făceam comparație cu Herreninsel, unde chiar abstracție de palat — ai la dispoziție o vastă pădure și amenajări de terase la malul lacului. Incă odată, nu pricepeam pe tovarășii mei, care nu aveau nici scuza păcălelii, fiindcă la un drum cu cheltuială, se iau mai dinainte toate deslușirile.

Intoarcerea s'a făcut pe drum cunoscut, spre deosebire de celelalte excursii, când nu reveneam

niciodată pe calea pe care plecasem. După ce barca ne-a readus la țărm, automobilul ne-a cărat prin aceleași locuri : întâiu pe lângă apa lacului, mai albastră de cum fusese dimineața și apoi abătându-se prin păduri de brad semănite pe șes, sau pe colnice modeste, pentru a traversa iarăși satele și orășelele prin care trecusem la venire. Era încă de vreme și lumina nu dădea semne de scădere, când Salzburgul s'a ivit în zare și am ajuns la frontiera republicei austriace. Aci iarăși formalitățile vamale. Suntem întrebați dacă nu aducem nimica din Bavaria și ni se cer legitimațiile. Dar acum observ un lucru care îmi scăpase dimineața: Nemțoaica nu avea același pasport cu Neamțul. Trag cu coada ochiului, pe când vameșul răsfoia hârtiile foarte aproape de mine. O nouă descoperire: nu aveau nici același nume, iar pe pasportul doamnei alături de fotografia sa, era aceia a unui tip dilatat și chel, — soțul său legitim.

Așa dar vizita curioasă la Fraueninsel, unde nu era nimica de văzut (însă aveai și șansa de-a nu fi văzut), precum și alte câteva imponderabile care puteau să mă intrigheze de n'ași fi avut gândul aiurea, se lămureau luminos în brazda unei explicații simple, — și ceiace îmi păruse în treacăt un lucru măcar original, era în fond o pagină arhibanală a comediei umane...

Pe coasta de Azur

Nu cunosc starea sufletească a cuiva cărui îi cade din cer o moștenire și se pomenește dintr'odată c'o situație strălucită, pe care n'o pregătise nici o tranziție și n'are nici o legătură cu ce fusese mai înainte...

Dar îmi închipuiesc că trebuie să se asemene într'o măsură oarecare cu ceea ce simt eu, în această dimineață de Ianuar, proaspăt sosit în Nisa, după un drum în care străbătusem, în toiul ernei aspre, imense întinderi cu troene sau negre câmpuri înghețate. Aci, e primăvară feerică și'n apropierea prânzului, soarele aproape dogorător al Sudului te silește să-ți arunci cojoacele și să umbli în haină, așa cum la noi în țară abia te-ai putea expune peste trei sau patru luni.

Puzderie de lume pe «Promenade des Anglais» la țărmul Mediteranei azurate. Mulți bătrâni care vin să suprimie ierlenele, în așteptarea iernei definitive din care nu se mai desghiață nimeni, nicio dată. Foarte puțini copii; acei localnici nu cutreeră

această arteră invadată de streini, iar copiii acestora din urmă sunt rămași acasă, în țările lor.

Doamne cochete care vor fi ascunzând subțeleganța aceleiași mode, categorii morale foarte variate; bărbați «bine puși», cu pardesiurile pe mână; o foială continuă, în acel ritm indolent, din care lipsește cu desăvârșire înfrigurarea ocupațiilor. Sporadice constituirii de grupe staționare, fie pentru vre-o conversație ușoară, fie pentru a se lăsa prinși de aparatul fotografiilor care furnică și stăruiesc la tot pasul, fie pentru ca apropiați de balustrada cheiului, să-și cufunde voluptuos privirile în infinitul apelor albastre... *

Se aud crâmpie din toate limbile pământului. Româneasca noastră e destul de bine reprezentată, prin atâtea compatrioți care străbat această luminoasă și fericită Promenadă», precum și prin cei câți-va vânzători de ziare, care pentru a ademini clientela românească, au învățat să strige pe limba noastră: A sosit Adeverul, Dimineața, Cuvântul >...

Iau de-alungul promenada , începând dela squarul palmierilor, ce dintr'untâiu îmi păru o exhibiție artificială, ca un decor de teatru, și mă tot duc înainte, împărțându-mi alternativ privirea spre frontul de hotele monumentale — care culminează cu unul al cărui nume sună românește, — precum și de cealaltă parte, către întinderea mării scânteetoare, care desmierda cu

valuri jucăuse țărnu fără plajă al coastei arcuite...

Dela un loc, am, întorcându-mă, priveliștea Nisei integrale, care pornind de lângă mare își cațără vilele pe munte, — fiindcă în această regiune binecuvântată, muntele și marea stau alături, punându-și încântările în tovărășie...

Poate că am o slăbiciune excesivă pentru forma definită, dar îmi pare, îmbrățișând vasta priveliște, că ar fi fost și mai frumos dacă semicercul țărnu, s'ar fi întregit de partea cealaltă a mării, printr'un alt semicerc, care ar fi prefăcut întinderea albastră, într'un mare lac de safir, înconjurat pretutindeni de siluetele munților. Așa cum este, parcă am impresia unei magnifice construcții, din care nu s'a isprăvit însă de cât numai o aripă, — cealaltă rămânând în așteptare. Totuș, nețărnuirea apei îți dă c'o putere unică fiorii mistici ai imensității și la urma-urmei, este așa de frumos în această amiază, lângă pânza nemărginită a Mediteranii, încât ori-ce critică pare o absurdă prețiozitate și—vorba strămoșilor—să nu supărăm pe Dumnezeu!

Spre seară, după ce dejunasem pe terasa unui restaurant lângă mare și explorasem străzile animate ale orașului, câți-va cunoscuți mă îmbie să mă abat la «Casino», ca să văd încăperile înfrigurate ale jocurilor de noroc. Prefer să mă duc la operă, unde se joacă Hugheuoții lui Me-

yerbeer, pe care n'o mai ascultasem din adolescență. Montare fastuoasă, voci excelente, dar ce oribilă vechitură! Personagiile dramei nici nu suferă, nici nu se bucură, ci pur și simplu *cântă*. Ariile melodioase nu au nici o legătură cu desfășurarea intrigei și cu peripețiile ei, care rămân neexprimate prin muzica suprapusă. Aceiași factură învechită, aceleași preocupări de *belcanto*», se găsesc și'n operele lui Verdi,—dar aci tot mai este o concordanță între melodiile ajunse populare și clocoteala lăuntrică a acțiunii. La Meyerbeer însă, muzică pur exterioară!

Publicul pare plictisit de lungimea nesfârșită a spectacolului, mai ales că oei mai mulți din asistență, înțelegeau să facă din ascultarea operii, o scurtă anticameră a jocurilor de la Casino.

* * *

Nisa este perla coastei de azur. Însă nu tronează singuratecă la țărmul Mediteranei, ci încadrată de un anturaj de localități feerice, asemănătoare cu dânsa, cu toate că mai mici ca ea. Ai zice, privind-o de la o distanță de unde poți cuprinde orizonturi vaste, un generalism care primește cu stat majorul său strălucitor, eterna defilare a oștilor de valuri, ale căror coifuri sclipesc în bătaia soarelui..

Chiar cea de-a doua zi de la sosire am destinat-o unei raite în împrejurimi. Iau autocarul

care merge înspre Monte-Carlo și Menton, înaintând peste frontiera italiană, până la San-Remo.

Dimineața se desface luminoasă dintr'un vâl subțire de abur efemer, după cum temperatura ideală se degajează treptat și dânsa din slaba încheștare a ultimelor pretenții de ger. La ora matinală indicată de itinerarul Agenției, autocarul, plin ochiu de călători, după ce sfârșește pe loc câte-va momente, își deschide drumul prin străzile centrale ale Nisei, încă nu deajuns de populate, îndrumându-se spre cartiere mărginașe cu mult mai modeste, și pe care într'o plimbare de plăcere nu le-ai cerceta poate niciodată, dacă n'ar constitui etapa obligatorie a ieșirii din oraș. Cu greu se termină Nisa, care și după ce-și mântuie partea ei compactă, își mai trimite multă vreme încă tentacule de uliți izolate și de vile răzlețe. Din cele trei drumuri care duc spre Monte-Carlo, apucăm pe acel care sue pe creasta munților, de unde vezi localitățile ca'n palmă, iar marea ca într'un fund de abis. Luăm deci calea cea mai lungă și mai îndrăzneată, — denumită «La Grande Corniche» — urcând printre păduri de măslin în roadă, cu frunza verde-închis. Serpentine neconținute, ușurează suișul, oferindu-ne tot odată la unele cotituri, minunate schimbări de perspectivă și veșnice schimbări de decor. Deocamdată marea nu se vede, ne învârtim în pur peisagiu de munte, — amfiteatru

de trepte care culminează în fund, cu vârfuri înzăpezite, — până când ajunși pe-o înălțime proeminentă, ochiul coboară nestânjenit în adâncuri și priveliștea se întregește cu cerul răsturnat al Mediteranei, curățit aproape de orice vestigiu de vapori...

După încă puțină alergare, șoferul oprește mașina și ne invită să scoborâm cu toții, indicându-ne o sprinceană a culmii, unde se găsesc ruine romane și de unde ochiul poate să descopere albastra priveliște a mării, în dreptul principatului Monaco.

Este o frumusețe așa de neobișnuită în vastul peisagiu marin, încât mai nimeni nu întârzie ca să cerceteze zidurile ruinei și încremenește pe înălțimea țărmlui, contemplând minunata înfățișare a coastei, vizibilă până la Bordighera italiană, care încheie departe linia sinuoasă a malului, sclipind ca o salbă în bătaia soarelui. Mai limpede decât toate așezările, se desemnează la poala țărmlui abrupt, Monaco și Monte-Carlo, localități împreunate într'o parte, dar despărțite într'alta, prin faptul că mai mult se desfășoară pe două limbi separate de pământ, care înaintează paralel în mare, încununându-se una cu vestitul muzeu oceanografic, iar cealaltă cu nu mai puțin celebrul Casino. Dela fiecare limbă, pornește spre cealaltă, ca o mână întinsă, câte un dig de piatră, care se mântue cu un far. Dar

măinele nu se împreună, rămânând loc slobod, pentru strecurarea bărcilor și intrarea vaselor. Depe locul unde suntem tabloul ia proporții de feerie și este atâta desfătare în acea contemplație mută, unde îți uiți de toate mizeriile vieții, încât în clipele acelea, aproape îți vine să crezi în fericire...

Autocarul nu oprește decât un sfert de oră în Monte-Carlo, timp în care nu putem vizita mai nimica, mulțumindu-ne de data aceasta cu impresii generale. De-acum înainte, scoborâtă de pe înălțimi, mașina urmează drumul cel din vale, în nemijlocita vecinătate a mării, pe-ale cărui valuri se leagănă șăgalnici, pescăruși cu aripile întinse. Și ne tot ducem, traversând așezări mai mărunte, însă toate vesele și îngrijite, cu grădini de mandarine coapte care spânzură ca niște lămpioane... Straje mai rare sau mai dese de palmieri se ivesc pe la colțuri, în timp ce și marea și cerul ne trimit unde de albastru până în fundul sufletelor noastre...

Ne apropiem, după ce-am tăiat limba împădurită de la Cap Saint-Martin, de cea din urmă localitate franceză către graniță, de Menton. O știam din descrieri, în dubla ei calitate de stațiune pitorească și azil de tuberculoși. Totuș impresia la intrare n'are nimica sinistru, în frumoasa serie de vile, pierdute poetic printre pomi.

În dreptul grădinei publice, care cade vertical pe cheiul mării, și-și întinde cărări liniate, într'o ușoară pantă, spre munți, așa că o poți străbate cu ochii de la un capăt la altul și-i poți admira ca pe-o hartă, artistică distribuție a rondurilor înflorite,—cursa noastră se întrerupe și ni se dă libertate până după dejun. Cercetez mai întâiu promenada mării, copie redusă a celei de la Nisa, cu balustrada încă neconstruită, cu pavajul în reparație. O apuc pe urmă pe străzi laterale, care în genere se încheie cu edificii superbe de oteluri, mai toate cu tendința vădită de-a se sui măcar puțin pe munte. Fundalul stațiunii este o catenă de înălțimi, care amintesc Bucegii noștri, iar de la distanță, văzută prin luminișuri, marea se îngustează cât o dungă, apărând ca un chenar de culoare mai închisă la temelia bolții senine a cerului...

După o sumară gustare, ies iarăși pe străzile Mentonului și mă îndrept spre pavilionul grădinei publice, unde e muzică de concert. În jurul orhestrii, sunt sute de persoane strânse, ascultând numerele programului, în scaune comode pe care caută a le împinge cât mai în soare, căci pe la umbră începe a fi mai rece, în această primăvară, care nu ține decât până pela două, după prânz!

De data asta, întorcându-mi ochii către munte, văd un lucru pe care nu-l observasem încă :

crucile și pietrele funerare ale cimitirului, suit pe coama unei înălțimi. Acuma beatitudinea se destramă și parcă descopăr în toți acei care ascultă muzica la soare, fețe supte și osândite, mușterii apropiați ai mormintelor. Iar țintirimul de pe culme îmi pare că stă la un post de observație, de unde își alege rând pe rând clienții, de prin aleele parcului, de la marginea mării...

Mi-ar fi plăcut să pot vizita acel lăcaș al morților, unde știu c'aș fi găsit lespezile a doi însemnați filosofi, din cărțile cărora am supt multe învățături: Jean-Marie Guyau și Alfred Fouillée, — primul, mort foarte tânăr cu plămânii nimiciți, cellalt ajungând bătrânețea, grație unei serioase îngrijiri; cel dintâiu fiul vitreg al celui de-al doilea, — aceasta ca situație *legală*, întrucât sufletește vorbind, Guyau a fost elevul lui Fouillée și iubit de acesta c'o dragoste mișcătoare. De asemeni, nimic din starea sufletească a faimosului prinț Hamlet nu s'a putut strecura în inima lui Guyau, către cel de-al doilea soț al mamei sale, cu-adevărat părintele său adoptiv, care l'a afecționat, admirându-l cu o completă uitare de sine. Căci ar fi putut să existe pe lângă toate celelalte și un fior de gelozie, de la Fouillée, la fiul soției sale, care trecea dincolo de sfera elitei, către acea a genialității, scriind opere mai gustate de cât acele ale părintelui său sufletesc. În ge-

nere judecata contemporanilor și a posterității a fost mai favorabilă lui Guyau, care adoptase de-acapul o atitudine originală în fața existenței, pe când Fouillée, obsedat de ideia adevărului absolut, șovăia între atitudini, căutând să le împreune într'o sinteză pe toate, — stăruință nobilă, dar poate osândită, fiindcă adevărul pur este ca și frumosul pur : nu se va încarna aievea în esența lui eternă, ci numai în întrupări multiple, fiecare exprimându-l într'un anume fel și dintr'un alt punct de vedere !

Cu glorii inegale, dar streini de orice rivalitate, cei doi cugetători ai Franței contemporane, au trăit într'o desăvârșită comuniune sufletească și astăzi — pecăt știu odihnesc alături, colo, pe monticulul acela, pe care condițiile excursiunii mele, mă împiedică să-l cercetez !

Autocarul ne încarcă iarăș și pornește mai departe. Străbatem Mentonul cel vechiu, cu case dărăpănate, dar care ar fi ispitit un pictor, apoi din nou un cartier de vile, înșirându-se pe pragul țărmlui, până la frontieră. Ajungem destul de repede acolo, unde oprim pentru formalitățile vamale, care se fac cu un pedantism și c'o exagerație, ce nu dovedesc nici o afecțiune pentru Franța, de partea cealaltă a graniței. Cât timp durează controlul, se strâng în jurul vehiculului nostru, ghitariști italieni, care ne cântă cu patos

arii napolitane. E o meserie de frontieră, poate mai rentabilă de cât a vameşilor...

Înşfârşit cercetările se mântue şi maşina îşi ia sborul pe pământul italian. Peisagiul rămâne cu acelaş farmec, dar este ceva care vedem că se schimbă: curăţenia şi starea şoselii, care începe să semene cu cele de la noi. După neteda alunecăre de până acuma, vin găuri şi hopuri, care se încoronează c'o spargere de cauciuc. Nu ne vine să credem ochilor, că acestea se petrec într'o ţară, unde dictatura lui Mussolini a pus atâta rânduială! Şi'mi vin în minte pretenţiunile Italienilor asupra Nisei franceze, şi parcă un fior de mâhnire îmi strânge inima, gândindu-mă că la o eventualitate, aceiaşi neglijenţă s'ar putea întinde şi asupra regiunii, astăzi atât de îngrijită! Şi-atunci îmi dau seama mai bine, că pentru un strein, care nu e direct interesat într'o controversă istorică, ceiace are în primul rând valoare, nu sunt nici drepturile istorice, nici chiar acele etnice, ci opera de civilizaţie pe care o înfăptueşte o ţară ş'un popor. Un adevăr de care noi românii ar trebui să ne pătrundem, ca să nu ne culcăm fără grijă, bizuiţi pe drepturile istorice şi pergamentele tratatelor de pace!

TABLA DE MATERII

TABLA DE MATERII

	<u>Pagina</u>
PROBLEME ȘI OAMENI	
Metafizica în filosofia contemporană	7
Credința în progres	43
Adevăr și originalitate	71
C. Rădulescu-Motru	83
Doi oratori: Take Ionescu și Al. Marghiloman	95
Evoluția lui Cațavencu	105
Cum facem educația masselor	111

EVENIMENTE	
Jubileul «Convorbirilor Literare»	121
Solemnitatea anuală de la Fundația Carol	129
Comemorarea lui Spinoza	137
Comemorarea unui veac și jumătate de școală românească în Turtucaia	145
Distribuirea premiilor Tinereții române	149

NOTE DE DRUM	
La mare și la munte	155
La mănăstirea Agapia	165
Veneția	175
În preajma unei statui	197
Lacuri alpestre	205
Pe coasta de Azur	223

PREȚUL LEI 52.—
